

SIASI 'O SĪSŪ KALAI SI 'O E KAŪ MĀ'ONĪ'ONĪ 'I HE NGAĀHI 'AHO KIMUI NĪ • FĒPUĒLI 2017

Liahona

Ma'u e Tokoní
mo e 'Amanaki
Leleí he Taimi 'oku
Faka'aonga'i ai
'e Ho'ó Malí e
Ponokalafí, p. 26

Founga 'e Fā ke
Fanongo Leleí Ange
ai ki he Laumāle
Mā'oni'oni, p. 16

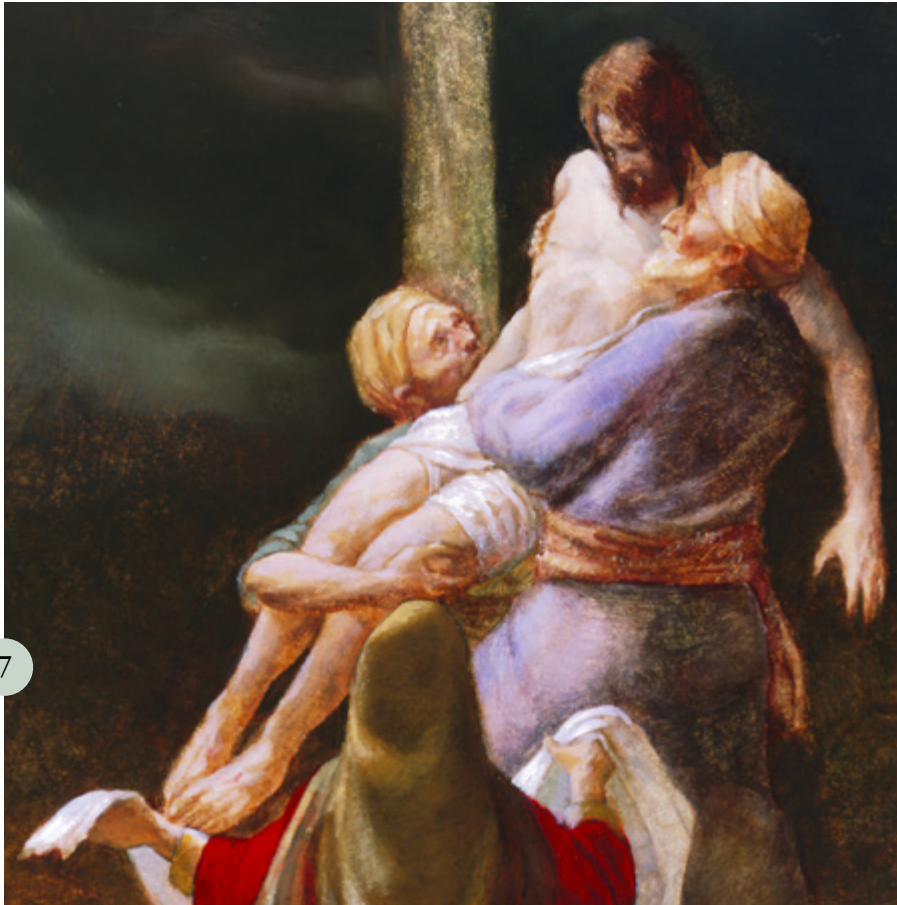
Ma'u ha Mahino ki
he Ngaahi Me'a 'o
e Kuohilí, p. 22

Hisitōlia Fakafāmilí
mo e Ngāue
Fakatemipalé:
Ko ha Fakataha'i
Mālohi, p. 34

Nāe ngāue fakafaiḡekau e kau faiḡekau ko 'eni' i Tenimaake i he 1913. Nāe fakahā 'e he 'Eiki ki he Paliōfita ko Siosefa Sāmītā i ha ngaahi tāu lahi kimuā nāe "hina 'a e ngoué ki he utu-tā'ū" (T&F 4:4) pea "ko e meā 'e mahu'inga taha kiate koé ko ho'o malanga 'aki 'a fakatomalā ki he kakai ni" (T&F 15:6). I he'ene peheé, nāe ui 'e he Paliōfita mo e kau Palesiteni 'o e Siasī kimui ai ha fuofua kāingalotu tokolahi ke ngāue fakafaiḡekau he funga māmani.

Tāā i he angalelei 'a e Luipeli Histiōliā 'o e Siasī

7

NGAAHI PŌPOAKÍ

4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluakí "'O Hangē Ko 'Eku 'Ofa Kiate Kimoutolú"
Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahi Ko e Fakalelei 'a Kalaisí ko e Fakamo'oni ia e 'Ofa 'a e 'Otuá

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

14 Ko e Mo'uí ko ha Faiva: Ko e Palani 'o e Fakamo'uí 'i he Konga 'e Tolu
Fai 'e Margaret Willden

16 Ko e Le'o 'o e Laumālié
Fai 'e 'Eletā Eduardo Gavarret
'E lava ke fakatokanga, tataki mo lea mai e Laumālié kiate kিতautolu 'i he'etau fakafanongo lelei ki Hono le'ó.

22 Ko Hono 'Ilo'i e Hisitōlia 'o e Siasí 'i he Ako mo e Tuí
Fai 'e Keith A. Erekson
Ko e hā e founga lelei taha ke tau ako ai e ngaahi kongokonga ta'ekakato 'o e hisitōliá?

26 Loto Mamahi mo e 'Amanakí
Ngaahi founga 'e fitu 'e lava ke mā'u ai 'e he ni'ihī 'oku nau faka'aonga'i e ponokālafī, ha 'amanaki lelei mo ha mālohi ke kātaki fuoloá.

32 Ne u 'Alu ke Kumi ha Tempale
Fai 'e Mireille Rouffet
Nā'a ku fekumi ki ha feitu'u mā'oni'oni peá u iku 'ilo ai ha hoku fāmili ta'engatá.

34 Hisitōlia Fakafāmilí mo e Ngaahi Tāpuaki 'o e Tempalé
Fai 'e 'Eletā Dale G. Renlund, Ruth L. Renlund, mo Ashley R. Renlund
'Oku mā'u e mālohi mo'oni mei hono fakataha'i e hisitōlia fakafāmilí mo e ngaahi tāpuaki 'o e tempalé.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8** Kī'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Okatopa 2016
- 10** 'Oku Mau Lea 'ia Kalaisi: Ko e Mana Mo'oni 'o e Faifakamo'uí
Fai 'e Jonathan Taylor
- 12** Ko Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmilí: Te u Mate Nai?
Fai 'e Gregory Hamblin
- 20** Ngaahi Fakatātā 'o e Tuí: Adriana González
- 40** Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 80** Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai: Ko e Talanoa Fakatātā 'o e Kī'i Hone Ta'epotó
Fai 'e 'Eletā James E. Talmage

'I HE TAKAFÍ
Fakaikiiki mei he *She Will Find What Is Lost*, 'i hono tā 'e Brian Kershnik.

44

44 Ko Hono Ma'u ha Nonga i he Ta'ehaohaoā

Fai'e Elizabeth Lloyd Lund
'E lava ke fakatupu lotosi'i 'a e ngaahi vaivai fakatāutahā, ka 'oku 'omi 'e he ta'ehao-haoā ha faingamālie ki ha tupulaki fakatāutaha.

48 Ko Hono Ngāue'i 'o e Ngaahi Vaivai, Faka'aonga'i mo e Tui

Fai'e E. Tracy Williams
Ne u ako kimu'a pea lolotonga 'eku ngāue fakafāfekaū ke u fakafatala 'i he Fakamo'ui—peā u 'iloi ai au hono fakahoko iā.

50

50 'I he Tu'unga Fakatu'utāmaki Mo Hoku Kaungāme'ā

Fai'e Stephen W. Owen
'E lava ke faingata'a 'a e 'a'eva fakaumiuminoa 'i he halā, ka ko e ngaahi fili peheni 'okū ne fakapapau'i mai hotau iku'angā.

53 Pousitā: Tokoni'i e Ni'ihī Kehé

54 Kumi, 'Ave, Ako'i: Kau Mai ki he Tukuptā Fakatemipalé

Fai'e Carlisa Cramer
Tē ke tokoni fēfē ke 'unuaki'i kimu'a e ngāue 'a e 'Eiki? 'Oku faingofua—ko ho'o kumi pē, 'ave mo ako'i!

56 Founga 'e Tolu ke Kau ai Ki he Hisitōlia Fakafāmili

Fai'e Sally Johnson Odekirk
'I he hisitōlia fakafāmili, taimi 'e ni'ihī 'oku faingata'a ke 'ilo'i e feitu'u ke kamata mei ai. Ko hono vahevahe mai 'e ha to'u tupu 'e tolu e me'a ne nau fai.

59 'Otu Lea ki he 'Otu Lea: 1 Kolinitō 10:13

60 Ngaahi Tali mei he Kau Taki 'o e Siasī: Founga ke Liliu Ai

Fai'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

61 Ko 'Etau Tafa'aki

62 Ngaahi Fehu'i mo e Tali

'E fēfē ha'aku tuku ha taimi ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasī, efiafi fakafāmili 'i 'apī, mo e ako folofolā he taimi 'oku to'o ai 'e he ngāue fakaako mei 'apī ha kongā lahi hoku taimi?

64 'I he Hoko Mo'oni e Palani

Fai'e Alissa Holm
Hili e mālōlō hoku taki 'o e Kau Finemuī, ne fakafokifā pē toe mahino ange kiate au e palani 'o e fakamo'ui.

**Mālō e lelei!
 Ko hoku hingoā ko Lenitalini.**

68

66 'A au? Houtamaki?

Fai'e Merillee Booren
Na'e fie va'inga pē 'a Sefa ia mo Peni. Kae fēfē 'a Samu ia?

68 Fānau Loto'ofā: Ko e Vahevahe 'o e 'Ofā ki he Kaungāme'ā

Fai'e Devan Jensen

70 Pule Liungā

Fai'e Jessica Larsen
Na'e fie ma'u pē ke lava 'a Luka he sivi lau liungā. 'E lava nai ke tokoni e lotū?

72 Ko e Ngaahi Tali mei ha 'Aposetolo: Ko e hā 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki?

Fai'e 'Eletā Gary E. Stevenson

74 Kakai 'o e Folofolā: Papitaiso mo Hono Toe Fakafoki mai 'o e Lakanga Fakataula'eiki

75 Ngaahi Kaati Kupu'i Lea 'o e Konifelenisi

76 Ngaahi Talanoa 'o Sisuú: 'I he Kei Si'i 'a Sisuú

Fai'e Kim Webb Reid

79 Peesi Valivali: Te u Lava 'o Fakahaa'i ha 'Ofa ki he Ni'ihī Kehé

'Oku fufū 'i fē 'a e Liahonā 'i he makasini ko 'eni? Tokoni: 'Okū ke fakahaa'i fēfē ha angā'ofa 'i he feitu'u fai'anga va'ingā?

**FĒPUĒLI 2017 VOLIUME 41 FIKA 2
LIAHONA 14442 900**

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā:

Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund

Ētita: Joseph W. Sitati

Kau Tokoni Ētita: Randall K. Bennett, Carol F. McConkie
Kau Ētivaisa: Brian K. Ashton, Jean B. Bingham, LeGrand R. Curtis Jr., Christoffel Golden, Douglas D. Holmes, Erich W. Kopicshke, Larry R. Lawrence, Carole M. Stephens

Talēkita Pulē: Peter F. Evans

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: Adam C. Olson

Tokoni Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Cremilda Amaral

Timi ki hono Tohi mo hono Ētita: Bethany Bartholomew, Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdoch, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Anne Selu, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, David Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Rachel Smith, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i o e Makasini:

Glen Adair, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gyi, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty, Derek Richardson

Fokotu'utu'u: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talēkita ki he Pāki: Steven T. Lewis

Talēkita ki hono Tufaki: Troy K. Vellinga

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni Ētita: Patrick Taufa

Kaungā Ētita

Ko e totongi ki hono fakakāto'a 'o e ngaahi *Liahona* he tau'oku TOP \$3.60. Ko e tua-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke mā'u 'a e ngaahi totongi ki hō'o makasini i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, ālu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakōl.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'initaneti i he liahona.lds.org; i he meili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe t-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea i he Tohi 'a Molomonā 'oku u'unga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'anga i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēnia, Pisi'lama, Kempoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafaingofuāi), Koloesia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Estonia, Fisi, Finilani, Falanisee, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlēa, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Hāamōā, Silōveniā, Sipeini, Suisalani, Suēteni, Suahili, Takalokā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleini, Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Oku kehekehe pē 'a e tuo lahi hono pulusi, 'o fakataata mo e lea fakafonua.)

© 2017 'e he Intellectual Reserve, Inc. Mā'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki i he 'lunaiteti Siteiti 'o Amelika.

Fakamatala mā'u mafai pulusi: Tukuhehe 'o ha toki fakahā atu, 'e lava 'e he nihi fakafaitu'itu' 'o hiki ha tata'u 'o e Liahona ki he nau fakāonga'i fakatāuta ha 'oku 'ikai fakakomēsiālē (kau ai ki he ngaahi uiui faka-Siasi). 'E lava ke tā'ofi e totonu ko 'eni i ha faahinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki ha tata'u 'o ha nāunau visual 'oku fakaha'āi atu hono fakatapatupai i he tafa'aki 'oku hā ai e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatū'asila 'a e ngaahi fehūi faka'ūaki mo e mā'u mafai pulusi ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St. Fl. 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; tmeili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

February 2017 Vol. 41 No. 2. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Post Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau ki he Efiafi Fakafāmilī 'i 'Apī

'Oku i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo e ngaahi 'ekitiviti 'e lava ke fakāonga'i i he efiafi fakafāmilī 'i 'apī. Ko ha sīpinga 'eni e ua.

“Te u Mate Nai?” peesi 12: 'Oku mahu-īnga ki he'etau fakalalaka tā'engata, ke tau mā'u ha mahino ki he palani 'o e fakamo'ui. Te ke lava 'o ako ki he palani i ha'o lau 'a e ngaahi potu folofola hangē ko e 2 Nifai 2:22–25; 9:10–11; 'Alamā 34:32–33; 40:11–14; 42:5–15; pe Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:30–113. Te ke lava 'o tā ha kii fakatāta 'aki ha'amou taufetongi hono tā e konga takitaha 'o e palani 'o e fakamo'ui mo 'ene felavēi mo e potu folofola takitaha (vakai ki he peesi 61 'o e *Malanga'aki Eku Ongongolelei* ki ha sīpinga 'o e fakatā-taā). Mahalo te mou fie 'ahi'ahi feako'iki e ngaahi tefitoi mo'oni ke mou lava 'o fakamatala'i e palani 'o e fakamo'ui ki ha taha 'oku i ai ha'ane ngaahi fehūi kau ki ai.

“Kumi, 'Ave, Ako'i: Kau ki he Tukupā Fakatemipalē,” peesi 54: Kuō ke tali e tukupaā? Kuo hanga 'e he Kau 'Apostolo 'a e 'Eiki 'o fakaafēi kotoa kitautolu ke tau “teuteu ki he lahi tahā, ha ngaahi hingoa ki he papitaiso 'oku mou fai he temipalē, pea tokoni'i ha taha ke ne fai e me'a tatau pē,” pea te mou lava 'o fai fakafāmilī ia! Ke 'ilo lahi ange ki he tukupaā, vakai ki he templechallenge.lds.org pea 'ilo'i ai ha fanga kii tokoni ki he hisitōlia fakafāmilī. Te mou lava 'o fakāonga'i ha ngaahi efiafi fakafāmilī he kaha'ū ke teuteu'i ai ha ngaahi hingoa ki he temipalē pea ako'i ha kaungāme'a ki he founga hono fai 'enau hisitōlia fakafāmilī.

TOE LAHI ANGE 'I HE 'INITANETĪ

'Oku mā'u 'a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi i ha ngaahi lea fakafonua lahi i he languages.lds.org. Vakai ki he [facebook.com/liahona.magazine](https://www.facebook.com/liahona.magazine) (mā'u i he lea faka-Pilitāniā, faka-Potukali, mo e faka-Sipeini) ke mā'u ha ngaahi pōpoaki fakalaumālie, ngaahi fakakaukau ki he efiafi fakafāmilī 'i 'apī, mo e ngaahi nāunau te ke lava 'o vahe-vahe mo ho fāmilī mo e kaungāme'a.

NGAAHI KAVEINGA 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā'i 'e he mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

'Ahi'ahi, 59, 61

'Amanaki lelei, 26

Faifakamo'ui, 10, 26

Faingata'a, 64, 80

Fakalelei, 7, 10, 14, 44, 48

Fakatomalā, 60

Hisitōlia fakafāmilī, 32, 34, 54, 56

Hisitōlia 'o e Siasi, 22, 74

Kaungāme'a, 50, 66

Lakanga Fakataula'eiki, 72, 74

Laumālie Mā'oni'oni, 16, 42

Lotū, 42, 70, 72

Mā'unimaā, 26

Ngaahi Fāmilī Ta'engata,

4, 32, 34

Ngaahi me'a 'oku

fakamu'omu'a, 67

Ngaahi vaiva'angā, 44, 48

Ngāue fakafaifekau, 32,

40, 42, 48, 68

Nonga, 12, 41, 42, 44

'Ofā, 4, 7, 64, 79

Palani 'o e fakamo'ui,

12, 14, 64

Papitaisō, 74

Ponokalafi, 26

Sākalamēnitī, 41

Sisū Kalaisi, 7, 10, 12,

42, 48, 76

Temipalē, 32, 34, 54, 56,

61, 76

Tui, 22, 40, 48, 70

Vaehongofulū, 61

Vete mali, 26, 43

Fai 'e Palesiteni
Thomas S.
Monson

“O HANGĒ KO 'E KU 'OFA KIATE KIMOUTOLÚ”

Ihe ngaahi ta'u lahi kuo maliu atú, na'e talanoa mai ai ha kaungāme'a ko Lui fekau'aki mo 'ene fa'ē anga'ofá. 'I he'ene mālōlō, na'e 'ikai te ne tuku ki hono ngaahi tama tangatá mo e tama fefiné ha pa'anga lahi ka ko ha tukufakaholo 'o e tu'umālie 'i he sīpingá, feilauláú mo e talangofuá.

Hili e ngaahi lea 'i he me'afaka'eikí mo e fononga loto mamahi ki he fa'itoká, na'e fakamā'opo'opo 'e he fāmilí 'a e ki'i koloa ne tuku 'e he fine'eikí. Na'e 'ilo ai 'e Lui ha ki'i tohi mo ha fo'i kī. Na'e pehē 'e he tohí: “Oku 'i ai ha ki'i puha si'isi'i 'i he toloa taupotu ki lalo 'o 'eku toloá, he tuliki 'o e loki mohé. 'Oku 'i ai e koloa 'oku ou mata'ikoloa 'akí. Ko e kī ko 'ení te ne fakaava e puhá.”

Na'a nau fifili kotoa pe ko e hā na'e fu'u mahu'inga fau ki he'enu fa'éé ke loka'í.

Na'e to'o e puhá mei hono tuku'angá pea na'e fakaava fakalelei 'aki e kií. 'I hono vakai'i 'e Lui mo e toengá e me'a 'i loto he puhá, na'a nau ma'u ai ha la'itā fakafo'ituitui 'o e tamasi'i takitaha mo hono hingoá mo e 'aho fá'ele'í. Na'e to'o hake leva 'e Lui ha valenitainé ngaohi 'i 'api. 'I ha tohinima fakatamasi'i, 'a ia na'á ne 'ilo'i ko 'ene mata'itohí, na'á ne lau e ngaahi lea na'á ne tohi he ta'u 'e 60 kimu'á: “Si'i Fa'ē, 'oku ou 'ofa 'iate koe.”

Na'e ongongofua e ngaahi lotó, molū mo e le'ó, lo'imata-'ia e taha kotoa. Ko e koloa 'a e fine'eikí ko hono fāmilí ta'engatá. Ko hono mālōhí na'e ma'u ia 'i he fakava'e pau 'o e “Oku ou 'ofa 'iate koe.”

'I he kuongá ni, 'oku 'ikai mo ha toe feitu'u 'e fie ma'u lahi ange ai e fakava'e pau ko ia 'o e 'ofá ka ko 'api. Pea 'oku 'ikai totonu ke 'ilo 'e māmani ha sīpinga lelei ange

'o e fakava'e ko iá ka 'i he 'api 'o e Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a ia kuo hoko e 'ofá ko e uho 'o e mo'ui honau fāmilí.

Kiate kitautolu ko ia 'oku pehē ko e kau ākongá 'o e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí, na'á Ne 'omi e fakahinohino tu'uuloa ko 'ení:

“Oku ou tuku 'a e fekau fo'ou kiate kimoutolu, Koe'uhí ke mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu; pea hangē ko 'eku 'ofa kiate kimoutolú, ke mou fe'ofa'aki foki kiate kimoutolu.

“'I he me'á ni 'e 'ilo ai 'e he kakai kotoa pē ko 'eku kau ākongá 'a kimoutolu, 'o kapau te mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu.”¹

Kapau te tau tauhi 'a e fekau ke fe'ofa'akí, kuo pau ke tau feangalelei'aki mo fefaka'apa'apa'aki, 'o fakahaa'i 'etau 'ofá 'i he ngaahi fengāue'aki faka'ahó. 'Oku 'omi 'e he 'ofá ha lea 'ofa, ha tali 'i he fa'a kātaki, ha ngāue ta'esiokita, ha telinga mahino, mo ha loto fa'a fakamolemole. 'I he'etau ngaahi feohí kotoa, 'oku tokoni 'eni mo ha ngaahi ngāue kehe ke hāsino 'a e 'ofá 'i hotau lotó.

Na'e pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí (1910–2008): “Ko 'ofa . . . ko e kulo koula ia 'i he ngata'anga 'o e 'umatá. Ka 'oku ope atu ia 'i he ngata'anga 'o e 'umatá. 'Oku 'i he kamata'angá foki 'a e 'ofá, pea 'okú ne 'omi 'a e faka'ofa'ofá 'i ha 'aho 'ao'aofia. Ko e 'ofá 'a e malu 'oku tangi ki ai e fānaú, 'a e faka'anaua 'o e to'u tupú, 'okú ne ha'i e nofo-malí, mo e lolo 'okú ne ta'ofi 'a e feke'ike'i fakamamahi 'i he 'apí, ko e melino ia 'o e ta'u motu'á, mo e huelo 'o e 'amanaki lelei 'oku uló 'i he maté. 'Oku koloa'ia 'a kinautolu 'oku fiefia ai 'i he'enu feohi mo e fāmilí, kaungāme'á, lotú, mo e kaungá'apí.”²

Ko e 'ofá ko e 'elito mo'oni ia 'o e ongoongolelé, ko e 'ulungaanga faka-'ei'eiki taha ia 'o e laumālie 'o e tangatá. Ko e 'ofá 'a e faito'o ki he ngaahi fāмили palopalema'ia, tukui kolo mahamahakí, mo e pule'anga faingata'a'ia. Ko e 'ofá ko ha fofonga malimali, ta'ata'alo, lea anga'ofa, pea mo ha lea fakahikihiki. Ko e 'ofá ko e feilaulau, ngāue tokoni mo ngaue ta'esiokita.

Ngaahi husepāniti, 'ofa 'i homou uaifí. Anga faka-'ei'eiki mo faka-hounga'i kinautolu. Kau fafine, 'ofa ki homou husepāniti. Faka'apa'apa'i mo poupou'i kinautolu.

Ngaahi mātu'a, 'ofa 'i homou fānaú. Lotua kinautolu, ako'i kinautolu, pea fakamo'oni kiate kinautolu. Fānau, 'ofa 'i homou mātu'á. Faka'apa'apa'i kinautolu, fakahā e hounga'ia mo talangofua kiate kinautolu.

Kapau he 'ikai e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí, 'oku na'ina'i mai 'a Molomona, "ko e me'a noa pē 'a [kitautilu]."³ Ko 'eku lotú 'ofa ke tau muimui 'i he

na'ina'i 'a Molomona ke "lotu ki he Tamaí 'aki e ivi kotoa 'o e lotó, koe-'uhi ke fakafonu 'a [kitautilu] 'aki 'a e 'ofá ni, 'a ia kuó ne foaki kiate kinautolu kotoa pē 'oku muimui mo'oni 'i hono 'Alo ko Sisū Kalaisí; koe'uhi ke [tau] hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá;

koe'uhi ka hoko 'a e taimi te ne hā mai ai te tau tatau mo ia."⁴ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Sione 13:34–35.
2. Gordon B. Hinckley, "And the Greatest of These Is Love," *Ensign*, Mar. 1984, 3.
3. Molonai 7:46; vakai foki, veesi 44.
4. Molonai 7:48.

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

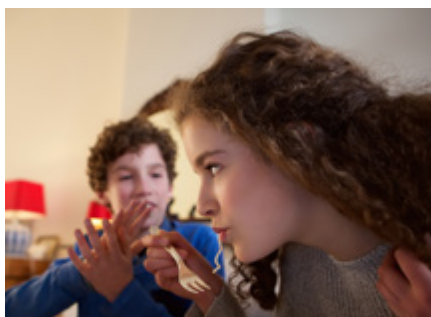
Ko e ako'i mai 'e Palesiteni Monisoni e mahu'inga 'o hono fakahaa'i e 'ofa faka-Kalaisi mo'oni, tautautefito 'i he 'apí. Fakakaukau ki he me'a te ke lava 'o fai ke fakahaa'i ai e 'ofá kiate kinautolu 'okú ke ako'i. Te ke lava foki 'o kole ange ke nau alea'i e ngaahi founa te nau lava ai 'o fakahā ha fe'ofa'aki lahi angé. Mahalo te ke fie poupou'i kinautolu ke fili ha taha 'o e ngaahi fakakaukau ko iá pea fa'u ha palani ke fakahoko fakafāмили ia. Hangē ko 'ení, mahalo 'e feinga e kau mēmipa 'o e fāмили ke fai ha ngāue 'ofa fakafufū ki ha mēmipa 'e taha 'o e fāмили 'i he uike takitaha. Mahalo te ke kole ange ke fakakaukau'oto 'amui ange ki he founa ne fakatupulaki ai e 'ofa 'i honau 'apí 'i he'enu feinga ke a'usia 'enu taumu'á.

Ko e Lotua ha Nongá

Fai 'e Sarah T.

Na'e fa'a kau atu 'eku ongomātu'á ki ha ngaahi fakataha he tuku 'a e lotú, pea ne u fa'a tokoni ki hono tokanga'i hoku fanga ki'i tehiná mo 'ai 'emau me'atokoni ho'ataá—neongo ne nau fa'a 'ite'ita mo fiekaia. Ko e taimi 'oku nau fa'a kē aí, 'oku ou lava pē ke fakalelei'i leva e ki'i palopalemá. Ka 'oku faingata'a he taimi 'e ni'hi ke u fai ha fakalelei hili e kamata 'a e ke'e he 'oku fa'a fakatupu'ita kiате au.

'I he ho'atá 'e taha, na'e faingata'a ke vālelei ai hoku ngaahi tuonga'ane ikí. Ne u 'ilo na'e hoko 'eku feinga ke fai ha fakalelei, ke toe kovi ange ai e me'a ne hokó he náá ku 'ita. Ko ia ne u ngaohi pē 'eku me'atokoni ho'ataá pea 'ikai ke u toe lea ki ha taha. Faijai pea u tala-ange, "Te u 'alu 'o lotu. 'E lava ke tau ki'i

fakalongolongo 'i ha ki'i miniti si'i?" Ko 'enau fiemālie pē, ne u kole ange leva ke tāpuaki'i 'a e me'akai. Kimu'a pea u faka'osi e lotú, ne u tānaki ange, "Pea tokoni mai mu'a ke mau hoko ko ha kau fa'a fakalelei."

Ne hangē ia ne 'ikai ke nau ongo'i 'eku leá he kamata'angá, he na'e kamata ke nau toe kē. Ne u ongo'i matalili ka ne u 'ilo'i na'e fie ma'u ke u anga'ofa mo fiemālie he ne u toki lotua ke u ma'u ha nonga. Hili ha ki'i taimi si'i, ne u ongo'i fiemālie. Ne u kai fakalongolongo pē pea tuku leva mo e kē e tamaiki tangatá. Ne u fakatokanga'i ko e nonga ne u ongo'i, ko e tali ia ki ha ki'i lotu faingofua. Ne u lotua ke hoko ko ha taha fa'a fakelelei, pea na'e tokoni mai 'eku Tamai Hēvaní ke u ma'u ha nonga he taimi ne 'ah'i'ahi'i ai au ke u kaikailá. 'Oku ou 'ilo'i te Ne lava 'o 'omi mo'oni ha nonga.

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'ú 'i Alesona, USA.

FĀNAÚ

Makakoloa Mo'oni

Ko e talanoa 'a Palesiteni Monisoni ki ha fa'e na'e 'i ai ha'ane puha makehe ke fa'o ai 'ene makakoloá. 'I hono fakaava 'e he'ene fānaú e puhá, na'e fa'o ai honau 'ū taá. Ko e makakoloa mo'oni 'a e fa'eé ko hono fāmilí!

'Oku 'ikai ko e makakoloa mo'oni 'a e koulá pe siuelí—ka ko e kakai 'okú ke 'ofa aí. Ko hai 'okú ke 'ofa aí? Tā hanau fakatātā pe tohi'i honau hingoá 'i he puha makakoloá.

Ko e Fakalelei 'a Kalaisí ko e Fakamo'oni ia e 'Ofa 'a e 'Otuá

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'ení pea fekumi ki ha ue'i fakalaumālie ke 'ilo'i 'a e me'a ke vahevahé. 'E teuteu'i fēfē e ngaahi 'ofefine 'a e 'Otuá ki he ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engatá 'i he mahino e taumu'a 'o e Fine'ofá?

Tui
Fāmilī
Fakafiemālie

'Oku tokoni e mahino 'oku tau ma'u na'e foaki 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a Hono 'Alo Tofu Pē Taha Na'e Fakatupú ka tau ma'u e mo'ui ta'e-fa'a-maté pea malava ke ma'u mo e mo'ui ta'engatá, ke tau ongo'i e 'ofa ta'efakangatangata mo ta'e-mafakamatala'i 'a e 'Otuá kiate kitautolú. 'Oku 'ofa foki hotau Fakamo'uí 'iate kitautolu.

"Ko hai te ne fakamāvae 'a kitautolu mei he 'ofa 'a Kalaisí? . . .

"He 'oku ou 'ilo pau, 'e 'ikai 'i he maté, pe 'i he mo'uí, pe 'i he kau 'āngeló, pe 'i he kau pulé, pe 'i he ngaahi mālohí, pe 'i he ngaahi me'a 'i hení, pe 'i he ngaahi me'a 'e hokó,

"Pe 'i he mā'olungá, pe 'i he mā'ulaló, pe 'i ha me'a kehe 'e taha kuo ngaohi, 'e 'ikai mafai ia ke fakamāvae 'a kitautolu mei he 'ofa 'a e 'Otuá, 'a ia 'oku 'ia Kalaisi Sisū ko hotau 'Eikí." (Loma 8:35, 38–39).

Na'e lea 'a 'Eletá D. Toti Kulisi-tofasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau

'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: "Oku hanga 'e he faingata'a'ia 'a e Fakamo'uí 'i Ketisemaní mo 'Ene mamahi he funga kolosí, 'o huhu'i kitautolu mei he angahalá 'aki 'ene fakafiemālie'i e fie ma'u 'a e fakamaau totonú meiate kitautolú. 'Okú Ne 'alo'ofa mo fakamolemole'i kinautolu 'oku fakatomalá. 'Oku toe fakalato foki 'e he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí 'a e mo'ua 'o e fakamaau totonú kiate kitautolu 'aki hono fakamo'uí mo totongi huhu'i kitautolu 'i ha mamahi ne tau fuesia ka 'oku tau tonuhia ai. "Vakai, 'okú ne kātaki'i 'a e ngaahi mamahi 'a e kakai kotoa pē, 'io, 'a e ngaahi mamahi 'a e kakai mo'ui kotoa pē, 'a e kakai tangata mo e kakai fefine fakatou'osi, pea mo e fānau 'a ia 'oku kau 'i he fāmilī 'o 'Ātamá" (2 Nifai 9:21; vakai foki 'Alamá 7:11–12)."¹

Kuo hanga 'e Kalaisi 'o "tohi tongi koe 'i [Hono] 'aofi nimá"

(Īsaia 49:16). Na'e pehē 'e Linitā K. Peatoni ko e Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofá, "Oku totonu ke hanga 'e he ngāue kāfakafa 'o e 'ofa ko iá 'o 'ai ke tau tū'ulutui hifo 'o fakamālō 'i he loto fakatōkilalo ki he'etau Tamai Hēvaní 'i He'ene 'ofa 'iate kitautolú ke 'omi ai 'a Hono 'Alo Pē 'e Taha Na'e Fakatupú pea ko e 'Alo haohaoá, ke mamahi ma'a 'etau ngaahi angahalá, loto mamahí, mo e me'a kotoa pē 'oku ngali ta'e fakafiemālie 'i he'etau mo'ui fakafaituituí."²

Ngaahi Potu Folofola mo e Fakamatala Makehe

Sione 3:16; 2 Nifai 2:6–7, 9; reliefsociety.lds.org

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. D. Todd Christofferson, "Huhu'í," *Liahona*, Mē 2013, 110.
2. Linda K. Burton, "Kuo Tohi Koá 'i Hotau Lotó 'a e Tui ki he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí?" *Liahona*, Nōvema 2012, 114.

Fakakaukau
ki Heni

Te tau fakahaai fēfē 'etau honga-ia mo e 'ofa ki he 'Otuá pea mo Sisū Kalaisi koe'uhí ko e me'a'ofa 'o e Fakalelei hotau Fakamo'uí?

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'OKATOPA 2016

“Ilonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pe ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē” (T&F 1:38).

'I ho'omou toe fakamanatu e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2016, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsi ni (mo e Ngaahi Tohi Fakamatala Konifelenisi 'i he ngaahi makasini he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'ó akó mo hono faka'aonga'i 'a e ngaahi akonaki fakamuimui-taha 'a e kau palōfita mo'uí mo e kau 'aposetoló mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

ME'A MAHU'INGA FAKATOKĀTELINÉ

Ko e Lea 'o e Potó

Na'e fakahā 'e he 'Eikí 'i he 1833 ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ha palani ki he mo'ui leleí. 'Oku ma'u e palani ko iá 'i he vahe 89 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá pea 'oku 'iloa ko e Lea 'o e Potó. 'Okú ne 'omi ha fakahinohino pau fekau'aki mo e me'atokoni 'oku tau ma'ú, pea 'okú ne ta'ofi hono faka'aonga'i e ngaahi me'a 'oku fakatu'utāmaki ki hotau sinó.

“Oku tala'ofa kiate kinautolu 'oku nau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí mo tauhi faivelenga e Lea 'o e Potó, ha ngaahi tāpuaki mahino, pea 'oku kau ai 'a e mo'ui leleí mo ha ivi fakaesino lahi ange [vakai, T&F 89:18–21]. . . .

“. . . 'Ofa ke tau tokanga'i hotau sinó mo 'etau fakakaukau 'aki hono tauhi e ngaahi tefito'i mo'oni kuo 'omi 'i he Lea 'o e Potó, ko ha palani fakalangi kuo foaki mai. 'Oku ou fakamo'oni 'aki e kotoa hoku lotó mo hoku laumalié ki he ngaahi tāpuaki nāunau'ia 'oku fakatatali mai ma'atautolu 'i he'etau fai iá.”

Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, “Ngaahi Tefito'i Mo'oni mo e Ngaahi Tala'ofá,” *Liahona*, Nōvema 2016, 78, 79.

KO HA TALA'OFA FAKAEPALŌFITA

FAKAHOUNGA'I 'A E SĀPATÉ

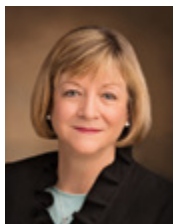
“Oku tau ma'ú e faingamālie ke ma'ú e sākalamēnití he uike takitaha—kuo teuteu'i, tāpuaki'i pea tufaki mai 'e he kau tamaio'eiki kuo fakamafai'i 'e he 'Otuá. Te tau lava 'o hounga'ia he taimi 'oku fakamo'oni atu ai 'e he Laumālie Mā'oní'oni, 'oku tali he'etau Tamai Hēvaní e ongo lotu tāpuaki sākalamēnití 'oku fai 'e he kau ma'ú lakanga fakataula'eiki loto fakatōkilaló.

“. . . 'Oku tau ongo'i ha 'ofa mo ha hounga'ia lahi ange ki he Fakamo'uí, náe tu'unga He'ene feilaulau ta'engata 'a e malava ke fakama'a 'etau ngaahi angahalá. 'I he'etau ma'ú e maá mo e vai, 'oku tau manatu'i ai náá Ne mamahi ma'atautolu. Pea 'i he'etau ongo'i hounga'ia he me'a kuó Ne fai ma'atautolú, te tau ongo'i ai 'Ene 'ofa ma'atautolú pea mo 'etau 'ofa kiate lá.

“E hanga 'e he tāpuaki 'o e 'ofá 'oku tau ma'ú, 'o ai ke faingofua ange 'etau tauhi e fekau ke 'manatu ma'ú pē kiate iá' [Molonai 4:3; 5:2; T&F 20:77, 79]. Hangē ko e ongo 'oku ou ma'ú, te mou lava foki 'o ongo'i e 'ofa mo e hounga'ia koe'uhí ko e Laumālie Mā'oní'oni, 'a ia ne tala'ofa mai e Tamai Hēvaní te tau ma'ú ma'ú pē kapau te tau tauhi faivelenga ai pē 'etau ngaahi fuakavá. Te tau lava 'o fakalau kotoa e ngaahi tāpuaki ko iá he Sāpate kotoa pē pea tau ongo'i hounga'ia ai.

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki, “Loto Hounga'ia he 'Aho Sāpaté,” *Liahona*, Nōvema 2016, 100.

Tu'u Hake 'i he Mālohi 'i he Ngaahi Taimi Fakatu'utāmaki Ko 'ení

Oku ou tui 'aki e kotoa hoku lotó 'oku tau ma'u 'i he 'etau feohi fakatokouá, ha mālohi mo tui te tau malava ai 'o feau e ngaahi faingata'a 'o e mo'ui he kuonga faka'osí. . . .

“ . . . 'Oku fie ma'u ke tau ako pea mahino kiate kitautolu e Fakalelei [‘a Sisū Kalaisí]. . . .

“ . . . 'Oku fie ma'u ke mahino kiate kitautolu 'a e fie ma'u ko ia ke toe fakafoki mai e tokāteline, fokotu'utu'u pea mo e

ngaahi kī 'o e mafai 'i he ngaahi 'aho faka'osí ni [‘o fakafou 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá]. . . .

“ . . . 'Oku fie ma'u ke tau ako pea mahino kiate kitautolu 'a e ngaahi ouau mo e fuakava 'o e tempalé. . . .

“ . . . 'Oku ou fakamo'oni kuo tāpuekina kitautolu 'e he 'Eikí, ko ha kakai fefine 'oku mo'ui 'i he ngaahi kuonga fakatu'utāmaki ni, 'aki e ngaahi mālohi, me'āfoaki mo e mālohi kotoa 'oku fie ma'ú.”

Bonnie L. Oscarson, Palesiteni Lahi 'o e Kau Finemuí, “Kau Fefine 'o Saione, Tu'u Hake 'i he Mālohi,” *Liahona*, Nōvema 2016, 13, 15.

'OKU FOUNGA FĒFĒ 'ETAU 'ILO' E 'EIKÍ?

“Oku 'ikai ko e taumu'a faka'eieiki pē 'o e mo'ui fakamatelié ke 'ilo kau ki he 'Alo Tofu Pē Taha Náe Fakatupu 'e he Tamaí, ka ko e feinga foki ke 'ilo' lelei la. 'E tokonīi kitautolu 'e ha sitepu mahu'inga 'e fā ke 'ilo' e 'Eikí 'a ia ko hono ngāue 'aki e tui kiate lá, muimui 'iate la, tauhi kiate la, mo tui kiate la. . . .

“Pea 'i he kaha'ú, 'e peluki ai 'a e 'tūi kotoa pē pea fakamo'oni 'e he 'elelo kotoa pē [Mosaia 27:31] ko la 'a e Kalaisí. Te tau 'ilo' 'i he 'aho nānau'ia ko iá, 'okú Ne 'afioi hotau hingoá kotoa. 'Oku ou fakamo'oni mo palōmesi he 'ikai ngata pē he'etau 'ilo ki he 'Eikí ka te tau 'ilo' foki la.”

'Eletā David A. Bednar of the Quorum of the Twelve Apostles, “Ka Ne Mou 'Ilo Au,” *Liahona*, Nōvema 2016, 103, 105.

KO E FAKAFEHOANAKÍ

Ko Hono Fakama'unga 'Etau Ngaahi Fakamo'oni 'ia Kalaisi mo 'Ene Ngaahi Tokāteliné

Ne 'i ai ha kau lea ne nau lea ki he ní'ihī 'oku fefa'uhi mo 'enau ngaahi fakamo'oni. Faka'aonga'i ho'o makasini 'o Nōvema 2016 pe vakai ki he conference.lds.org ke lau 'enau ngaahi leá.

—Vakai, Dieter F. Uchtdorf, “Ako meia 'Alamā mo 'Amuleki,” 71.

—Vakai, M. Russell Ballard, “Te Mau 'Alú Kia Hai?” 90.

—Vakai, Quentin L. Cook, “To'a 'i he Fakamo'oni 'o Sisuu,” 40.

—Vakai, Ronald A. Rasband, “Telía Na'a Ngalo 'Iate Koe,” 113.

Ke lau, mamata pe fanongo ki he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahí, vakai ki he conference.lds.org.

KO E MANA MO'ONI 'O E FAIFAKAMO'UÍ

Fai 'e Jonathan Taylor

*Hili e fakatu'utāmaki na'e hokó, na'á ku 'ilo'i he 'ikai lava ke toe faito'o 'eku mamatea fakaesinó—
ka 'oku lava ke faito'o 'a e mamatea fakalaumālié ia tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi.*

Ko e ta'u 2000 ia, pea na'e lahi ha ngaahi me'a mahu'inga ne hoko ai kiate au mo hoku fāmīlī. Ne u fakamanatua mo hoku uai'fi 'a e ta'u 'e taha 'o 'ema malí. Ko e fuofua taimi foki ia ke ma hoko ai ko ha mātu'á. Ko e ta'u foki ia ne u mamatea aí, hili pē ha uike 'e nima mei hono fā'ele'i homa 'ofefiné.

Ne u tokoni he fa'ahita'u māfana ko iá ki ha fefine toulekeleka 'i homau uōtí, 'aki 'eku toutou heka pasikala mei homau 'api nofototongí ki hono 'apí ke kosi hono 'apí, ka 'i he pongipongi 'e taha ne u fu'u hela'ia pea 'ikai ke u fu'u tokanga—kae tui'i au 'e ha kā. Neongo ko ha mana 'eku hao mo'uí, ka na'e 'ikai ke u hao ta'e lavea. Hili ha uike 'e taha mei he fakatu'utāmaki, ne u 'ā hake 'o 'ilo'i kuó u mamatea, 'ikai lava ke toe ngāue haku uoua ki lalo hoku fatafatá.

Ko e mamateá ko ha faingata'a'ia tu'uloa ia 'o e sinó. Neongo e ngaahi fakalalakaka fakaonopooni 'i he saienisí mo fakafaito'ó, he 'ikai pē toe lava ke faito'o. Pea na'e fakanatula pē ke u ongo'i ilifía he kamata'angá, 'o u hoha'a pe 'e founga fēfē ha'aku hoko ko ha husepāniti mo ha tamaí. Na'e fetongi leva e ilifía 'aki 'eku 'ita pē 'iate au he'eku valé—he 'ikai ke u tu'u he 'uluaki manga-faá pea tui ha tatá malu'í.

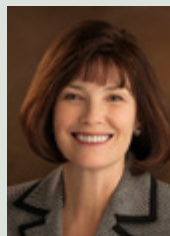
Ne u ongo'i kuó u hoko ko ha fakamafasia. Na'e lau māhina 'eku 'i

ha falemahaki fakaakeake ke ako'i au ki he anga 'o e mo'uí 'o hoku faingata'a'ia he toenga 'eku mo'uí, kae pē ki he founga ke 'oua te u fakafalala aí. 'I he taimi tatau pē, kuo tokoni 'eku fe'ao mo hoku mamateá ke mahino lelei ange ai kiate au e folofolá pea mo e Fakalelei 'a e Fakamo'uí.

Na'e hoko mai ha 'ilo makehe he taimi ne u kei fakalaulauloto ai ki he ngaahi mana na'e fai 'e Kalaisi. 'I he Ma'ake 2, na'e fakamolemole'i ai 'e Sisū ha tangata mamatea mei he'ene ngaahi angahalá pea fakamo'ui ia. 'I hono fehu'ia 'e he kau tangata tohí 'a e fakamolemole na'á Ne foakí, na'e pēhē ange 'e Sisū, "He 'oku faingofua 'a fē, 'a e lea 'aki ki he mahaki teté,

Kuo fakamolemole ho'o ngaahi angahalá; pe ko e lea, Tu'u hake, 'o to'o ho mohengá, mo ke 'alu?" (veesi 9).

Kuo tā tu'o lahi 'eku lau e potu folofolá ni kimu'a ka na'e te'eki ai pē mahino ia kiate au, tālunga mo e hili e fakatu'utāmaki. 'I hono lau e vahé, 'oku fakamanatu mai ai e founga na'e fakafo mo'oni ai 'ene faifakamo'uí. 'I he 'aho ní, hili ha ta'u 'e 2,000 mei ai mo ha fakalalakaka fakafaito'o lahi, 'oku te'eki ai pē lava 'e he tangatá 'iate ia pē 'o fai ha fakamo'ui pēhē, pea 'oku ou nofo mo e fo'i mo'oni ko 'ení he 'aho kotoa pē. 'Oku fakakaukau ha tokolahi ko e lēsoni 'eni ki he potu folofolá ni—ko e ma'u 'e Kalaisi 'a e

KO E MANA MA'ONGO'ONGA TAHÁ

"Kiate au, ko e ngaahi mana ma'ongo'onga taha 'i he mo'uí ko 'ení, 'oku 'ikai ko hono fakamavaeuá e Tahi Kulokulá, hiki e ngaahi mo'ungá pe ko e fakamo'ui 'o e sinó. 'Oku hoko 'a e ngaahi mana ma'ongo'onga tahá 'i he taimi 'oku tau hū loto fakatōkilalo ai ki he'etau Tamai Hēvaní 'i he lotu 'o tautapa fakamātoato ke fakamolemole'i kitautolu pea fakama'a leva e ngaahi angahala ko iá tu'unga 'i he feilaulau fakalelei 'a hotau Fakamo'uí."

Linda S. Reeves, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí Fine'ofá, "Ko e Palani Lahi 'o e Huhu'í," *Liahona*, Nōvema 2016, 90.

mālohi ke faifakamo'ui, 'o a'u ki he mahaki he 'ikai lava 'o fakamo'uí. Ka 'oku mahulu hake potu folofolá ni ia, tautautefito ki he'etau sio fakalaka atu he mana fakaesinó kae tukutaha 'etau tokangá he mana fakalaumālié.

Hangē ko 'ene faingata'a ki ha taha 'oku mamatea fakaesino ke "tu'u hake" 'o "alú," 'oku faingata'a tatau pē ia ki ha tangata ke ne lava 'iate ia pē 'o ikuna'i e mamatea fakalaumālie 'oku fakatupu 'e he angahalá. Kuó u ako ko e Fakalelei 'a e Fakamo'uí, ko e mana mo'oni pē ia 'e taha 'i he potu folofolá ni. Mahalo he 'ikai ke u teitei lava 'o a'usia e mana 'o e tu'u fakaesino hake 'o toe luelue 'i he'eku mo'ui fakamāmaní, ka kuó u ma'u 'a e mana ma'ongo'onga ange 'o e fakamolemole'i 'eku ngaahi angahalá 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a hoku 'Eiki mo e Fakamo'uí ko Sisū Kalaisí. 'Oku

fakapapau'i mai e mo'oni 'o e mana ko 'ení 'i he veesi 10 mo e 11:

"Ka koe'uhí ke mou 'ilo 'oku 'i he Foha 'o e tangatá 'a e mālohi 'i māmani ke fakamolemole 'a e angahala, (pea pehē 'e ia ki he mahaki teté,)

"Oku ou pehē kiate koe, Tu'u hake, 'o to'o ho mohengá, mo ke 'alu ki ho falé."

Ko e mana ma'ongo'onga taha 'oku tau takitaha ma'u 'i he'etau mo'uí, ko hono fakamo'ui ko ia kitautolu mei he nunu'a 'o e angahalá, tu'unga kotoa pē 'ia Sisū Kalaisi. 'I hono fakalelei 'e Kalaisi 'etau ngaahi angahalá, na'á ne to'o ai kiate Ia hotau ngaahi vaivaí mo 'etau angahalá. 'Okú Ne 'afio'i e me'a 'oku tau foua 'i he mo'uí. 'Oku mahino kiate ia hotau ngaahi faingata'a'ia fakaesinó, ngaahi vaivaí mo e ngaahi faingata'a'ia, 'o tatau ai pē pe 'oku lahi pe si'isi'i. 'Oku 'ikai ha toe taha kehe he māmani te ne lava 'o fakamo'ui 'a e mamatea fakalaumālie 'o e angahalá.

'Oku ou fakamālō ko e 'ilo kuo tāpuekina 'aki aú. 'Okú ne 'omi 'a e fakakaukau totonu 'oku ou fie ma'ú 'i he'eku fe'ao mo hoku faingata'a'ia fakaesinó pea faifeinga ke faka'ao-nga'i ia ke tokoni'i au ke u ako mo tupulakí. Kuó u lava 'o ta'ofi 'eku ongo'i faka'ofa'ia pē 'iate aú ka u 'alu 'o fai e me'a ne u manako hono fai kimu'a pea hoko e fakatu'utāmakí, pea kuo tāpuekina au ke u lava 'o tokoni neongo e tu'unga 'oku ou 'i aí. Mahalo 'e faingata'a ki ha ní'hi ke nau fakamālō lolotonga 'enau mo'ui 'o fe'ao mo ha faingata'a'ia fakae-sino, ka 'oku hokohoko faitāpuekina kitautolu 'e he 'Otuá—'o a'u ai pē ki he ngaahi taimi faingata'a. 'Oku ou fakafeta'i ki hoku Fakamo'uí, ko 'Ene Fakalelei pea mo e mana fakaofo ko 'eni 'i he'eku mo'uí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Wyoming, USA.

TE U MATE NAI?

Fai 'e Gregory Hamblin

Na'e 'ikai ke u 'ilo e 'uhinga ne ilifia fakafokifā ai hoku fohā 'i he ngaahi fakakaukau ki he maté, ka na'e 'i he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei 'a e fakapapau na'á ne fie ma'ú.

Na'e 'aka oma hoku foha ta'u fitú pea taumu'a valea. Na'e homo e seiní mei he'ene pasikalá. Na'á ku 'alu atu ke tokoni'i ia he'ene faingata'a'ia, 'o fulihi e pasikalá ke u lava 'o ala ki he seiní. 'I he'eku ngāué, na'á ne pehē mai, "Tangata'eiki? Ko e taimi te u mate aí, 'e fānoa nai e totó?"

Na'á ku ki'i 'ohovale, peá u sio hake kiate ia. Na'á ne tangi.

"Ko e hā? 'Ikai!" Ko au atu ia. "He 'ikai te ke mate." Na'á ku tangutu hifo he ve'ehalá, peá ne huki 'iate au. Na'á ne si'i tangi pē. Ko e fakakaukau 'eni mei fē?

Na'á ne fehu'i mai "E ha'u hoku to'oto'ongá ki tu'a?"

Na'e mamata faiva fakailifia nai 'eku ki'i tamasi'i? "Ikai!" Ko au atu ia. Na'á ku toe talaange he 'ikai te ne mate.

"Ikai, Tangata'eiki. 'E mate 'a e tokotaha kotoa pē, 'ikai ko ia?"

Na'á ku fakatau 'eku mānavá. Na'e 'ikai ko ha fepōtalano'aki 'eni na'á ku 'amanaki ke fai mo ha ki'i tamasi'i kei si'i pehē.

'I he'eku hoko ko ha tamaí, na'á ku fakapapau ai he 'ikai ke u teitei fufuu'i e mo'oni mei he'eku fānaú, ka na'e fakailifia e fakakaukau ko ia 'o hono talaange kiate kinautolu te nau mate 'i ha 'ahó. Na'á ku feinga ke tukunoa'i 'ene fehu'i. Na'á ku pehē ange, "Oku 'ikai fie ma'u ke ke

hoha'a ki ai he taimí ni." "Mo'ui fiefia pē koe pea 'oua 'e hoha'a. Te ke mo'ui fuoloa 'aupito koe."

Na'á ne pehē mai, "Oku 'ikai ke u fie mate au."

"Ko e hā te u fai 'i he me'á ni?" Ko 'eku fehu'i lotó pē ia. Na'e ha'u ki he'eku fakakaukau ke 'oua na'á ku lea 'aki ha me'a hala pea fakamamahi'i ia 'o ta'e ngata. "Ko e hā te u fai?" Na'á ku lotua fakalongolongo ha tokoni.

Na'e kamata ke u talanoa ange fekau'aki mo e palani 'o e fakamo'uí. Na'á ku talaange 'oku tau 'a'ahi kotoa mai pē ki he māmani ko 'eni. Na'á ku talaange 'oku kongá 'e ua hotau sinó: ko ha sino pea mo ha laumālie. Na'á ku talaange ko e taimi 'e mate ai e kakaí—pea ko e mo'oni kuo pau ke tau mate kotoa pē 'i ha 'aho—ko hotau sino fakamatelié pē 'oku maté. 'Oku ta'engata hotau laumālie pea he 'ikai teitei mate ia (vakai, 'Alamā 40:11).

Na'á ku talaange ko Sisū Kalaisi hotau Fakamo'uí koe'uhí na'á Ne faka'atā ke tau lava kotoa 'o nofo fakataha, neongo ko e taimi 'e ni'ihi kuo pau ke tau mavahevahe ai 'i ha ki'i vaha'ataimi. Na'á ku ako'i ange kiate ia na'e pekia e Fakamo'uí ma'atautolu pea na'e toetu'u pea koe'uhí 'okú Ne mo'ui, 'e toe foki hotau laumālie 'i ha 'aho ki hotau sinó, pea he 'ikai ke tau toe mate (vakai, 'Alamā 11:43–45).

Na'á ne fehu'i mai pe kuó u 'osi sio 'i ha pekia. Na'á ku talaange kiate ia na'á ku lava 'o lea fakamāvae ki he'eku ongo kuí 'i hona me'afaka'eiki. Na'á ku talaange neongo kuo pekia hona sinó, ka 'oku kei mo'ui hona laumālie, pea te tau lava he taimi 'e ni'ihi 'o ongo'i kinaua.

Na'e mōlia atu e ilifia 'a hoku fohā, pea 'ikai toe tangi kae maki'iki'i pē. Na'á ne malimali 'i he fakakaukau ki he 'a'ahi mai e kāingá neongo 'oku 'ikai ke tau lava 'o sio kiate kinautolú.

Na'á ma lue fakataha ki fale, 'o taki e pasikala ne fakalelei'i ki he tau'anga me'alelé. Na'á ku fakakaukau ki he me'a na'á ku lea 'akí. Na'á ku fakakaukau ki he'eku loto holi ke tala 'a e mo'oni ki he'eku fānaú mo e ngaahi tali na'á ku 'oange ki hoku fohā.

Na'á ku ongo'i matu'aki hounga'ia he momeniti ko iá 'i he'eku fakamo'oni ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi. Koe'uhí na'á ku 'osi 'ilo'i 'oku mo'oni e palani 'o e fakamo'uí, na'á ku lava ai 'o lea lototo'a mo mo'oni ki hoku fohā mo 'oange kiate ia e mālohi ke ikuna'i 'ene ilifā.

Na'e fuoloa fau e kamata 'eku teuteu ki he momeniti ko 'eni kimu'a ia pea toki fā'ele'i hoku fohā. 'I he'eku teuteu ke ngāue fakafaipekaú, na'e 'i ai

ha'aku taumu'a ke ma'u ha fakamo'oni ki he tafa'aki kotoa pe 'o e ongoongolelei 'e ala fie ma'u ke u ako'i. Ko e kongā na'a ku fefa'uhi lahi taha mo ia ko e Toetu'u 'o e maté.

Na'a ku ako, fakalaulauloto, mo lotu. Na'a ku aukai mo kole ke ma'u ha fakamo'oni. Hili ha ki'i taimi, na'e fakamo'oni mai e Laumalie Ma'oni'oni kiate au 'oku mo'oni 'a e Toetu'u, 'oku 'i ai mo'oni e mo'ui hili e maté, pea 'oku mo'oni e ngaahi tala'ofa 'o e palani 'o e fakamo'ui. (Vakai, 1 Nifai 10:19.)

Na'e mahu'inga 'a e fakamo'oni ko ia 'i he'eku ngaue fakafaipeka'u, ka na'e hoko ia ko 'eku me'a'ofa mahu'inga tahā he taimi na'e fie ma'u ai 'e hoku fohā ke ma'u e nongā.

'Oku ou hounga'ia 'aupito he fakamo'oni ko ia, pea 'oku ou fakamo'oni 'oku mo'oni e palani 'o e fakamo'ui. 'Oku ou fakamo'oni ki he mahu'inga 'o hono fakamālohia 'etau ngaahi fakamo'oni koe'uhī ko e taimi 'oku tau ilifia ai pe ko kinautolu 'oku tau 'ofa a'i, te tau lava 'o ma'u e nongā 'i he'etau fakamo'oni mo e mahino ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi. ■

'Oku nofo 'a e taha na'a ne fa'u 'i Nevada, USA.

KO E MO'UÍ
KO HA FAIVA
KO E PALANI 'O E FAKAMO'UÍ
'I HE KONGA 'E TOLU

*'Oku tau 'i he vaeua'anga 'o
ha faiva kongā tolu 'oku 'ikai
mahino kakato kiate kitautolu,
ka 'e tokoni'i kitautolu 'i he
nofotaha 'ia Kalaisi ke ma'u ha
iku'anga fiefia ta'engata.*

Oku tamatemate 'a e māmá. 'Oku fakaava hake e puipui matolu kulokulá. 'Oku ngaue e kau 'eti faiva tui teunga ho tafa'akí. Ko hai 'a e heló? Ko hai 'a e tama koví? 'Oku faingata'a ke tala.

'Okú ke tu'u 'i lotomālie he siteisí, 'o 'ikai lava ke mahino kotoa ia. Hangē 'oku mahino ki he tokotaha kotoa e me'a 'oku hokó tukukehe pē koe. 'Oku fanafana atu ha tokotaha 'eti faiva 'e taha "Ko e kongá 2 'eni." "Sio ki he fakahinohino ko 'ení."

Mahalo he 'ikai ke tau 'eti faiva kotoa, ka 'oku 'ikai mama'ó mei he mo'oní 'a e fakakaukau 'o ha faiva peheé. Fakakaukau angé ki he palani 'o e Fakamo'uí, 'oku ui foki ko "e palani lahi 'o e fiefiá" ('Alamā 42:8), ko ha faiva kongá 'e tolu. Ko e kongá 1 ko e feitu'u ia na'a tau omi mei aí, kongá 2 ko 'etau mo'ui 'i he māmání, pea ko e kongá 3 'a e feitu'u te tau ō ki aí. Lolotonga e kongá 2, 'oku 'ikai ha'atau manatu ki hotau kuo hilí mo e 'ilo si'i-si'i ki hotau kaha'ú, kae me'a mālié ko e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí—'a e fakamatata 'o e faivá—'okú ne 'omi ke 'uhingamālie 'etau mo'ui fakamatelié.

Kongá 1: Ko e Mahino Hotau Kamata'angá

'Oku tau ako mei he folofolá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita mo'uí, ki he'etau mo'ui 'i he maama fakalaumālié (vakai, 'Ēpalahame 3:22–24). Kimu'a pea tau omi ki he māmání, na'a tau kau 'i ha fakataha alēlea mo 'etau Tamai Hēvaní. Na'a tau ako te tau ha'u ki he māmání ke ma'u ha sino, hako, fehanganagai mo e fakafepakí, mo tupulaki 'i he māmá mo e mo'oní. Kapau na'a tau talangofua pea hoko 'o anga faka-Kalaisi ange, te tau lava 'i ha 'aho 'o toe nofo mo 'etau Tamai.

Koe'uhí te tau fai ha ngaahi fehalaaki, na'e fili 'a Sisū Kalaisi ko hotau Fakamo'ui ke Ne totongi huhu'i e angahalá. Na'á Ne mamahi ma'atautolu kotoa, pea koe'uhí ko 'Ene feilaulá, 'e lava 'o fakama'a kitautolu 'o fakafou 'i he fakatomalá.

Ka na'e angatu'u 'a Sētane (pe ko Lusifá, 'o hangē ko ia ne ui 'aki ia he maama fakalaumālié) pea feinga ke to'ó 'etau malava ke fili e totonú pe halá. Na'e kamata ha Tau 'i he Langí. 'I he'ene ulungía, na'e kapusi 'a Sētane mei he langí, fakataha mo e ngaahi laumālie ne fili ke muimui 'iate iá (vakai, Mōsese 4:1–4).

Neongo 'oku 'ikai lava ke tau manatu'i e maama fakalaumālie ko 'ení, ka 'oku tau 'ilo na'a tau tukupá ke fai e me'a kotoa pē te tau lavá ke toe foki ki he 'ao 'o e 'Otuá 'i he'etau ha'u pē ki he māmání. Pea na'á Ne tala'ofa mai e tau'atāina ke filí, 'o faka'atā ai ke tau fili ke muimui kiate Ia.

Kongá 2: Ko hono Faka'aonga'i 'Etau Tau'atāina ke Filí

'Oku tau 'i he kongá 2 he taimí ni, pea kuo 'omi 'e he 'Otuá e fakahinohino ke tataki kitautolu kiate Ia—ko e

ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. Ko 'etau polé ke faka'ao-nga'i 'etau tau'atāina ke filí ke muimui 'i he fakahinohinó kae lava ke tau teuteu ke toe foki hake ki he'etau Tamai Hēvaní (vakai, 'Ēpalahame 3:25). 'E lava ke faingata'a 'etau mo'ui fakamatelié, 'o hangē ha faiva 'oku lahi hono ngaahi kongá. 'Oku fonu ia 'i he ngaahi 'ahi'ahí, faingata'a, mo e mamahi 'o e fa'ahinga kotoa pē. Ka ko hono mo'oní 'oku fekau'aki e kongá 2 mo e fili pe te tau muimui pe 'ikai 'i he ngaahi akonaki 'a Kalaisí kae lava ke tau hoko 'o hangē ko iá.

'Oku 'omi 'e he folofolá 'a e sipinga haohaoa ki he fiefiá, 'o ne poupou'i kitautolu ke "vilitaki atu, pea keinanga 'i he folofola 'a Kalaisí, pea kātaki ki he ngata'angá" (2 Nifai 31:20). 'Oku tau tupulaki 'i he'etau fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakavá, talangofua ki he ngaahi fekau, mo fakatomala mei he'etau faiangahalá. 'I he'etau faka'utumauku 'i he folofolá mo e ngaahi akonaki 'a hotau kau palōfítá, te tau tokanga taha ai ki he palani na'a tau loto fiemālie mo fiefia ke muimui ki ai 'i he kongá 1.

Kongá 3: Ko Hono Tali Lelei e Nofo Ta'engata

'E malava ke mate hotau sino fakamatelié 'i he faka'o-singa 'o e kongá 2, ka 'oku 'ikai 'osi e talanoá ai. Ko hono mo'oní 'oku 'ikai ha ngata'anga 'o e kongá 3—'oku ta'engata ia (vakai, 'Ēpalahame 3:26).

'E toetu'u kotoa e fānau 'a e 'Otuá ne omi ki he māmání, koe'uhí ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. Ko e hā 'e lava ke toe fakafiefia ange 'i he toetu'ú? (vakai, T&F 93:33).

Meimei 'e ma'u 'e he tokotaha kotoa pē ha tu'unga 'o e nāunau 'o makatu'unga 'i he'enua ngaahi ngāuē: ko e pule'anga fakatilesitalé, mo ha nāunau hangē ko e ngaahi fetu'ú; ko e pule'anga fakatelesitalé, mo ha nāunau hangē ko e māhiná; pe ko e pule'anga fakasilesitalé, mo e nāunau taupotu tahá 'o hangē ko e la'aá (vakai, T&F 76:50–113). Te tau nofo mo e Tamai pea mo e 'Aló 'i he pule'anga fakasilesitalé. Ko ha toko si'i pē te nau kei "uli ai pē" (2 Nifai 9:16) pea kapusi ki he fakapo'uli 'i tu'á, 'a ia he 'ikai te nau teitei lava 'o fakalalaka aí.

Ko e Talanoa Fēfē 'a 'Aú?

Kapau te tau muimui ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí 'i he kongá 2, 'e nāunau'ia e kongá 3 'o 'etau faivá 'o mahulu ange he me'a te tau lava tui ki aí. 'Oku 'i 'olunga 'a e puipuí. 'Oku kamata 'a e ngāuē. Ko e hā te ke fai 'i he funga siteisí? ■

'Oku nofo e taha na'á ne fa'ú 'i Niu 'Toke, USA.

'Oku fakatefito 'a e fakakaukau ko 'ení 'i ha lea, "The Play and the Plan," ne fai 'e Palesiteni Poiiti K. Peeke (1924–2015), ko e Palesiteni 'o e Kōlomou 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i ha faeasaiti 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí ma'á e kakai lalahi kei talavou 'i he 'aho 7'o Mē, 1995.

Fai 'e Eletā
Eduardo
Gavarret
'O e Kau
Fitungofulú

Ko e Le'ó 'o e Laumālié

'Oku tokoni e fakafanongo fakalelei ki he Laumālie Mā'oni'oní ke u fakapapau'i pe 'oku ou 'a'eva he hala totonú pe fie ma'u ke liliu hoku halá.

Ihe'eku kei síí, na'e 'i ai ha falekoloa 'eku tamaí na'á ne fakatau mo ngaahi uasi ai. Na'e tu'u e 'api homau fāmilí 'i mui he falekoloá, ko ia na'á ku tupu hake he uhohonga 'o e tatangi kehekehe 'a e uasí.

'I he faka'osinga 'o e 'aho takitaha, 'e 'ave 'e he'eku tamaí ha níihi 'o e ngaahi uasi 'oku tautau he holisí na'á ne ngāue ai lolotonga e 'ahó, pea tautau ia 'i loto homau 'apí he holisi ofi ki homau loki mohé. Na'e 'ikai mahino kiate au e 'uhinga na'á ne fai ai 'ení pea mo e 'uhinga na'e pau ai ke ne mohe mo e longoa'a kotoa ko iá. Ka 'i he fakalau e taimí, na'e hoko e longoa'a 'o e ngaahi uasi kehekehé ko ha konga angamaheni 'o e ngaahi pō longonoá.

'I ha ngaahi ta'u kimui ange, na'á ku kamata ngāue mo 'eku tamaí 'i he falekoloá, 'o ako meiate ia e founga ke ngaahi ai e ngaahi uasí. 'I he pongipongi 'e taha na'á ne lea 'aki ha me'a na'á ne fakaava hoku 'atamaí mo tokoni ke mahino kiate au e 'uhinga na'á ne tautau ai e uasí 'i tu'a homau loki mohé kae 'ikai ke tuku he falekoloá.

Na'á ne kole mai, "Te ke lava 'o 'omai e uasi na'e tautau 'anepō ho ve'e loki mohé?" "Na'a ku fanongo ki ai lolotonga e poó, pea u 'ilo'i na'e 'ikai ngāue lelei. 'Oku fie ma'u ke u toe sio ki ai."

Ko e me'ā ia! 'I he longonoa 'o e poó, na'á ne fanongo ki he le'ó 'o e uasí 'i he founga tatau 'oku fakaongo ai 'e ha toketā e tā 'o e mafu 'o ha taha 'oku puke. 'I he founga hono ngaahi e ngaahi uasi kehekehe 'i ha vaha'ataimi lōloa, na'á ne fakatauke'i hono telingá ke 'ilo'i 'i ha ongo 'o e uasí pe 'oku ngāue lelei pe 'ikai.

Hili e a'usia ko iá, na'á ku kamata ke tokanga ki he ongo 'o e ngaahi uasí lolotonga e po'ulí, 'o hangē pē ko ia na'e

fai 'e he'eku tamaí. 'I hono fai iá, na'á ku ako ke 'ilo'i pe na'e ngāue tonu ha uasi pe na'e fie ma'u ke fakalelei'i.

'I he'eku matu'otu'a angé pea ma'u ha mahino ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei, na'e kamata ke u fakafehoanaki e a'usia ko 'ení mo e ivi takiekina ki he lelei 'a e Laumālie Mā'oni'oní 'e hoko 'i he'etau mo'ui. Na'á ku kamata ke fakatatau e ngaahi taimi 'o e fakakaukauloto fakalaumālié mo e fakalaulaulotó ki he ngaahi momeniti longonoa he po'ulí lolotonga 'eku kei síí, pea na'á ku kamata ke fakatatau e ongo 'o e ngaahi uasí ki he le'ó 'o e Laumālié 'o fakatokanga, tatakí, mo lea mai kiate au he taimi kotoa.

Ngaahi 'Ulungaanga Fakalaumālie Mahu'ingá

Na'e tokoni 'a e a'usia ko 'ení ke u 'ilo'i e mo'oni 'o e ngaahi a'usia ne ma'u 'e Nifai pea mo e ngaahi fanafana 'o e Laumālie Mā'oni'oní. 'Oku tau ako mei he Tohi 'a Molomoná, na'e vahevahe 'e Nifai mo hono tokoua ko Samú "a e ngaahi me'a kuo *fakahā* 'e he *Eiki kiate [iá]* 'aki hono *Laumālie Mā'oni'oní*" (1 Nifai 2:17; tñnaki atu hono fakamamafa'í).

Na'e feohi lelei 'a Nifai mo e ivi takiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oní. Na'e fakafonu 'ene mo'ui 'i he ngaahi ongo 'o e 'ofa mei he Tamaí mo e 'Aló, 'a ia na'e fakahā kiate ia 'e he Laumālie Mā'oni'oní. 'I he'etau toe vakai'i e mo'ui 'a Nifai, 'oku tau vakai ki he ngaahi sipinga mahino 'o e 'ofa 'a e 'Otuá na'e hāsino 'i he ngaahi lotu na'e talí mo e tatakí fakalaumālié. Ko ha ngaahi sipinga 'eni:

- Mata me'a-hā-mai 'a Nifai ki he 'akau 'o e mo'ui (vakai, 1 Nifai 11–15).
- Ko e Liahoná, 'a ia na'e ngāue 'o fakatatau mo e tuí (vakai, 1 Nifai 16:10, 16, 26–30).

- Ko hono fakahaofi 'a Nifai hili hono ha'i 'aki e ngaahi afó (vakai, 1 Nifai 7:17–18).
- Ko e fakahinohino 'a e 'Eikí lolotonga e kolosi e fāmili 'o Nifai he tahí (vakai, 1 Nifai 18:21–23).
- Ko ha fakatokanga mei he 'Eikí ke hola ki he feitu'u maomaonganoá (vakai, 2 Nifai 5:5).

'I hono ngaahi fuofua ta'ú pea hangehangē mo e tokoni mei he sipinga 'ene ongomātu'á, na'e fakatupulaki 'e Nifai ha ongo'ingofua ki he le'ó 'o e Laumālié. Na'á ne tanumaki e malava ko 'ení 'aki hono ngāue 'aki e ngaahi 'ulungaanga fakalaumālie mahu'inga ko 'ení:

- *Loto holi*: “Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nifai, . . . [na'á ku] ma'u ha holi lahi ke u 'ilo ki he ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá, ko ia, na'á ku tangi ai ki he 'Eikí” (1 Nifai 2:16). “[Na'á ku] . . . holi ke u 'ilo ki he ngaahi me'a kuo mamata ki ai 'a 'eku tamaí” (1 Nifai 11:1; vakai foki, veesi 3).
- *Tui*: “[Na'á ku] tui . . . ki he ngaahi lea kotoa pē kuo lea 'aki 'e he'eku tamaí” (1 Nifai 2:16).
- *Fa'a lotu*: “Pea ko au Nifai, na'á ku 'alu tu'o lahi ki he mo'ungá, peá u lotu tu'o lahi ki he 'Eikí; ko ia, na'e fakahā mai 'e he 'Eikí kiate au 'a e ngaahi me'a lalahi” (1 Nifai 18:3).
- *Talangofua*: “Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nifai, na'á ku pehē ange ki he'eku tamaí: Te u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eikí, he 'oku ou 'ilo 'oku 'ikai tuku mai 'e he 'Eikí ha fekau ki he fānau 'a e tangatá kae 'ikai te ne teuteu ha hala ma'anau-tolu ke nau lava ai 'o fai 'a e me'a kuó ne fekau kiate kinautolú” (1 Nifai 3:7).

Ko e Ngāue 'a e Laumālie Mā'oni'oni

Na'e fakafe'unga'i lelei 'a Nifai ke lea kau ki he mēmipa hono tolu 'o e Tolu'i 'Otuá. Na'á ne ako ke fakafanongo ki he le'ó 'o e Laumālié—'o tatau ai pē 'i he malū pe hou 'a e tahí. Na'e tataki ia 'e he'ene ngaahi a'usiá ke tohi fekau'aki mo e “ngāue 'o e Laumālie Mā'oni'oni”¹ (vakai, 2 Nifai 31–32). 'Oku tau ako meia Nifai mo e kau palōfita kehē:

Ko e Laumālie Mā'oni'oni 'okú ne *fakahā*: “He 'ikai lava ha tangata 'o ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni kae ta'e ma'u 'a e fakahaá. Ko e Laumālie Mā'oni'oni ko e

tokotaha fai fakahaá ia”² (vakai, 1 Nifai 10:17–19; 2 Nifai 32:5; Molonai 10:5).

Ko e Laumālie Mā'oni'oni 'okú ne *ue'i*: 'Okú ne 'omi e ngaahi fakakauká, ongó, mo e leá, fakamaama 'etau mahinó, mo tataki 'etau fakakauká (vakai, 1 Nifai 4:6).

Ko e Laumālie Mā'oni'oni 'okú ne *fakamo'oni'i*: 'Okú ne fakamo'oni ki he Tamaí pea mo e 'Aló (vakai, 2 Nifai 31:18; 3 Nifai 28:11; 'Eta 12:41).

Ko e Laumālie Mā'oni'oni 'okú ne *ako'i*: 'Okú ne fakalahi 'etau 'iló (vakai, 2 Nifai 32:5).

Ko e Laumālie Mā'oni'oni 'okú ne *fakamā'oni'oni'i*: Hili e papitaisó 'e lava ke fakamā'oni'oni'i kinautolu 'o fakafou 'i hono ma'u e Laumālie Mā'oni'oni (vakai, 3 Nifai 27:20).

Ko e Laumālie Mā'oni'oni 'okú ne *fakamanatu*: 'Okú ne fakamanatu mai e ngaahi me'a he taimi 'oku tau fie ma'u lahi taha ai kinautolú (vakai, Sione 14:26).

Ko e Laumālie Mā'oni'oni 'okú ne *fakafiemālie*: Lolotonga e ngaahi taimi 'o e faingata'á pe lotu mamahí, 'e lava 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o hiki hake hotau laumālié, 'omi e 'amanaki lelei, (vakai, Molonai 8:26), ako'i mai 'a e “ngaahi me'a fakamelino 'o e pule'angá” (T&F 36:2), mo tokoni ke tau ongo'i “e melino 'o e 'Otuá, 'a ia 'oku lahi hake 'aupito 'i he fa'a 'iloá” (Filipai 4:7).³

KO E LAUMĀLIE MĀ'ONĪ'ONĪ MO E FAKAHAĀ

“Oku ‘omi ‘e he Laumālie Mā’oni’oni e fakahā fakatāutahā ke tokoni ki he’etau ngaahi fili mahu’inga ‘o e mo’ui hangē ko e akó, ngāue fakafaifeakáu, ngāué, malí, fānaú, feitu’u te tau nofo ai mo hotau fāmilí, mo e ngaahi alā me’a peheé. I he ngaahi me’a ni, ‘oku ‘amanaki mai e Tamai Hēvaní te tau faka’aongaí ‘etau tau’atāina ke filí, ako e me’a ‘oku hokó ‘i hotau ‘atamaí ‘o fakatatau ki he ngaahi tefitoí mo’oni ‘o e ongoongoleléi, pea ‘ohake ‘etau filí kiate la ‘i he lotu.

‘Eletā Robert D. Hales ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e Laumālie Mā’oni’oni,” Liahona, Mē 2016, 105.

Ko e Ivi Tākiekina ‘o e Laumālie Mā’oni’oni

‘Oku tau ako ‘i he ‘uluaki vahe ‘o e Tohi ‘a Molomoná, “na’e fakafonu ‘aki [‘a Lihai] ‘a e Laumālie ‘o e ‘Eiki” (1 Nifai 1:12). ‘Oku tala’ofa mai ‘e Molonai ‘i he vahe faka’osi ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘e “fakahā [‘e he ‘Otuá] ‘a hono mo’oni [‘o e Tohi ‘a Molomoná] kiate [kitautolu], ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā’oni’oni” (Molonai 10:4).

Talu mei he kamata’anga ki he faka’osinga ‘o e tohi folofola ko ‘eni ne ue’i fakalaumālié, ‘oku kau e Laumālie Mā’oni’oni ‘i he mo’ui ‘a e kakai ‘o e ‘Otuá. ‘Oku a’u atu e ivi tākiekina mālohi ko ‘eni pea ongo ki he kau laukonga kotoa pē ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘oku lotú, fakahaa ‘i e tuí, mo ma’u ha lotu holi mo’oni ke ‘ilo’i e mo’oni (vakai, Molonai 10:4–5).

Ko e hā e founga te tau lava ai ‘o ‘ilo’i e Laumālie Mā’oni’oni mo faka’aonga’i e totonu ‘oku tau ma’u ko e kau mēmipa ‘o e Siasí ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ke ma’u e ivi takiekina ‘o e Laumālie Mā’oni’oni ‘i he’etau mo’ui? Kuo ako’i mai ‘e ‘Eletā Keleki C. Kulisiteniseni ‘o e Kau Palesitenisí ‘o e Fitungofulú ‘o pehē: “Kuo tau a’usia kotoa pē ‘a e Laumālie Mā’oni’oni, neongo ne ‘ikai ke tau fa’a lava ‘o fakatokanga’i. I he hū mai ‘a e ngaahi ue’i ki hotau ‘atamaí, ‘oku tau ‘ilo’oku mo’oni ia ‘i he ngaahi ongo fakalaumālie ‘oku hū ki hotau lotó.”⁴

Ke fakatupulaki ‘etau malava ke ma’u e ivi takiekina mo e fakahinohino ‘o e Laumālie Mā’oni’oni ‘i he’etau mo’ui, ‘oku fie ma’u ke tau tanumaki ha lotu holi ke ma’u ‘o hangē ko Nifai, faka’aonga’i e tui ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí, “lotu ma’u ai pē, pea ‘oua

na’a fiu” (2 Nifai 32:9), pea talangofua ki he ngaahi fekaú.

Kuo kole mai ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ke tau fai mo ha toe me’a ‘e taha: “Fakaava ho lotó, ‘a ho laumālié, ki he ongo ‘o e le’o makehe ko ia ‘okú ne fakamo’oni’i ‘a e mo’oni. . . . ‘Ofa te tau ongo’i ngofua ma’u pē, ka tau lava ‘o ongo’i ‘a e le’o fakafiemālie, mo fakahinohino ko ‘eni ‘a ia te ne malu’i kitautolu.”⁵

Na’a ku ako mei he’eku tamaí, ‘a e lēsoni ‘o e fakafanongo ‘i ha founga angama-hení—‘i he ngāue he ngaahi uasí. ‘Oku ou mata’ikoloa ‘aki he ‘ahó ni e lēsoni na’a ne ako’i maí. Ko hono mo’oni, ‘oku kei fakamanatu mai ‘e he Laumālie Mā’oni’oni ‘a e lēsoni ko iá ki hoku ‘atamaí mo e lotó, pea ‘okú Ne tala’ofa mai e ngaahi me’a lelei ‘e hokó.

Kuo tokoni e a’usia ko iá ke u fekumi ki he ngaahi momeniti fakalongolongo te u lava ‘o fakafanongo ai ki he le’o ‘o e Laumālié. ‘Oku tokoni e fakafanongo fakalelei ki he Laumālie Mā’oni’oni ke u fakapapau’i pe ‘oku ou ‘a’eva he hala totonú pe ‘oku fie ma’u ke liliu hoku ‘alungá kae lava ke fenāpasi mo e ngaahi finangalo ‘a e Tamai Hēvaní. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Robert D. Hales, “Ko e Laumālie Mā’oni’oni,” *Liahona*, Mē 2016, 105.
2. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 151.
3. Ke ma’u ha mahino lahi ange ki he ngaahi fatongia ‘o e Laumālie Mā’oni’oni, vakai, David A. Bednar, “Tauhi Ma’u Ai pē ha Fakamolemole Ho’omou Ngaahi Angahalá,” *Liahona*, Mē 2016, 59–62; Robert D. Hales, “Ko e Laumālie Mā’oni’oni,” 105–7.
4. Craig C. Christensen, “Ko ha Me’a’ofa ta’e Mafakamatala’i mei he ‘Otuá,” *Liahona*, Nōvema 2012, 14; tñaki atu e fakamamafá.
5. Palesiteni Thomas S. Monson, “Tauhi ‘a e Ngaahi Fekaú,” *Liahona*, Nōvema 2015, 84.

NGAAHI FAKATĀTĀ 'O E TUÍ

I he'eku 'eke ko ia kia 'Ateliana fēkau'aki mo e tēpile lanu pulū maama 'i hono peitō, ne u 'ilo ai na'e 'i ai ha taimi 'e taha na'e 'ikai ha'ane tēpile. I he'ene faifeinga ke feau 'ene ngaahi fie mā'ū, na'á ne to'o leva ha ngaahi kalasi mo'ui fakafalala pē kiate kita 'a e Siasí peá ne fakakaukau te ne lava 'o ta'o mo fakatau atu ha mā—kapau pē na'e 'i ai ha'ane tēpile. Na'a ne lotua ha tokoni peá ne fa'u leva ha tēpile mei ha tootoenga fefie.

CODY BELL, TOKOTAHA FAITAA

Adriana González

Central Department, Paraguay

Na'a Ne fanongo kiate au, 'i he me'a kotoa pē na'á ku kole mei hoku lotó. Kuó Ne fanongo kiate au koe'uhí he na'á Ne 'afioi na'e lelei ia kiate au. 'Oku ua 'emau tēpilé he taimí ni. 'Oku mahu'inga e tēpile ko 'ení ki homau fāmilí. 'Oku mau tangutu heni ke fevahevahe'aki. 'Oku mau ngāue 'i heni. 'Oku mau ako'i 'i heni ki he nīihi kehé 'a e me'a kuo mau akó. Ne u ako 'o fakafou 'i he mo'ui fakafalala pē kiate kitá ke u fakamahu'inga'i au. Na'á ku 'ilo'i ai ha ngaahi talēniti kuo foaki mai 'e he 'Otuá ke tokoni'i au mo hoku fāmilí. 'Oku ou feinga ke vahevahe 'a e me'a kuó u akó pea mo hoku ngaahi tokoua 'i he Fine'ofá, ke tokoni'i kinautolu ke nau mahu'inga'ia 'iate kinautolu ko e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá. 'Oku ou hounga'ia koe'uhí 'oku ou lava ke faitāpuekina e ni'ihi 'oku mau feohí.

Ke mā'ū ha ngaahi tā lahi mo e talanoa lahi ange kau kia 'Ateliana, 'alu ki he [lds.org/go/21721](https://www.lds.org/go/21721).

Ke 'ilo'i 'a e founga 'e lava ke tokoni'i ai koe 'e he polokalama mo'ui fakafalala pē kiate kita 'a e Siasí, hū ki he [srs.lds.org](https://www.srs.lds.org).

KO E MAHINO E HISITŌLIA 'O E SIASÍ 'I HE

Akó PEA 'I HE Tuí

'Oku tau ako he 'ahó ni fekau'aki mo e kuohilí 'o fakafou 'i he ngaahi konga ta'ekakato 'o e hisitōliá. 'I he'etau ako e ngaahi lekooti ko 'ení, kuo pau ke tau manatu 'i 'oku 'ikai ke nau fakafofonga 'i kánokato e kuohilí.

Fai 'e Keith A. Erekson

Talēkita 'o e Laipeli Hisitōliá 'a e Siasí

Oku ope atu e 'uhinga 'o e hisitōliá 'i hono ma'u-loto e ngaahi 'ahó mo e ngaahi mo'oni'i me'á ki ha sivi. Ko e 'aho kotoa pē, 'oku tñaki, tauhi, mo vahevahe 'e he kau tñaki fakamatalá, kau tauhi laipeli, mo e kau fai hisitōliá 'i he Laipeli Hisitōliá 'o e Siasí 'a e ngaahi lekooti 'o e kuohilí 'oku tokoni ke tau fakafai-kehekehe'i e to'ukupu 'o e 'Otuá 'i he hisitōliá 'a e Siasí pea 'i he'etau mo'ui fakafaituituí. 'Oku kau ki hono ma'u ha mahino ki hotau hisitōliá ha founa 'o e akó mo e 'iló te ne lava 'o fakamālohia 'etau fakamo'oni, tokoni ke tau iku'i e lotu veiveiuá, fakahoko e ngaahi talanoa lelei tahá, 'ilo'i e tokāteline mo'oni, mo fakalelei'i 'etau fakakaukau. 'I he'etau "ma'u ha 'ilo ki he hisitōliá," te tau tokoni foki 'i hono 'omi e "fakamo'ui 'o Saioné" (T&F 93:53).

'I he'eku hoko ko ha fai hisitōliá, kuó u fakahounga'i 'a 'etau ako 'o kau ki he hisitōliá "i he ako pea 'i he tui foki" (T&F 88:118). 'Oku fakataha'i e tuí mo e akó 'i he'etau keinanga 'i he fa'a lotu he folofolá, lau mo fakalaulauloto ki he ngaahi ma'u'anga tokoni fakahisitōliá lahi, fakafehokotaki 'i he ngaahi potufolofolá mo e ma'u'anga fakamatala fakahisitōliá, fakakaukau ki he fakamatalá 'i he 'uhinga totonú, kumi e ngaahi sīpingá mo e ngaahi kaveingá, pea 'ilo'i e ngaahi lēsoni mahu'ingá. 'Oku tokoni e ngaahi founa ko 'ení ke 'uhingamālie kiate kitautolu e ngaahi mo'oni'i me'a fakahisitōliá mo kumi e tali ki he'etau ngaahi fehu'í. 'E lava ke tokoni ha ngaahi tefito'i mo'oni lahi ke tau fakakaukau ki he hisitōliá 'i ha ngaahi founa 'okú ne fakaava hotau 'atamaí ki ha mahino lahi ange.

Kuo mōlia atu e kuohilí—ko e ngaahi kongokonga pē 'oku toé

Mei he'etau fakakaukau lolotongá, 'oku mōlia atu e konga lahi 'o e kuohilí. Kuo mālōlo e kakaí; kuo ngata 'enau ngaahi a'usiá. Ka neongo ia, ko e ngaahi kongokonga pē 'o e kuohilí 'oku toé—ngaahi tohi, tohinoa, lekooti 'o e ngaahi kautahá, ngaahi me'a fakamāmani. 'Oku tau lava 'o ako he 'ahó ni 'o kau ki he kuohilí 'o 'ikai fakahangatonu 'i he ngaahi kongokonga 'oku toé. 'Oku mole ma'u pē e fakamatalá 'i he vaha'a 'o e kuohilí mo e lolotongá. Kuo pau ke tau ako e ngaahi lekooti 'oku toé kae manatu'i 'oku 'ikai ke nau fakafofonga'i kñnokato e kuohilí.

Fakakaukau ki ha sīpinga 'e taha: Ko e taimi pē na'e malanga ai 'a Siosefa Sāmita ki he Kāingalotú, na'á ne angamaheni 'aki 'a e 'ikai ha'ane lea 'e teuteu, na'e 'ikai hiki vitiō pe hiki e leá. Ka neongo ia mahalo ko e tokosi'i ne kau atu ki a'i kuo nau hiki ha ngaahi fakamatala pe fakakaukauloto, pea ko ha ngaahi fakamatala si'i pē 'o e ngaahi fakamatala ko iá na'e ma'ú. 'I he'ene pehé, he 'ikai ke tau lava 'o pehé 'oku tau 'ilo e me'a kotoa pē na'e lea 'aki 'e Siosefa Sāmitá, neongo te tau lava, fakatātá 'aki 'eni, 'o lea 'aki e fakamatala 'a Uilifooti Utalafi 'o kau ki he malanga 'a Siosefá.

'I he ngaahi tūkunga kehe, kuo te'eki ai ke 'ilo'i ha ngaahi konga mahu'inga 'o e hisitōliá 'a e Siasí. Hangē ko 'ení, 'oku 'ikai ke tau ma'u e ngaahi lekooti 'o e 'a'ahi 'a Pita, Sēmisi, mo Sioné 'oku fakakiiki 'o hangē ko e ngaahi fakamatala 'o e 'a'ahi mai 'a Sione Papitaisó (vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōliá 1:66–75). 'I he founa tatau pē, neongo 'oku tau ma'u e ngaahi lekooti 'o hono ta'ofi e lakanga fakataula'eikí mei he kakai tangata 'oku hako 'Afilika 'uli'ulí, kuo 'ikai ha lekooti 'e ma'u 'okú ne fakamatala'i e 'uhinga ne kamata ai e founa ko iá. 'I he ako 'o e hisitōliá, 'oku 'ikai hoko e 'ikai ha fakamo'oni ko ha makatu'unga 'o e veiveiuá Ko e ako kau ki he kuohilí ko ha feinga ia ke tñaki e fakamo'oni falala'anga mo fakapapau'i taha 'e ala ma'ú, kae ma'u ha aofangatuku 'i he ngaahi konga 'o e hisitōliá 'oku 'ikai lava ke mahino kakato

kiate kitautolú koe'uhí ko e síi e fakamatalá.

'Oku 'ikai lea 'a e ngaahi mo'oni'i me'á, ka ko kinautolu 'oku fai e talanoá

Koe'uhí ko e ta'ekakato e ngaahi kongá 'o e kuohilí 'oku ma'ú, 'oku feinga e kakai 'e ní'ihí ke fakatahataha'i e ngaahi kongá ke fai ha talanoa. Ko e ngaahi fuofua talanoá na'e fai 'e kinautolu na'e kau ki aí mo meimei ke fakamatala'i e me'a na'a nau a'usiá mo e 'uhinga na'e mahu'inga ai kiate kinautolú. Na'e fai 'e kinautolu na'e kau atú 'enau ngaahi talanoá 'i ha ngaahi tūkunga lahi ki he ha'ofanga kakai kehekehe. Na'e ue'i 'a kinautolu na'e kau atú 'e he ngaahi me'a 'e ní'ihí na'e hokó ke vahevahe 'enau a'usiá. Na'e ngalo e ngaahi me'a kehe na'e hokó ka na'e toki manatu'i kinautolu 'i ha a'usia kimui ange.

'Oku tånaki pea toe fai e ngaahi talanoá 'e he ní'ihí kehé 'i ha ngaahi 'uhinga lahi—ke fakafiefia'i ha ha'ofanga, fakatau atu ha koloa, liliu e fakakaukau e kakaí, pe taukapo'i e liliú. 'Oku hoko e talanoa takitaha ko ha faka'uhinga 'o e kuohilí, 'o tu'unga 'i ha ngaahi mo'oni'i me'a 'e ní'ihí pea takiekina 'e he manatu, manako, mo e ngaahi taumu'a 'a e tokotaha 'okú ne fai e talanoá. Ko hono olá, 'oku ta'ekakato e ngaahi talanoa 'oku kau ki he kuohilí pea fa'a kehekehe. Kuo pau ke tau fakakaukau ma'u pē ki he taha 'okú ne fai e ngaahi talanoá, founa 'oku nau fai aí, mo e 'uhingá.

Na'e 'omi 'e Siosefa Sāmita ha sīpinga 'o e founa ke fakafuofua'i ai e kau talanoá mo e ngaahi mo'oni'i me'á. 'I he 1838, na'á ne 'ilo'i ne 'osi 'i ai ha "ngaahi ongoongo kehekehe kuo fai holo 'e he ní'ihí 'oku kākā mo fie fai koví, 'o kau ki he tupu hake mo e laka ki mu'a 'a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní." Ko hono olá, na'á ne tohi ha hisitōlia ne taumu'a ke "foaki 'a e mo'oní ki he fa'ahinga kotoa pē 'oku nau fekumi ki he mo'oní, 'o fakatatau ki he me'a na'e hokó, 'a e ngaahi me'a 'oku kau kiate aú pea mo e Siasí fakato'u'osi, 'o fakatatau ki he ngaahi mo'oni ko ia 'oku ou ma'ú" (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:1). Ko e ngaahi talanoa kotoa ne fai 'o kau kia Siosefa Sāmitá na'e 'ikai mahu'inga tatau pe tonu. Mahalo 'e ki'i falala'anga ange e ngaahi talanoa na'e fai 'e he ní'ihí ne fehokotaki vāofi ange ki he ngaahi me'a ne hoko he kuohilí. 'Oku fakakau 'i he ngaahi talanoa lelei tahá e ngaahi kongá kotoa 'oku ma'u ki he kuohilí mo 'ilo'i e fakakaukau 'o e ma'u'anga fakamatalá.

'I he'etau ma'u e hisitōlia 'oku ta'ekakató, 'atā ki he faka'uhingá, pea kehe mei he'etau mahaló, kuo pau ke tau "falala ki he Laumālie ko ia 'oku takiekina . . . ke 'á'eva 'i he loto-fakatōkilaló" (T&F 11:12). 'Oku fie ma'u ki ai e loto fakatōkilaló ke 'oua na'a fakamāu'i e kakai 'i he kuohilí 'aki hotau ngaahi tu'unga mo'uí.

'Oku kehe 'a e kuohilí mei he lolotongá (pea 'oku SAI PĒ IA)

'I he'etau fekumi ke 'uhingamālie e ngaahi kongá 'o e kuohilí mo e ngaahi talanoa fekau'aki mo iá, 'oku tau 'ilo'i 'oku kehe e kakaí, feitu'ú, ngaahi a'usiá, mo e tukufakaholó meiate kitautolu. 'Oku 'omi 'e he ngaahi liliu 'i he saienisí, tekinolosiá, mo e anga fakafonua' ha ngaahi a'usia kehekehe fekau'aki mo e fā'ele'í, kaí, fefononga'akí, 'aho mālō- loó, haisiní, teití, faito'ó, mo e maté. 'Oku fakatupu 'e he ngaahi fa'unga fakapolitikale mo faka'ekonōmika kehekehe ha ngaahi a'usia kehekehe 'i he akó, filí, tau'atāiná, mo e faingamālie. 'Oku kehe e ngaahi fakakaukau he kuohilí mei he'etau fakakaukau ki he ngāue, fāmilí, ngāue tokoni ki he kakaí, mo e fatongia mo e tu'unga 'o e kakai fefinē mo kinautolu 'oku tokosi'i angé. 'Oku liliu e tafa'aki fakamāmani kotoa pē 'o e a'usia 'a e tangatá 'i he fakalau 'a e taimí 'i ha ngaahi founa iiki mo lahi fakatou'osi.

Hangē ko 'ení, mei he'etau fakakaukau lolotongá, 'oku hā matu'aki kehe 'aupito 'a e ngāue 'aki 'e Siosefa Sāmita e maka kikitē ke liliu e Tohi 'a Molomoná. Ka neongo ia, na'e tui e kakai tokolahi he kuongá ni 'e lava ke faka'aonga'i e ngaahi me'a fakatu'asinó ke ma'u 'aki e ngaahi pōpoaki fakalangí. Ko e kongá 'o e ngaahi tui ko 'ení na'e fakatefito ia 'i he ngaahi talanoa he Tohi Tapú 'a ia ne faka'aonga'i ai e ngaahi me'a ki he ngaahi taumu'a fakalangí (vakai, Nōmipa 17:1–10; 2 Ngaahi Tu'i 5; Sione 9:6). Na'e fakamatala'i 'e ha fakahā na'e ma'u 'e Siosefa ki he fokotu'u 'o e Siasí na'e "foaki [e he 'Otuá] kiate ia 'a e mālohi mei 'olunga, 'i he ngaahi founa na'e teuteu'i mei mu'a, ke liliu 'aki 'a e Tohi 'a Molomoná" (T&F 20:8). Neongo na'e kau 'i he "ngaahi founá" ha maka kikite pehē foki ki he 'Ulimí mo

e Tumemí, ka ‘oku tau kei lava ‘o ‘ilo’i e pōpoaki fakatokā-teline ko ia “‘oku ue’i hake ‘e he ‘Otuá ‘a e kau tangatá mo ui ‘a kinautolu ki he’ene ngāue toputapu ‘i he kuonga . . . ko ‘ení . . . ; ‘o fakahā ai ko e ‘Otua tatau ‘i he ‘aneafi, ‘aho ní pea ta’engata” (T&F 20:11–12).

‘Oku ma’u hala e kuohilí ‘i he ngaahi fakamahamahalo he lolotonga

Koe’uhí na’e kehe e kuohilí mei hotau kuongá, kuo pau ke tau tokanga makehe ke ‘oua ‘e fai ha ngaahi fakamahamahalo fekau’aki mo e kuohilí ‘o fakatefito ‘i he’etau ngaahi fakakaukau mo e tu’unga ‘ulungaanga mahu’inga he lolotonga. He ‘ikai lava ke tau pehē na’e tatau tofú pē kakai he kuohilí mo kitautolu pe te nau fakahounga’i hotau anga fakafonua mo e me’a ‘oku tau tui ki aí. He ‘ikai lava ke tau pehē ‘oku tau ‘ilo’i he taimí ni e me’a kotoa pē, kuo tau lau e ma’u’anga fakamatala kotoa pē, pe he ‘ikai teitei liliu ‘etau mahino lolotonga ki he kuohilí. Ko e taimi lahi, ko e ngaahi palopalema mo e kuohilí ko ha ngaahi fakamahamahalo kovi pē ia ne fai ‘i he lolotonga.

Hangē ko ‘ení, na’e fakahā ‘e Siosefa Sāmita, “Kuo te’eki ke u fakahā atu kiate kimoutolu ‘oku ou haohaoa.”¹ Kapau na’a tau pehē na’e ‘ikai teitei fakahoko ‘e he kau palōfitá ha ngaahi fehalaaki, mahalo leva te tau ‘ohovale ke ‘ilo’i e ngaahi taimi ne fehalaaki ai ‘a Siosefá. Ke “fakalelei’i” e palopalema ko ‘ení, ‘oku totonu ke ‘oua te tau pehē na’e haohaoa ‘a Siosefa pe na’e fakalele e Siasí ‘aki e kākā. Ka, te tau lava ‘o fakahā ‘oku kei tangata pē ‘a Siosefa pea fakakaukau kiate ia ‘i he tūkunga ‘o e ngaahi talanoa fakafolofola kehe kau ki he kau palōfitá. Ko hono olá, te tau lava ‘o liliu ‘etau ngaahi mahaló ke ‘ilo’i ‘oku matelie ‘a e

kau palōfita kotoa pē pea ‘i ai ‘enau ngaahi fehalaaki. Te tau lava ‘o ongo’i hounga’ia ki he ngāue ‘a e ‘Otuá ‘i he fa’a kātaki mo kitautolu takitahá. Ko e taimi ‘e ní’ihi ko hono fakahaa’i ‘etau fakakaukau halá ko e kongá faingata’a taha ia ‘o e mahino e hisitōliá.

‘Oku fie ma’u e loto fakatōkilaló ki hono ako e hisitōliá

‘I he’etau ma’u e hisitōlia ‘oku ta’ekakató, ‘atā ki he faka’uhingá, pea kehe mei he’etau mahaló, kuo pau ke tau “falala ki he Laumālie ko ia ‘oku takiekina . . . ke ‘a’eva ‘i he loto-fakatōkilaló” (T&F 11:12). Mei he’etau fakakaukau he ‘aho ní, ‘oku mahino ‘oku tau ‘ilo lahi ange ‘i he me’a ne ‘ilo ‘e kinautolu ne kau atu ki aí, fekau’aki mo e ola ‘o e kuohilí, ka ‘oku si’i fau foki ‘etau ‘ilo ki he’enau a’usia ‘i he mo’ui he taimi ko iá. Na’e fe’unga pē ‘a e kakai na’e mo’ui he kuohilí ‘i honau taimí mo e feitu’ú mo e ngaahi tūkunga. Kuo pau ke tau kamata ‘aki e loto fakatōkilaló ‘i hotau ngaahi fakangatangá, ke ma’u e manava’ofá ki honau faikehekehe mo e anga’ofa ki he’enau ngaahi a’usia. ‘Oku fie ma’u ki ai e loto fakatōkilaló ke ‘oua na’a fakamāu’i e kakai ‘i he kuohilí ‘aki hotau ngaahi tu’unga mo’uí. ‘Oku fie ma’u ki ai e loto fakatōkilaló ke fakahaa’i ‘oku ‘ikai ke tau ‘ilo’i e me’a kotoa pē, ke tatali ‘i he fa’a kātaki ki ha ngaahi tali lahi ange, pea ke hokohoko atu ke ako. Ko e taimi ‘oku ‘ilo’i ai e ngaahi ma’u’anga fakamatala fo’ou ‘okú ne ‘omi e fakakaukau fo’ou ki he ngaahi me’a na’a tau pehē na’a tau ‘iló, ‘oku fie ma’u ki ai e loto fakatōkilaló ke toe vakai’i ‘etau mahinó. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesitenu ‘o e Siasí: Siosefa Sāmita (2007), 603.*

KO HA SĪPINGA KI HE AKO ‘I HE AKÓ PEA ‘I HE TUÍ

E lava ke muimui e ako faivelenga ki he hisitōlia ‘o e Siasí ki he sipinga na’e fakatātaai ‘e he fakafehoanaki ‘a ‘Alamā ‘o hono tō ha tenga’i ‘akau (vakai, ‘Alamā 32:27–42):

1. ‘Oku tau *faka’atā ha potu* ki hono ako e hisitōliá ‘aki hono mo’ui ‘aki e ngaahi tefito’i mo’oni ‘oku hiki atu hení.
2. ‘Oku tau *fakatō* e tenga’i ‘akau’i hotau ‘atamai mo e lotó ‘o fakafou he laukonga tokangá mo e fakakaukau lotó. (Ko ha kongá nai ‘eni’o e kuohilí pe ko ha talanoa ne toki fai kimui ange? Ko hai náá ne fa’u iá pea ko e hā hono ‘uhingá? Ko e hā e tefito’i fakakaukau? Ko e hā e fakamo’oni ‘okú ne pou pou’i iá?)

3. Te tau lava ‘o *fakafaikehekehe’i* e mahu’inga ‘o ‘etau laukongá ‘i he fakakaukau ki he tonu mo e falala’anga ‘a e ma’u’anga fakamatalá, ‘o tuku ‘etau talí ‘i he ngaahi tūkunga fakahisitōlia totonú, pea ‘ilo’i e ngaahi tefito’i mo’oni ta’engata ‘e lava ‘o faka’aonga’i ‘i hotau ngaahi tūkunga fakatāutahá.
4. Te tau lava ‘o *tanumaki* ha ako faivelenga ‘o e hisitōlia ‘o e Siasí he kotoa ‘o ‘etau mo’uí, ‘o fakafou he laukonga, fakakaukau, lotu, vahevahe, mo e ako’i mateaki.
5. ‘I hono fai iá, te tau *utu* ai e fua ‘o e ako faivelengá ‘i he fakalalakala ‘etau mahinó pea fakalahi ‘etau tuí, ‘o ngaohi ai ke tau hoko ko ha kau ako mo e kau faiako lelei ange, ngaahi mātuá mo e fānaú, kau ākongá mo e Kāingalotú.

LOTO-MAMAHÍ MO E 'AMANAKI LELEÍ

Taimi 'oku Faka'aonga'i ai ho Malí e Ponokalafí

Ko e ngaahi founga 'e fitu 'e lava ai ha mali 'o ha taha ponokalafi 'o ikuna'i e lotomamahi kae vakai foki ki ha tala'ofa 'o e 'amanaki lelei.

Na'e fai 'e 'Eimi e ngaahi fili 'oku faka'anaua ki ai e matua kotoa ki ha foha pe 'ofefine. Na'a ne sila 'i he tempale hili hono ma'u ha ongo fakalaumalie malohi ke mali mo hono husepaniti.

Kimu'a pea na mali, na'e fakahoko foki 'e hono husepaniti ha fili lototo'a, 'o ne fakaha ange kiate ia na'a ne faka'aonga'i e ponokalafi.

I ha ta'u pe 'e taha mei ai, na'e 'ilo'i 'e 'Eimi na'e 'ikai 'osi 'a 'ene fefa'uhi mo e ponokalafi. I ha ta'u pe 'e tolu 'ena nofo-mali—he taimi na'e 'i ai 'ena pepi mahina valu—na'e foua 'e 'Eimi he mamahi ta'e-hano-tatau 'o e ta'e-anganofa 'a hono husepaniti pea iku tu'usi ai mei he Siasi.

Na'e ikuna'i fefe 'e 'Eimi e lotomamahi? Ko e ha e founga 'oku ikuna'i 'aki 'e he kakai fefine mo e tangata tokolahi kehe 'i he ngaahi tukunga tatau, 'a 'enau mamahi?

Kuo 'ilo'i 'e he ngaahi mali mo e kau memipa kehe 'o e famili tokolahi 'o kinautolu 'oku faka'aonga'i e ponokalafi, ha ngaahi 'ulungaanga 'aonga mo fakatu'amelie 'oku tatau mo kinautolu. Pea kuo nau vahevahe lototo'a 'enau ngaahi talanoa.

'Oku fakalea 'e he uepisaiti 'a e Siasi **OvercomingPornography.org** 'a e ngaahi 'ulungaanga tatau 'e fitu ko 'eni ko e "ngaahi 'ulungaanga mahu'inga." Kuo hoko e ngaahi 'ulungaanga ko 'eni—na'e a'usia 'i ha tu'unga fakafotuitui—'o mahu'inga ki he tokolahi ki he fakamo'ui fakaeloto, faka'atama'i, mo fakalaumalie.

'Ulungaanga Mahu'inga 1: Fehangahangai mo e Kafo 'o e Lavaki'i

Ako pea fehanganahangai mo e mamahi, tukuaki'i kitā, mo e ngaahi fakafeangai kehe 'oku ma'u 'e ha taha 'i hono 'ilo'i 'oku faka'aonga'i 'e hono mali e ponokalafi.

Ko e taimi ne 'ilo ai 'e 'Eva na'e kau hono husepaniti he ponokalafi, na'a ne ongo'i "mamahi, 'ita, kafo, loto-mafasia, mo e fakakaukau totu'a." Ko e fakakaukau kukuta ko ha ongo angamaheni ia ki ha taha 'oku ne a'usia e kafo 'o e lavaki'i 'i hono faka'aonga'i 'e ha mali e ponokalafi, pea 'oku 'ikai foki ke ngalikehe e 'ulungaanga 'a 'Eva 'i he fakafeangai ki he ngaahi ongo fakaeloto fakalilifu ko 'eni. Na'e kamata ke ne fakakaukau lahi 'aupito ki hono husepaniti mo 'ene me'a na'e fai. Ko e fe'feitu'u 'oku 'i ai? Ko hai na'e talanoa ki ai? Ko e ha 'ene me'a na'e fai? Na'e hoko e ponokalafi mo e ma'unima fakasekisuale 'a hono husepaniti ko e uhouhonga 'o e mo'ui 'a 'Eva, pea na'a ne fie ma'u vivili ke fakalelei ia, 'o tui kapau te ne mapule'i 'ene palopalemā te na fiefia.

Ko e taimi na'e 'ilo ai 'e Seimi e faka'aonga'i ponokalafi 'a hono husepaniti, na'a ne ma'u ha loto holi mahino ke mapule'i e me'a na'a ne lava. Na'a ne fakakaukau te ne lava 'o fokotu'utu'u e mo'ui 'a hono husepaniti ko Soni, ke 'oua te ne toe fekumi ke fakahohō'ia hono loto he ponokalafi, ko ia he 'ikai leva toe 'i ai ha'ane fili kehe ka ke fili e mā'oni'oni. Na'a ne hiki ha lisi faka'aho ma'ana: ko e me'a te ne lava 'o fai ke

fakafiefia mo e ngaahi ngaue na'e fie ma'u ke ne fakakakatō.

Na'e hoko ha momeniti mahu'inga he fononga 'a Seimi he taimi na'e ue'i ai 'ene pisope ke fakamamafa'i ange, "Seimi, 'oku 'ikai ko ho fo'ui ia 'o'ou. 'Oku 'ikai ke ke fai 'e koe ha me'a 'e tupu ai 'ene sio ponokalafi. Ko 'ene fili pe ia 'a'ana." Pea hangē pe ko e 'ikai ke ne fakatupu 'ene sio ponokalafi, 'oku 'ikai foki ke ne lava 'o fakatupu 'a hono ta'ofi. Na'a ne 'osi 'ilo e me'a na'e talaange 'e he'ene pisope, ka 'oku pehe 'e Seimi, hili e fakamanatu mai 'a e pisope, "na'e ta'ofi e ngaahi lisi. Na'e tuku 'eku feinga ke mapule'i hono 'ulungāngā mo e feinga ke fakamālohi'i ia ki he mā'oni'oni—ka u tokanga taha pe kiate au." Ko hono olā, na'e faka'atā 'e Seimi ia ke ne ongo'i lotomamahi pea ne ngaue'i pe 'ene fakakeake.

Hili hono 'ilo'i 'e Seimi, na'e fefa'uhi 'a Soni mo ne fa'a foki pe 'o faka'aonga'i e ponokalafi, ka na'a ne ha'isia ki he'ene ngaahi ngaue. Pea 'i he'ena takitaha ngaue'i hona fakamo'ui, na'e 'ilo'i 'e Soni mo Seimi te na lava 'o fakakeake lelei ange ko ha fakafotuitui pea mo ha hoa mali.

'Ulungaanga Mahu'inga 2: Vahevahe Lelei

Ko hono ma'u e mahino, poupou, mo e fakangofua 'i hono vahevahe totonu.

Na'e hoko ha me'a mahu'inga 'e taha kia Seimi mo Soni he taimi na'e

Makehe mei he falala ki he 'Eikí, 'e lava ke ma'u tokoni e ngaahi malí mei he fāmílí, kaungā-me'á, kau taki 'o e Siasí, mo e kau palofesinalé.

fie ma'u ai 'e ha taha 'o 'ena fānaú ha tāpuakí. Na'á na fetu'utaki ki he'ena faiako faka'apí, 'a ia na'á ne fakamatala'i lototo'a na'á ne kumi tokoni ke ikuna'i 'ene fefa'uhi mo e ponokalafí. Na'á ne talamai te ne kumi ha taha kehe ke fai e tāpuakí. Na'e fakasi'isi'i 'e he vahevahe tau'atāina ko iá 'a e ongo'i mā 'a Soni mo Seimi 'i hona tūkungá, pea faifai pea ongo'i malu 'a Soni ke talanoa'i 'ene ma'unimaá mo taha kehe mea Seimi.

Ko e taimi ne fie talanoa ai e uaifi 'o e faiako faka'apí mo Seimí, na'e 'ikai 'uhinga ia kia Seimi koe'uhí he 'ikai fakalelei'i ai 'a Soni 'i he'ena talanoá—pea ko e taimi ko iá, ko 'ene taumu'á ia. Ka 'i he hili 'ene talanoa mo e uaifi 'o e faiako faka'apí, na'e ongo'i ma'ama'a ange 'a Seimi. Na'e 'ikai liliu ha me'a. Na'e kei faingata'a'ia pē 'a Soni, ka na'á ne ongo'i fiamalie na'e 'ilo'i 'e ha taha kehe e me'a na'á ne fe'ao mo iá pea na'e te'eki hōloa 'ene mo'uí.

'Ulungaanga Mahu'inga 3:

Toe Langa e Loto-falala Fakalaumalié

Ongo'i mo muimui he ngaahi ue'i 'a e Laumalie Mā'oni'oni mo toe falala ki he 'Otuá.

Ko e taimi na'e fehangaangai ai 'a 'Eimi mo e tu'usi hono husepānití mei he Siasí, na'á ne 'ilo'i 'e lava 'e he Fakamo'uí 'o 'omi e tali ki he mafasia na'á ne ongo'i. Ka neongo ia, 'okú ne pehē, na'e 'ikai ke ne fakapapu'i e founga "ke fakafehokotaki ai e vā ko ia 'o e tu'unga na'á ne 'i a'i mo e mālohi e faifakamo'ui 'a Sisū Kalaisí." Na'á ne fifili, 'e founga fēfē 'ene lava 'o ma'u—pe langa—ha fakafehokotaki?

Na'á ne 'uluaki feinga ke fakasi'isi'i 'ene mamahí 'i hono siofi lototo'a hono husepānití mo tangi ki he 'Eikí ke fakamo'ui iá. Ka 'i ha 'aho 'e taha na'e liliu 'e ha ue'i fakalaumalié e me'a kotoa: na'e 'ilo'i 'e 'Eimi ko hono mapule'i e 'ulungaanga 'a ha taha kehé na'e 'ikai ko ha kongá ia 'o e palani 'a e Tamai Hēvaní pea na'e 'ikai tokoni ia ke ne ofi ange ai ki he Fakamo'uí. Ko ia, 'okú ne pehē, ko e me'a lahi taha ne pau ke ne fa'i ko e kamata 'ene hala fononga ki he fakamo'ui—pea tuku pē hala fononga 'a hono husepānití kiate ia. Na'e faka'au ke mahino kiate ia, 'i he ue'i mei he Laumalié, na'e fie ma'u ke ta'ofi 'ene mo'ui ko ha fakafeangai ki he ponokalafí pea falala ki he mālohi fakaivia 'o Sisū Kalaisí mo 'Ene Fakalelei ke fakamālohia mo tāpuekina ia.

'I he'ene fakakaukauloto ki a'i, 'oku pehē 'e 'Eimi na'e 'ikai teitei ma'u ha ongo'i nonga 'i he'ene fekumi pe fakatotolo'i hono husepānití. 'Okú ne pehē "na'e moveuveu ma'u pē" e mo'uí. "Pea ko e nonga pē na'á ku ma'u ko e taimi ko ia na'á ku 'ilo'i ai 'oku 'i ai ha palani 'a e Tamai Hēvaní, ma'ana mo hono husepānití. 'I he'ene faka'aonga'i 'ene tau'atāina ke filí ke tafoki ki he 'Otuá mo kumia 'Ene tokoní, "na'e ma'u e tokoní" pea na'e 'ikai fu'u vā mama'o 'ene mamahí mei he tokoni 'a e Fakamo'uí pe fu'u mafasia 'a e mamahí.

'Ulungaanga Mahu'inga 4: Kumi Tokoni

Ko hono kumi e founga ki he fakamo'uí 'o fakafou he ngaahi ma'u'anga tokoni hangē ko e ngaahi tohi laukongā, ko ha taha faifale'i fakapalofesinale, faiaiko, pe polokalama fakaakeake kuo fakamo'oni'i.

Hili ha ta'u 'e 25 'o e nofo malí, na'e 'ilo'i 'e Sina ne faka'aonga'i 'e hono husepānití e ponokalafí pea mo 'ene ta'eanganofó. 'I he'ene 'ohovale mo puputu'ú, na'e fetu'utaki ai 'a Sina ki he'ene pīsopé. Na'e 'ikai fuoloa pea ne 'ilo'i ko ha tokotaha fakafanongo mahino ia na'á ne tuku ke ne tangi he taimi na'e fie ma'u a'i—ko ha tāpuaki 'okú ne fakahaa'i 'oku 'ikai ma'u 'e he mali kotoa pē 'i hono tūkungá.

'Okú manatu'i 'e Sina 'i ha taha 'o 'ena ngaahi fuofua fakatahá, na'e fale'i ia 'e he'ene pīsopé "ke kumi fale'i he vave tahá, 'o 'ikai ki he'eku nofo malí pe ko hoku husepānití, ka ke u lava foki 'o ma'u e poupou mālohi 'i he'eku fehangaangai mo e ngaahi faingata'a 'oku hanganaki ma'i. Na'á ne fie ma'u ke u ongo'i na'e toka-nga'i au, pea na'á ne 'ilo na'e 'ikai ke ne ma'u e taukei na'e fie ma'u. Na'á ne mamata ki he'eku loto mafasiá mo

e loto hoha'á pea fale'i mai ke u talanoa ki he'eku toketaá 'o kau ki ha fa'ahinga tokoni fakafaito'o te u fie ma'u."

'I he ngaahi ta'u si'i hono hokó, na'e 'alu ma'u pē 'a Sina ki he ngaahi kulupu fetokoni'akí mo e faifale'i pea kumi tokoni mei he fāmilí—'o fetu'utaki kiate kinautolu he taimi 'e ni'ihi pea kole ke nau lotua ia 'i hono ngaahi 'aho faingata'a tahá. 'Okú ne pehē, kuó ne ako "he 'ikai teitei tuku ia 'e he Tamai Hēvaní 'i he fakapo'ulí."

'Ulungaanga Mahu'inga 5: Loto Tau'atāina pea Faitotonu

Talanoa ma'u pē kiate kinautolu 'oku mou 'ofa a'i 'o kau ki he hala fononga fakatāutaha 'o e fakamo'ui mo e fakaakeaké pea fai 'i ha founga tau'atāina mo faitotonu.

Na'e fakakaukau 'a Melisa ke toe 'aliaki ke ne fakahaofi 'ene nofomalí, 'a ia ne ngali taumama'o mo moveuveú. Ko e taimi ia na'e talanoa faitotonu ange ai hono husepāniti ko Kameloni' fekau'aki mo 'ene faka'aonga'i ponokalafí. Na'á ne vilitaki pea loto fiemālie hono husepāniti ke talanoa ki ai mo e pīsopé, pea iku 'o na fakatou talanoa ki he'ena mātu'á. Kae hangē ko 'ene fakamatalá, "na'e fe'unga mo ha ta'u 'e ua pea toki 'ilo'i ko e fakatomalá na'e ope atu ia 'i hono talaange pē ki ha kakai tokosi'i mo hono fai ha lotú." Na'e pau ke ne ako na'e 'ikai fe'unga e 'ikai mamata pē he ponokalafí. Ke 'i ha tu'unga mo'oni 'o e fakaakeaké, na'e pau ke ne tafoki ki he 'Otuá mo kumi ha ngaahi founga lelei ke fehangahangai ai mo e mafasiá, ilifíá, fakamā'ia, mo e loto hoha'a na'á ne fakatupu 'ene holi ke sio ponokalafí.

Hili ha'ane toe sio ponokalafí, na'e loto lelei 'a Kameloni ke 'alu ki ha polokalama fakaakeake mei he ma'u-nimaá pea 'i he fakalau e taimí, kuo faka'au ke mahino kiate ia 'oku 'ikai vave hono tukuange kitautolu 'e he Fakamo'uí 'i he'etau fai ha fehalākí.

'Okú ongo'i 'e Melisa kuo faifai pea ma'u 'e hono fāmilí e me'angāue ke laka ai kimu'á, 'i he kau foki ki ha polokalama sitepu 'e 12. 'Okú ne manatu'i e faingata'a 'o e ngaahi fakataha sitepu 'e 12 he kamata'angá, ka na'e fakalotoa ia 'e ha taha fai fakahinohino na'á ne fokotu'u ange kia Melisa ke "ahi'ahi'i 'i ha 'aho 'e 90. Kapau he 'ikai te ke sai'ia ai, 'e ke kei hokohoko atu pē ho'o mamahí." Na'e faifai pea 'ilo'i 'e Melisa hangē pē ko 'ene ongo'i e 'amanaki lelei mei he ngaahi talanoa 'a e ni'ihi kehé, mahalo te ne lava 'o tokoni ke ongo'i 'e he ni'ihi kehé e 'amanaki lelei 'i hono vahevahe 'ene a'usiá.

Na'e fa'a tui 'a Melisa kapau te ne kei nofo mali ai pē, te ne fakangalingali pē ke fiefia. Na'e liliu 'ene fakakaukau he taimi na'á ne 'ilo'i ai ne 'afio'i 'e he Fakamo'uí e me'a te ne malavá, mo Kameloni, pea mo e fānau kotoa 'a e Tamai Hēvaní. Na'á Ne foaki kotoa 'Ene mo'uí—'a e Maama mo e Mo'ui 'o e Māmaní—ki hono fakahaofi kitautolú mo hono toe 'omi ha faingamālié. 'Okú pehē 'e Melisa 'okú ne lava he taimí ni 'o malimali mo'oni 'i ha founga 'okú ne fiefia 'oku kei mo'ui, tu'unga pē he Fakamo'uí.

'Ulungaanga Mahu'inga 6: Fokotu'u e Ngaahi Fakangatangata

Ko hono fokotu'u e ngaahi fakangatangata totonu mo e tokotaha

faka'aonga'i ponokalafí mo fokotu'u ha fa'unga 'okú ne faka'atā e ngāue mo e fakaakeaké.

Na'e 'ilo'i 'e Soni mo Seimi 'i hona hala fononga ke ikuna'i e ponokalafí, e founga na'e tokoni ai ke fokotu'u e ngaahi fakangatangata, pea 'okú kei ma'u ia he 'ahó ni—na'a mo ha taimi lōloa 'o hono ta'ofi—koe'uhí ko e 'atamai nonga 'oku 'omi 'e he ngaahi fakangatangata ko iá. 'Okú pehē 'e Seimi ko e taimi na'á ne tu'u lavea-ngofua taha a'i, na'e hanga 'e hono fokotu'u 'o ha ngaahi fakangatangata 'o "malu'i hoku lotó."

Na'á ne felotoi mo Soni na'e 'i ai e ngaahi taimi mo e founga totonu ke alea'i ai e ngaahi me'a 'e hoko 'i ha'ane toe fakavaivai ki he 'ahi'ahí. Na'á na felotoi ke 'oua 'e "kē 'i he text" ka na fetalanoa'aki fakatāutaha ki ai. Na'á na felotoi foki kapau 'e iku ha fealea'aki ki ha fakakikihi, te na lava 'o ki'i mālōlō ai pea toki talanoa 'amui ange.

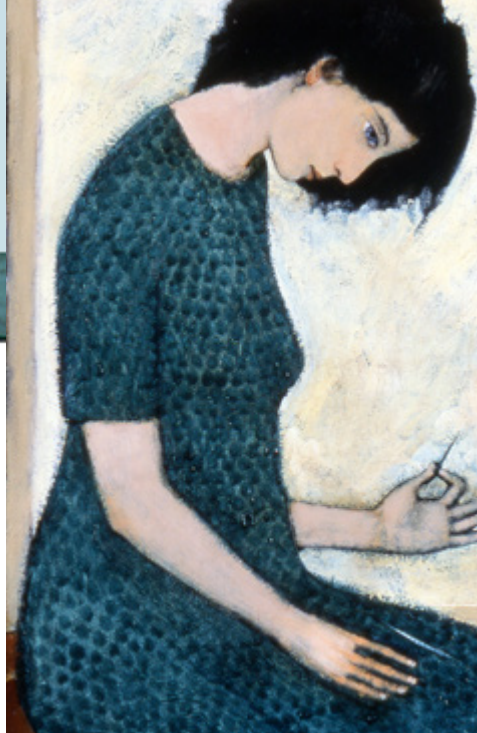
Ko e kongā lahi 'o e ngaahi fakangatangata 'a Soni mo Seimí na'e fekau'aki ia mo e founga 'o 'ena fetu'utakí, ka ko e ni'ihi 'o e ngaahi fakangatangata kehé ko e founga kapau/pea 'a ia 'okú na felotoi ai 'e iku ha ngaahi ngāue pau ki ha ngaahi nunu'a pau. 'Okú pehē 'e Seimi, 'oku faka'atā 'e he me'a ko iá ke na fakatou ongo'i 'oku 'ikai fu'u moveuveu e mo'uí.

'Ulungaanga Mahu'inga 7: Fakahoko e Tokanga'i Kitá

Kau 'i he ngaahi ngāue faka'aho 'okú ne fakamo'ui mo langaki e 'atamā, sinó, mo e laumālié.

'Okú manatu'i 'e Sina na'e hili pē 'ene fuofua talanoa mo 'ene pīsopé,

'Oku tokoni e lotú, ako folofolá, mo e 'alu ki he temipalé ki he ngaahi mali 'oku fefa'uhí ke ma'u e mālohi faifakamo'ui 'o e Fakamo'ui.

na'á ne fale'i ia ke fai ha ngaahi me'a si'i ne ngali ko e ngaahi tali angamahení. 'Okú ne manatu 'o pehē "Na'á ne tapou anga'ofa mai kiate au ke 'alu ki he temipalé, lau 'eku folofolá, pea hokohoko atu 'eku lotú."

'I he ngaahi faingata'a ne hoko mai aí, na'e 'ilo'i 'e Sina ko e "ngaahi tali angamahení" 'a e founa 'ene tokanga'i iá. Na'e hoko 'a e folofolá ko hono hūfanga'anga. 'Okú ne fakamatala 'o pehē, "Te u lau ha veesi, tohi'i ia, pea feinga ke fakalaululoto ki hono 'uhingá 'i hoku tūkungá, peá u hiki leva leva e ngaahi fakakaukau ko iá." "Na'á ku 'ilo'i na'e pau ke u fanongo ki he folofola 'a e 'Eikí pea ma'u ha mahino loloto ange ki ai, 'o lahi ange 'i ha toe taimi kimu'a. Na'e 'ikai fu'u mahino kiate au e toenga 'o 'eku mo'uí, ka 'i he taimi na'á ku 'i he folofolá aí, na'e mahino kiate au ha me'a—'i he ngaahi veesi takitaha."

Na'e pehē pē 'a e 'uhinga fo'ou kiate au e lotú mo e 'alu ki he temipalé. 'Oku manatu 'a Sina 'o pehē, "I he 'osi 'eku 'ohake hoku lotó, te u pehē leva, "Tamai Hēvani, ko Koe leva 'a e hoko atú." Pea te ne tatali fakalongolongo pea fakafanongo. 'Okú ne fakamatala'i, "na'a mo e ngaahi taimi fakapo'uli tahá," na'á ne fakatokanga'i "na'e tupulaki hono laumālié."

Mo'ui 'i he 'Amanaki Lelei

'Oku 'ikai tatau e hala fononga fakafo'ituitui 'a ha taha ki he fakaakeaké mo ha taha kehe, pea ko e me'a takitaha ko ha founa ngāue—'ikai ko ha feitu'u ke a'u ki ai. Ka neongo iá, hangē ko e ngaahi talanoa lahi 'oku tau maheni mo ia, 'oku 'ikai 'aupito ke SAI hono faka'aonga'i e ponokalafí, 'o tatau ai pē pe ko e hā hono lahí pe si'i-si'i. Ko hono olá, ko e taimi 'oku kau ai ha taha ki hono toutou faka'aonga'i pe kau ki ai 'i ha fa'ahinga tu'unga pē, 'e a'usia 'e hono malí e loto mamahí, mamahi he lavakí'i, fakasítu'a'i, fakamā'iá, mo hono fehu'ia e mahu'inga fakatāutahá. 'Oku maumau'i 'e he ponokalafí 'a e fehokotaki, falala, mo e fetu'utaki 'oku mahu'inga ki ha vā fetu'utaki lelei—pea mahu'inga ai ki ha mali ke kumi ki ha 'amanaki lelei mo ha fakaakeake.

'Oku angamaheni foki mo e 'ilo fakafiemālie ko ia 'e lava e ngaahi hoa malí 'i he a'usia fakamamahí ni 'o 'ilo'i ha nonga, 'o 'ikai mei he fuoloa fau 'o honau faingata'a'ia

ka 'i he tafoki 'i he 'amanaki lelei kia Sisū Kalaisí.

Kuo 'osi vetemali 'a Sina he 'ahó ni, pea tokanga taha pē ki he'ene fakaakeaké

mo 'ene fānaú, pea 'okú ne fa'a tokoni ki he kakai fefine he ngaahi tūkunga tatau ke nau ma'u ha 'amanaki lelei. 'Oku kei nofo mali pe 'a Melisa mo Kameloni peá na ngāue fakataha ke fakaakeake. Pehē kia Seimi mo Soni 'a ia 'okú na tokoni'i e ngaahi hoa mali kehé ke ma'u e fakamo'ui kuó na ma'u 'i he Fakamo'ui mo 'Ene Fakalelei.

'Oku vetemali 'a 'Eva pea 'oku 'alu ma'u pē ki he ngaahi fakataha sitepu 12, 'okú ne ongo'i malu mo mahu'inga ai 'i he'ene ngāue ke fakaakeaké. Kuo faka'au ke mahino kiate ia ko e taimi pē na'e hoko ai e ma'unimā 'a hono husepānití ke tokanga taha ki ai 'ene mo'uí, 'oku hoko mai leva e fakaakeaké 'i he'ene fakatefito 'ene mo'uí mo e ngāue he Fakamo'ui.

'Oku kei mali pē 'a 'Eimi mo hono husepānití—neongo 'oku hokohoko atu 'ene toutou foki ki he ponokalafí. Ka neongo ia, 'oku fakamo'oni 'a 'Eimi 'oku ma'u e nongá 'i he'ene mamata he konifele-nisi lahí mo ne fakakaukau, "Te u fakamo'ui fēfē hoku loto mamahí?" kae 'ikai, "Fakatauange pē 'oku fanongo hoku husepānití ki heni." 'Okú ne 'ilo'i 'oku 'omi 'e he mālohi fai fakamo'ui 'a Sisū Kalaisí mo 'ene tui ki he Fakalelei ta'efakangatangátá, ha 'amanaki lelei—'o 'ikai ngata pē ki hono husepānití ka kiate ia foki.

'E lava ke fakafofonga'i 'e ha fefine na'e uesia 'e he ponokalafí, 'a e tokotaha kotoa pē 'i he'ene pehē, "Oku 'ikai fie ma'u 'e he Fakamo'ui ke tau feinga lahi ange; 'okú Ne finangalo ke tau tafoki kiate Ia he vave tahá." 'Oku tokoni e ngaahi 'ulungaanga 'e fitu ko 'ení ki he kakai fafine mo tangatá, 'i he'enau feinga ke fai iá. ■

NGAAHI MO'ONI 'E HONGOFULU MĀ UĀ

Makehe mei hono ngāue'i e ngaahi 'ulungaanga mahu'inga 'e fitú, kuo ma'u foki 'e he kau mēmipa tokolahi 'o ha fāmili 'o kinautolu kuo faka'aonga'i ponokalafí, ha 'amanaki lelei mo ha fakamo'ui 'i hono ako e ngaahi mo'oni 'e 12 ko 'eni 'oku ma'u 'i he ngaahi naunau 'a e Siasí ki he Polokalama Fakaakeake mei he Ma'unimaá. Ki ha fakamatala lahi ange fekau'aki mo e ngaahi nāunau mo e poupou ma'á e malí mo e mēmipa 'o e fāmili, vakai, addictionrecovery.lds.org.

1. *"E 'fakafiemālie'i [e he 'Otuá] a kimoutolu 'i homou ngaahi faingata'a'ia'" (Sēkope 3:1).* Ko ha me'a mamafa hono faka'aonga'i 'o e ponokalafí, ka te tau lava 'o ma'u e fiemālié 'i hono 'ilo'i 'oku 'afio'i kitautolu 'e he 'Otuá mo hotau tūkungá, he 'ikai te Ne lí'aki kitautolu, pea te Ne poupou'i kitautolu 'i hotau faingata'a'ia.
2. *"Tupe'i atu 'a e ngaahi sēini, 'a ia kuo ha'i 'aki 'a kimouá'" (2 Nīfai 1:23).* 'Oku 'ikai ke tau ha'isia ki he ngaahi ngāue 'a ha taha kehe pe tukuaki'i kitautolu ki ha ma'unimā 'a ha taha kehe. 'I he'etau hoko ko e fānau 'a e 'Otuá 'oku ma'u ha mahino ki hotau tu'unga fakalangí mo hotau iku'angá, 'oku tau 'ilo'i ai 'oku tau tau'atāina ke ngāue pea faka'aonga'i 'etau tau'atāina ke fili ma'atautolú.
3. *"Te ne to'o kiate ia 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi mahaki 'oku mo'ua ai hono kakaí" (Alamā 7:11).* 'I he'etau tekaki 'etau kavengá ki he 'Eikí, 'oku mahino kiate kitautolu te Ne lava 'o fakamo'ui hotau mamahi loloto tahá, he 'ikai ta'ofi ha tāpuaki meiate kitautolu, pea 'oku fie ma'u ha taimi lahi ki he liliú.
4. *"Unu'unu mai kiate au" (T&F 88:63).* 'Oku mahu'inga e tokoni 'a e 'Eikí, pea te tau lava 'o ma'u ia 'i hono ma'u e sakamenití, 'alu ki he tempalé, mo e fekumi ki he takaua 'a Hono Laumālie Mā'oni'oni.
5. *"Ngau'e'i ho fakamo'ui" (Molomona 9:27).* He 'ikai ke tau lava 'o mapule'i ha taha kehe mo fakamo'ui hono ma'unimā iá, ka te tau lava 'o tokanga taha ki hotau fakamo'ui, tokanga'i kitautolu, pea ma'u ha mahino 'i he ako fekau'aki mo e ma'unimaá.
6. *"Fefua'aki 'a ho'omou ngaahi kavengá" (Mōsaia 18:8).* Makehe mei he falala ki he 'Eikí, kuo pau ke tau fekumi ki he tokoni totonú, kau ai e poupou mei he fāmili, kaungā-me'á, kau taki 'o e lakanga fakataula'eikí mo e Fine'ofá, kau faiakó, ngaahi kulupu fepoupou'akí, mo e kau palofesinalé.
7. *"Fakafeta'i 'i he ngaahi me'a kotoa pē" (T&F 98:1).* Hange pē ko 'etau a'usia e loto síí, ilifiá, mo e 'itá, te tau lava foki 'o ma'u e fiefiá 'i he'etau 'ilo'i mo fakahaa'i e hounga'ia ki he to'ukupu 'o e 'Eikí 'i he'etau mo'ui, 'ilo'i hotau ngaahi me'afaoaki mo e ngaahi talēnití, mo e siofi e lelei hotau 'ofa'anga 'oku ma'unimaá.
8. *"Tu'u ma'u mo tu'u alialiaki" (Hilamani 15:8).* Te tau lava 'o fokotú'u e ngaahi fakangatangata totonu ke tokoni'i kitautolu mo hotau fāmili—kae 'ikai katekina e 'ulungaanga ngaohikoviá 'i ha fa'ahinga founga pē—pea fekumi ki he fakahinohino 'a e 'Eikí ki he founga totonu ke paotoloaki ai ha vā fetu'utakí.
9. *"Kuo mau lí'aki 'a e ngaahi me'a fufū 'o e [ta'efaitotonú]" (2 Kolinitō 4:2).* 'Oku hoko fakapulipuli e faka'aonga'i ponokalafí pea 'e lava ke kamata ke talanoa'i 'o kapau pē 'oku tau faitotonu kiate kitautolu mo e nīihi 'oku tau 'ofa ai, 'o fai ha fetalanoa'aki tau'atāina mo mo'oni mo ia.
10. *"Hiki hake 'a e ngaahi nima 'oku tautau ki laló" (T&F 81:5).* Te tau lava 'o 'ofa mo lotua 'a kinautolu 'oku tau 'ofa ai, 'o 'oange ha tokoni lahi ange 'i he'ene mateuteu ke tali iá.
11. *"Kātaki'i 'a e ngaahi me'a ko iá 'i he fa'a kātaki" (Alamā 38:4).* Ko e fakaakeaké ko ha founga ngāue, pea neongo 'oku totonu ke 'oua hoko hono toe faka'aonga'i ko ha kumi 'uhinga, ka 'e lava ke tali 'aki ia e 'ofa mo e 'amanaki lelei.
12. *"Ko 'eku melinó 'oku ou foaki kiate kimoutolu" (Sione 14:27).* 'I he'etau faka'aonga'i e tuí, te tau lava 'o ma'u e melino 'oku tala'ofa 'e he 'Eikí, 'i he 'ilo'i te Ne tokoni'i kitautolu 'i he'etau fakamolemele'i 'a kinautolu kuo nau maumau'i e ngaahi palōmesí mo e ngaahi lotó.

Ko e ta'u 1973 ia. Ne 'i ai ha ngaahi me'a ne u faingata'a'ia ai, pea ne u ma'u ha holi lahi ke 'ilo'i e 'Otuá ko ia ne u kamata lau ai e Tohi Tapú. Ne u lautohi he 'aho 'e taha 'o kau ki he tempale 'o Solomoné 'i he 2 Fakamatala Me'a Hokohoko 2-5, pea ne u ongo'i 'e lava ke ma'u he māmaní ha feitu'u mā'oni'oni pehē. Ko ia ne u 'aukai mo lotua 'e takiekina au 'e he Lau-mālie Mā'oni'oni ke u ma'u ia. Ne u ongo'i kapau te u ma'u ha tempale, te u lava 'o fakahā 'eku ngaahi palopalemá ki ha taha 'o e kau tamaio-'eiki 'a e 'Eikí, pea te ne tokoni mai ke fakalelei'i ia.

Ko ia ne u 'alu leva ke kumi ha tempale. Taimi ko iá ne u nofo 'i Fontenay-sous-Bois, ko ha feitu'u faka'uta 'i Pālesi, ko ia ne u kamata faka'uli leva ki he koló ke kumi ha tempale. Ne u sio ki ha ngaahi fale lahi, kau ai ha ngaahi siasi mo ha ngaahi fale lotu, ka na'e 'ikai ke u ma'u ha tempale. 'I he'eku foki ki 'apí,

NE U 'ALU KE KUMI HA TEMPALE

*Na'á ku fekumi ki
ha feitu'u mā'oni-
'oni peá u iku 'ilo ai
ha founga ke hoko
ko ha kongá 'o ha
fānili tā'engata.*

ne u lotua mo fifili pe ko e hā na'e 'ikai ke u lava ai 'o ma'u ha tempalé. Na'e 'ikai nai ke u ma'a fe'unga? Pe na'e 'ikai pē ke u mateuteu au?

Ne ngalo 'iate au 'eku ngaahi kumi tōnoá, tālunga mo e 'a'ahi ange ha ongo faifekau sisitā 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ki hoku 'apí 'i Fēpueli 'o e 1980. Na'á na ako'i kiате au ko e tempale ofi taha maí na'e tu'u ia 'i Solikōfeni, Suisalani—ko e Tempale Bern Switzerland ia.

Na'e papitaiso au 'i he 'aho 12 'o 'Epeleli 1980, pea ko e fuofua taimi ke u 'alu ai ki he tempalé, hili ha ta'u 'e taha mei aí, ko e 'aho 5 'o Mē 1981. Na'e lava ai ke u fai e ngāue fakatempalé ki ha kau fafine 'i hoku fāmilí, kau ai 'eku ngaahi kui fefiné, ngaahi tokoua 'eku fa'éé pea mo ha ni'ihí ne u tokoua 'aki.

Ko e tokotaha pē he kau fefine ko 'ení ne u 'ilo'i lelei, ko hoku kāinga ko 'Olokaá.

Ko 'Olokaá mei 'Itali pea na'e mali kei si'i, ka na'e angakovi pea 'ikai anganofa

kiate ia hono husepānití. Na'e tokoni leva e tamai mo e tuonga'ane 'o 'Olokaá ke ne hola he'ene kei feitama'i 'ene pēpē hono nimá.

Na'á ne 'alu 'o nofo mo 'ene ongomātu'á mo hono tuonga'ané. Hili hono fā'ele'i 'ene pēpē ne si'i mālōlō 'a 'Olokā. Na'e 'ikai pē toe ake 'a e ongomātu'a 'a 'Olokaá mei hono uesia kinaua 'e he'ene mate fakafokifaá.

Lolotonga 'eku fakahoko e ngaahi ouaú kia 'Olokā he tempalé, na'e toutou hū mai ki hoku 'atama'i ha fo'i lea 'e taha: *misiona*. Ka na'á ku puputu'u—ne u femo'uekina hono tauhi toko taha pē ha fānau 'e toko tolu, pea he 'ikai lava ke u 'alu 'o ngāue fakafaifekau.

Na'e toki hoko mai e talí hili ha ngaahi mähina mei ai. 'I ha 'aho 'e taha ne talamai 'e hoku kāinga ko Lenisoú kuo mālōlō e fa'ē 'a 'Olokaá, mo e tokoua 'eku fa'ēé ko 'Ānita. Fakafokifā pē kuó u manatu'i ne 'osi kakato 'eku fai e ngāue fakatemipalé kia 'Olokā 'i ha 'aho Tūsite, pea mālōlō 'ene fa'ēé he Falaite ko iá. Ne u ongo'i māfana mo'oni na'e ue'i au ke u ongo'i 'oku vēkeveke 'a 'Olokā ke ma'u hono ngaahi ouau fakatemipalé kae lava ke ne talitali mo ako'i 'ene fa'ēé 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumalié. Mahalo ko e misiona ia 'a 'Olokaá.

Ka na'e 'i ai haku misiona ke tokoni'i foki 'eku ongomātu'á. Ne u feinga ke talanoa mo kinaua 'o kau ki he Siasí 'i ha ngaahi taimi kehekehe, ka na'e 'ikai pē ke na mahu'inga'ia

ai. Ko ia, hili e mālōlō 'eku fa'ēé mo 'eku tamai, ne u fai e ngāue fakatemipalé ma'anaua he vave tahá ne u lavá.

'I he sila 'eku ongomātu'á, na'e tā vave hoku mafú peá u lo'imata'ia he 'ofa kiate kinauá. Ne u sila leva ki he'eku ongomātu'á. Na'e 'ikai lava ke ta'ofi 'eku fakakaukau ki he'eku fa'ēé pea ne u loto ke u fā'ofua ki he fefine na'á ne fakafofonga'i iá. Ne u fakamālō ange he'ene fakafofonga'i 'eku fa'ēé. Na'e tangi foki mo e fefiné peá ne fakamālō mai he me'a kuó ne a'usiá. Neongo 'oku 'ikai ke ma maheni, ka na'e hangē ia ne ma kau ki ha fāmili pē 'e tahá.

Na'e sila'i leva 'eku ongomātu'á ki *he'ena* takitaha ongomātu'a, pea sila'i leva 'a 'Olokā, 'a ē ne u fakafofonga'i 'i he ouaú, ki he'ene ongomātu'á, 'eku fa'ētangata ko Melinó pea mo e tokoua 'eku fa'ēé ko 'Ānita.

Ko e taimi kotoa pē 'oku ou manatu ai ki he ngaahi a'u-sia ko iá, 'oku ou ma'u ha ongo'i loto māfana mo'oni. 'Oku ou fakakaukau kia 'Olokā, pea 'oku ou fakatauange pē 'okú ne fakakakato hono misioná mei he tafa'aki 'e taha 'o e veilí. 'Oku tu'unga 'i he ngaahi ouau 'o e tempalé, 'a e 'ikai ko au tokotaha pē 'i hoku fāmili 'oku kau ki he Siasí. 'Oku ou tui na'e tali 'e he'eku ongomātu'á e ngaahi ouau ne fakahoko ma'anauá. 'Oku fonu hoku lotó 'i he fiefia mo e fakafeta'i ki he 'Eikí he malava ke u fokotu'u ha fāmili ta'engata 'o fakafou he ngaahi tāpuaki 'o Hono tempale mā'oni'oni. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Auvergne-Rhône-Alpes, Falanisē.

HISITŌLIA FAKAFĀMILÍ MO E NGAĀHI TĀPUAKI 'O E TEMIPALÉ

Fai 'e 'Eletā Dale G. Renlund

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá
Pea mo Ruth L. Renlund mo Ashley R. Renlund

*Lolotonga 'enau fakamatala 'i he 2016
RootsTech, na'e fakamanatu 'e 'Eletā
Teili G. Lenilani mo hono uaifi ko Luté,
mo e 'ofefine ko 'Esilií ki he Kāingalotú 'oku
ma'u e mālohi mo'oni mei hono fakataha'i
e hisitōlia fakafāmilí mo e ngaahi tāpuaki
'o e tempalé.*

'ELETĀ RENLUND: 'I Tisema 'o e 1963, na'á ku faka'uli me'alele mo hoku fāmilí he houa 'e ono mei Helisingiki ki he motu ko Lasimó, 'i he tafa'aki fakahihifo 'o Finilaní. Ko e feitu'u ia na'e tupu hake ai 'eku tangata'eikí mo nofo ai 'eku kuifefine ko Lena Sofiá.

'I he ngaahi ta'u kimu'á, 'i he 1912, na'e fanongo 'a Lena Sofia mo 'eku kuitangata ko Leanitáá ki hono malanga 'i e he kau faifekau mei Suētení 'a e ongoongolelei kuo fakafoki maí. 'I he taimi ko ia ne si'i hifo he kau faifekau 'e toko 800 'i he kotoa 'o e māmaní.

Na'e ako 'i e he kau faifekau ko iá e pōpoaki 'o e ongoongolelei kuo fakafoki maí, pea na'e papitaiso 'a Lena Sofia mo Leanitā he 'aho hono hokó. Na'á na hoko ko ha mēmipa 'o ha ki'i kolo, ko e 'uluaki kolo 'i Finilaní.

'I ha ngaahi ta'u si'i pē mei ai, na'e mālōlō e fa'ē 'a Leanitáá, 'a ia ne nau nofó, mei he fatafata vaivaí. Na'e mate foki 'a Leanitā 'i he 1917 mei he fatafata vaivaí, 'o toe pē 'a Lena Sofia ko ha uitou pea lolotonga feitama 'i he'ena tama hono hongofulú. Na'e fā'ele'i e tamasi'i ko iá—'eku tamaí—'i he māhina 'e ua hili e mālōlō 'a Leanitáá. Na'e iku 'o tanu 'e Lena Sofia 'a e toko 7 'i he'ene fānau 'e toko 10. Ko ha 'ahi'ahi matu'aki faingata'a kiate ia, ko ha fefine ngāue masiva, ke tauhi e toenga 'o hono fāmilí.

Na'e 'ikai ke ne ma'u ha mālōlō lelei he po'ulí 'i ha ta'u 'e meimei uofulu tupu. Na'á ne ngāue mālohi 'i ha ngāue pē na'e ma'u lolotonga e 'ahó ke ma'u ha me'akai fe'unga ke kai. Na'á ne tokanga 'i he po'ulí e kau mēmipa 'o e fāmilí ne fakaofi ke maté. Na'a nau fe'ao mo'oni mo e maté. 'I he ngaahi 'aho ko iá na'e fahi e papá pea fa'a fola he funga 'ató ke mōmoa. Na'e faka'aonga'i leva e papa ko iá ke fa'u 'aki ha puha mate kiate kinautolu na'e maté. 'Oku faingata'a ke fakakaukauloto ki he ongo na'e ma'u 'e Lena Sofiá.

‘I he ‘aho na’á ku fetaulaki ai mo ia ‘i he 1963, na’e toki hoko pē hoku ta’u 11 pea na’á ne ta’u 87. Na’e piko hono tu’á mei ha ngāue mālohi ‘i ha vaha’ataimi lōloa. Na’e fu’u piko ‘aupito ‘o a’u ki he taimi na’á ne tu’u hake ai mei hono seá na’e ‘ikai ha kehekehe ‘i hono mā’olungá. Na’e matolu e kili ‘o hono matá mo e ongo nimá—‘o hangē ha leta motu’á.

Na’á ne tu’u ‘i he lelei taha na’á ne lavá, tuhu ki ha la’itā ‘o Leanitā ‘i he holisí, pea lea faka-Suēteni mai kiate au, “*Det här är min gubbe*” (Ko hoku malí ‘eni).

Na’á ku lesisita ‘i ha ako’anga lea faka-Suēteni he kongá kimu’a ‘o e fa’ahita’u fakatōlau ko iá pea na’á ku toe ako ‘a e lea faka-Suēteni. Na’á ku pehē na’e ngāue hala ‘aki ‘e he’eku kui fefiné e taimi lolotonga ‘o e veapē ‘i he’ene pehē, “*Ko hoku malí ‘eni,*” koe’uhí kuo ta’u ‘e 46 e mālōlō ‘a Leanitā. Na’á ku talaange ki he’eku fa’eé na’e totonu ke pehē mai ‘a Lena Sofia, “*Na’á ku mali mo ia.*” Na’e talamai ‘e he’eku fa’eé, “Oku ‘ikai mahino kiate koe.”

Na’á ne mo’oni. Na’e ‘ikai mahino kiate au—‘o hangē ko ia he taimi ní. Talu mei ai, kuó u fakakaukauloto he ngaahi taimi lahi ki he ‘uhinga ‘o e a’usia ko iá mo e me’a na’e ako’i mai ‘e he’eku kuifefiné.

Fakakaukau ki he mālohi mo e fiamālie kuo pau na’á ne ma’u mei hono ‘ilo’i e mālohi ‘o e silá! ‘Oku ‘i ai ha taumu’a ‘o e mālohi ko iá ‘i he’etau fekumi mo ako ‘o kau ki he’etau ngaahi kuí. ‘E lava ke mahu’ingamālie ‘a e hisitōlia fakafāmilí mo e ngaahi tāpuaki ‘o e tempalé fakatou’osi ‘i he’etau mo’uí, ka ‘oku hoko e mālohi mo’oni ‘i he’etau fakataha’i kinauá. ‘Oku ‘ikai ko hono fakataha’i noa’ia pē ha ongo me’a, ka ‘oku tokoni e taha ke tataki e me’a ‘e tahá. Na’e ‘omi ‘e he ‘ilo ko ia ‘e fakahoko e ngaahi ouau ko ‘eni ‘i ha ‘aho ma’ana mo Leanitā, ‘a e fiamālie mo e nonga kia Lena Sofia lolotonga e ngaahi ta’u lōloa ‘o ‘ene hoko ko e uitou.

Ko e Mahu’inga Mo’oni ‘o e Hisitōlia Fakafāmilí

‘ESILÍ: Ka ‘ikai e hisitōlia fakafāmilí, he ‘ikai lava ‘o a’u e mafai ‘o e silá ki he feitu’u ‘oku fie ma’u ke faka’onga’i aí. Pea ‘oku ‘ilo’i pē ‘a e mahu’inga totonu ‘o e hisitōlia fakafāmilí koe’uhí ko e mafai ‘o e silá. Ko e mālohi *mo’oni* ‘oku ‘i hono fakataha’i.

SISITĀ RENLUND: ‘Oku ou sai’ia he fakakaukau ko ‘eni. ‘Oku tau ako fekau’aki mo e ongo tāpuaki fakatou’osi ko

‘eni he feitu’u kotoa pē ‘i he folofolá. ‘Oku ‘omi ha tāpuaki lahi mo e mālohi lahi ange ki he’etau mo’uí ‘i hono fakataha’i kinauá. Tau vakai angé ki ha ngaahi sīpinga.

‘Oku talamai ‘e he ‘Eikí ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, ke “tō ‘i he loto ‘o e fānaú ‘a e ngaahi tala’ofa na’e fai ki he ngaahi tamaí.” Pea ‘e liliu ‘e he me’á ni e loto ‘o e fānaú ki he ngaahi tamaí. ‘Oku ou tui ‘e Teili, ko e kongá

‘eni ‘o e me’a na’e fakatō ‘e ho’o kuifefiné kiate koé. Pea talamai leva ‘e he ‘Eikí “‘e faka’auha ‘o ‘osi’osingamālie ‘a e māmaní kotoa ‘i [he Hā’ele ‘Anga Ua Mai ‘a e Fakamo’uí] kapau na’e ‘ikai hoko ‘eni (vakai, T&F 2:2–3). Ko ha pōpoaki mālohi ia.

Ko ia neongo kapau na’a tau ma’u kotoa e ngaahi leko-oti hisitōlia fakafāmilí ‘e lava ma’u ‘i māmaní mo e me’a kotoa pē te tau lava ‘o tānakí, ka ‘ikai e mafai ‘o e silá na’e fakafoki mai ‘e he palōfita ko ‘Ilaisiaá, ‘e ta’ofi pea “‘osi’osingamālie” ‘a e taumu’a ‘o e Fakatupú. Ko e taha ‘eni ‘o e ngaahi ‘uluaki pōpoaki na’e fakahā ‘e he ‘Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘i hotau kuonga fakakosipelí.

‘ELETĀ RENLUND: ‘Okú ke mo’oni Lute. Kuó u ongo’i e ivi mo e mālohi ‘o e ngaahi talanoá mo e sīpingá he kotoa ‘eku mo’uí mei he’eku kuifefiné mo e ngaahi kui kehe, ‘o ‘ikai ke u fakatokanga’i.

‘Oku ‘i ai ha kikite ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá vahe 128 ‘oku lave ai ‘a Siosefa Sāmita ki he Malakai 4:5–6.

‘Okú ne fakamatala’i e kupu’i lea “liliu . . . e loto ‘o e fānaú ki he’enua mātu’á” ‘i he ‘uhinga ‘o e mālohi ‘o e silá mo e papitaiso mā’á e pekiá. Peá ne pehē leva, “Pea ‘ikai ngata ai, ka ko e ngaahi me’a kuo te’eki ai fakahā talu mei hono ‘ai ‘a e tu’unga ‘o e māmaní, ka kuo tauhi fufuu’i mei he kau potó mo e kau ‘ilo’iló, ‘e fakahā mai ia ki he fānau valevalé mo kinautolu ‘oku kei huhú ‘i he kuongá ni, ‘a ia ko e kuonga ‘o e kakato ‘o e ngaahi kuongá” (vakai, T&F 128:17–18).

Fakakaukau ki ai! Na’e tomu’a mamata ‘a Siosefa Sāmita na’a mo e fānaú te nau ma’u e mahinó mo ‘ilo e ngaahi me’a he ‘ikai lava e kakai tangata mo fafine poto ‘o e māmaní ‘o fakamatala’i. ‘Oku kau e fānaú mo e to’u tupu he funga māmaní ki he ngaahi tāpuaki ko ‘ení he ‘aho kotoa pē, ‘o hangē pē ko ia ‘i hoku ta’u 11, ‘i he ako ki he ngaahi fakakaukau ko ‘ení mei he’eku kuifefiné mo ‘eku fa’eé. Ko e kakai ko ia ne te’eki ke nau fanongo kau ki he Fakamo’uí lolotonga ‘enua nofo he māmaní, te nau lava ‘o ma’u e faingamālie ke ma’u e ngaahi tāpuaki tatau mo kinautolu ‘oku nau ma’u e faingamālie ‘i he mo’uí ni. ‘Oku ma’u ‘e he tokotaha kotoa pē ‘a e faingamālie ko ‘eni ki he ngaahi tāpuaki.

Ngaahi Ouau ‘o e Tempalé mo e Mālohi Fakafo’ituituí

SISITĀ RENLUND: Pea ‘oku mahu’inga e ngaahi ouau ‘o e tempalé ki he mālohi fakafo’ituituí. Ko hono mo’oni, kuo ‘omi ‘e he ‘Eikí e ngaahi sīpinga ‘o e mālohi fakafo’ituituí ko ‘ení. Na’e ako’i e fuofua Kāingalotú kau ki he fie ma’u ‘enua ‘enitaumení kimu’a pea nau lava ‘o paotoloaki e ngāue ‘o e fakamo’uí:

“Oku ‘aonga ai kiate au ke tatali ‘a ‘eku kaumātu’á ‘o fuofuolaa si’i ki hano huhu’i ‘o Saione—

“Koe’uhí ke nau mateuteu foki mo kinautolu, pea koe’uhí ke ako’i ‘a hoku kakaí ‘o haohaoa ange, pea nau ma’u ‘a e poto mahení, pea ‘ilo ‘o haohaoa ange ki honau fatongia, pea mo e ngaahi me’a ‘oku ou ‘eke’i mei honau nimá.

“Pea ‘oku ‘ikai lava ke fakahoko ‘eni kae ‘oua ke fakakoloa’i ‘a ‘eku kaumātu’á ‘aki ‘a e mālohi mei ‘olunga” (T&F 105:9–11).

Ko ia na’e ako’i ‘e he ‘Eikí fekau’aki mo e mahu’inga ‘o e teuteu ke ma’u e ngaahi ‘enitaumeni tempalé kae lava ke tāpuekina e kaumātu’á ‘aki e mālohi mei ‘olungá. ‘Oku

malava e Kāingalotú ‘i he tāpuakí ni ke hokohoko atu ke ako’i lelei ange ke faka’aonga’i lelei e mālohi ko iá.

‘ELETĀ RENLUND: Te ke lava ‘o fakalahi e mahino ko ‘ení kapau te ke hoko atu ki he vahe 109, ko e lotu fakatāpuai ‘o e Temipale Ketilaní. ‘Oku lotu ‘a Siosefa Sāmita ‘o pehē, “Pea ko e kakai kotoa pē ‘e hū ‘i he hū’anga ‘o e fale ‘o e ‘Eikí te nau ongo’i ‘a ho mālohí, pea ongo’i hono ue’i ‘a kinautolu ke fakamo’oni kuó ke fakatapui ia, pea ko ho fale ia, ko ha potu ‘o ho’o mā’oni’oni” (T&F 109:13).

‘ESILĪ: Io, ‘oku ma’a mo mālohi e ngaahi ouau ‘o e tempalé. Ka ‘oku ou lava ‘o vakai ki he founa ‘oku lahi ange ai e mālohí mo hotau ngaahi tāpuakí, he taimi ‘okú ke tākaki ai e tempalé ki he ngāue ‘o e ako mo e ‘ilo fekau’aki mo ho ngaahi kuí.

SISITĀ RENLUND: Teili, ‘okú ke pehē na’e mahino ia kia Lena Sofia he taimi na’á ne lea atu ai kau kia Leanitāá? Na’e mālohi ange nai ‘ene mahinó koe’uhí na’á ne fakahaa’i e mālohi ‘o e tempalé fakataha mo ‘ene ‘ofa kiate ia mo hono fāmili?

‘ELETĀ RENLUND: ‘Io, ko e me’a tofu pē ‘eni na’á ne ako’i. Na’e ‘ilo’i ‘e Lena Sofia na’á ne ma’u pea te ne kei ma’u ‘a hono husepāniti kuo mālōlō fuolōá ‘i he ta’engatá. Na’e kei mo’ui pē ‘a Leanitā ‘i he mo’ui ‘a Lená pea ko e kongá ‘o ‘ene ‘amanaki lelei lahi ki he kaha’ú, ‘o fakafou ‘i he tokāteline ‘o e ngaahi fāmili ta’engatá. Na’e hangē ‘a Lena ko e ní’ihi kehe na’e “mate . . . ‘i he tuí, ‘o ‘ikai ke nau lava’i ‘a e ngaahi tala’ofá, ka na’a nau mamata mama’o atu, mo ‘ilo pau ki ai, ‘o fá’ofua ia, ‘o nau fakahā ko e kau muli mo e kau ‘aunofa ‘a kinautolu ‘i he māmaní” (Hepelū 11:13).

‘I ha fakapapau mālohi ‘o ‘ene tui ki he mafai ke silá, na’e fakahū ‘e Lena Sofia ‘i he 1938 ‘a e ngaahi lekooti fakafāmili ma’a ‘ene fānau ne mālōlō ‘a ia na’e lahi ‘i he ta’u valú he taimi ‘o ‘enua pekiá. ‘E lava ke fakahoko ‘enua ngāue fakatempalé he founa ko iá, neongo he ‘ikai te ne ‘alu ki he tempalé lolotonga ‘a ‘ene mo’uí. Na’e kau e ngaahi lekōtú ni he fuofua lekooti ne fakahū mei Finilani ki ha tempale ke fakahoko e ngaahi ouaú.

‘Okú ke manatu’i e fakaafe na’e fai ‘e ‘Eletā Niila L. ‘Enitasoni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘i RootsTech ‘i he 2014?

‘ESILĪ: Na’á ne pehē, “Tokoni ke tatau pē e lahi ‘o e ngaahi hingoa ‘oku teuteu’i ki he tempalé mo e papitaiso ‘okú ke fakahoko aí.”¹

SISITĀ RENLUND: Pea 'i he 2015, na'á ne tĀnaki atu ha fo'i lea 'e valu: "Pea tokoni'i ha taha kehe ke fai ia."²

Ko hono TĀnaki atu e Mālohi Fakalaumālié

'ELETĀ RENLUND: Ko ia. Kuó u fakakaukau ki he fakaafe faka'apometolo ko 'ení mo e founa 'e lava ke kei hokohoko atu ai ke tupulakí. 'I he fakakaukau ki he'etau fepōtalanoa'akí, 'oku ou tui te tau lava 'o tĀnaki atu ha me'a mālohi fakalaumālie ki he tala'ofa ko 'ení. Tau lau 'i he 'Isikieli vahe 47:

"Hili ia, [na'e] toe 'omi au ['Isikieli] [e ha 'āngelo] ki he matapā 'o e fale [o e 'Eikí]; pea vakai, na'e tafe mai 'a e ngaahi vaí 'i he lalo matapaá, ki he potu hahaké: he na'e hanga atu 'a e mata falé ki hahake, pea na'e tafe mai 'a e vaí mei lalo, mei he potu to'omata'u 'o e falé 'i he potu faka-Tonga 'o e feilaulá.

"Hili iá na'á ne 'omi au ki he hū'anga 'o e matapā ki tokelaú, mo ne taki fakatakamilo hake au ki he hū'anga ki tu'á, 'i he matapā 'oku tu'u taupotu atu 'i he hala fakahahaké; pea vakai na'e tafe ai 'a e vaí ki hono potu to'omata'ú.

"Pea 'i he'ene 'alu atu 'a e tangatá, na'e 'iate ia 'a e afo ke fua 'aki ki he potu fakahahaké, na'á ne fua ko e kiupite 'e tahaafe, pea na'á ne tataki au 'i he loto vaí; pea na'e fe'unga hake 'a e vaí mo e tunga'i vaé.

"Pea toe fua 'e ia ha tahaafe, mo ne tataki au 'i he loto vaí; pea na'e a'u hake 'a e vaí ki he tuí. Peá ne toe fua mo e tahaafe, 'o ne tataki au 'i loto; pea a'u hake 'a e vaí ki he kongalotó.

"Hili ia na'e toe fua mo e tahaafe; ka kuo hoko ai ia ko e vaitafe, na'e 'ikai te u fa'a a'a ai: he na'e faka'a'au hake 'a e vaí, ko e vai 'e fai ai ha kakau, ko e vaitafe 'oku 'ikai hano a'a'anga. . . .

"Pea na'á ne toki pehē kiate au, 'Oku tafe atu 'a e vaí ni ki he potu fonua ki hahaké, pea 'oku 'alu hifo ki he tofá, mo 'alu atu ai pē ki tahi: pea ka hoko atu ia ki he tahí 'e fakamo'ui ai hono ngaahi vaí.

"Pea 'e hoko 'o pehē, ko e me'a kotoa pē 'oku mo'ui, mo ngāue'i he potu kotoa pē 'e a'u atu ki ai 'a e vaitafé, 'e mo'ui: pea 'e lahi 'aupito 'aupito 'a e ika, ko'e'uhí ko e tafe atu ki ai 'a e ngaahi vaí ni: he te nau lelei ai: pea 'e mo'ui

'a e me'a kotoa pē 'i he potu kotoa pē 'e 'alu atu ki ai 'a e vaitafé" ('Isikieli 47:1–5, 8–9).

'Oku mamata 'a 'Isikieli ki ha vaitafe 'oku fakautuutu ange 'i he'ene tafe mei he falé. 'Oku fakafonga'i 'e he vai 'oku ha'u mei he temipalé 'a e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u mei he temipalé ke fakamo'ui e ngaahi fāmilí mo foaki kiate kinautolu e mo'ui.

'ESILÍ: Ka 'oku loloto ange e vaí 'i he'ene mama'o angé. 'Oku 'ikai mahino ia kiate au.

'ELETĀ RENLUND: Fakakaukau kiate au (ko e toko taha), ko 'eku ongomātu'á (ko e toko ua), ko 'eku ngaahi kuí (toko fā)—'o fai atu ai pē. 'Oku hangē e tupu 'a e vaitafé ko e tupulaki hotau fāmilí 'i he ngaahi to'u tangatá.

'Oku 'atā e ngaahi tāpuaki 'o e temipalé ki he me'a kotoa pē mo e kakai kotoa pē. Pea ko ha ngaahi tāpuaki ta'e-hano-tatau! "E mo'ui 'a e me'a kotoa pē 'i he feitu'u 'oku tafe mei ai e vaitafé."

"Kuo Fuoloa Fau 'a 'Ene Tatalí"

'ELETĀ RENLUND: 'Oku 'i ai ha palani 'a e 'Eikí ke iku-na'i e faingata'a'ia fakatāutaha 'a Lena Sofía, 'a 'emau molé, ho'o mamahí—ko hono mo'oní, 'a e faingata'a'ia 'a e tokotaha kotoa pē. Na'á Ne toe fakafoki mai ki he māmaní 'a Hono lakanga fakataula'eikí mo Hono mafai ke siláí. Na'e 'ilo'i ia 'e Lena Sofia, pea pehē ki he'eku fa'e ko Malianá.

SISITĀ RENLUND: Ko ho 'uhinga ki he founa na'á ne fakahū ai e hingoa 'o Lena Sofía ki he ngāue fakatemipalé?

'ESILÍ: 'Oku ou sai'ia he talanoa ko iá. Hili pē 'a e mālōlō 'a Lena Sofia 'i he 1966, na'e 'ave 'e Kulenimā Maliana hono hingoá ki he Potungāue Tohihohokó.³ Na'e talaange 'e he tangata 'i he tesí 'oku fakamatala'i he tu'utu'uni 'a e Siasí kuo pau ke ta'u 'e taha e mālōlō ha taha kimu'a pea toki lava 'o fai e ngāue fakatemipalé ma'á e tokotaha ko iá. Na'e tali ange 'e Kulenimā Maliana, "'Oku 'ikai ke u sai'ia he tali ko iá. Tuku ke u talanoa ki ha taha te ne lava 'o 'omi ha tali kehe. Kuo fuoloa fau 'a 'ene tatalí."

Na'e pehē 'e Kulenipā 'Ake na'á ne feinga ke fakamahino'i kiate ia, ka na'á ne fai ha sio na'á ne 'ilo'i lelei—he 'ikai toe 'aonga ha fakamatala 'e fai. Na'e tohi 'e Kulenipā 'i he'ene tohinoá: "Mahalo 'oku totonu ke u faka'ofa'ia he tangata 'i kolo na'á ne pehē he 'ikai lava 'o fai ha me'a kae 'oua kuo ta'u 'e tahá. Na'e 'ikai pē 'ilo 'e he tangata ko iá e

me'a na'á ne fehengahangai mo iá. Na'á ku mei talaange, ka na'e 'ikai te ne fehu'i mai."⁴

'ELETĀ RENLUND: Ne si'i hifo he māhina 'e ua mei ai, fakataha mo e fakangofua 'e he Palesitēni 'o e Siasí, na'e kakato e ngāue fakatemipale 'a Lena Sofia mo Leanitā. Na'e hoko 'a Kulenimā Maliana mo Kulenipā 'Ake ko e fakafofonga kia Lena Sofia mo Leanitā, 'a ia ne silā i ki he ta'engatā 'i he Temipale Sōleki Sītī. Pea na'a mou 'ilo ko e tu'utu'uni 'a e Siasí he taimi ní he 'ikai fie ma'u ke tatali ha taha na'e 'ikai lava 'o ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e temipalé koe'uhí ko e mama'ó 'i ha ta'u kakato? 'E lava e ni'hi kehe hangē ko Lena Sofiá 'o ma'u e ngaahi tāpuaki ko iá he vave taha 'e lavá, 'i he founga ko iá. Hangē ko ia ne talaange 'e Kulenimā Maliana ki he tangata 'i he Potungāue Tohihohokó, "Kuo fuoloa fau 'enau tatalí."

SISITĀ RENLUND: Ko ha 'aho ma'ongo'onga mo'oni ia ki ho fāmilí! Fakakaukau ki he fiefia na'e ma'u 'e Leanitā mo Lena Sofiá, 'ikai ke ngalo ai e fiefia 'a 'ena fānaú. Ko e ngaahi tāpuaki ko 'ení ko e tumutumumu ia 'o e hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé 'i hono fakataha'í, 'o 'omi ai e mālohi kuo mau talanoa ki ai he 'aho ní.

Na'á ku toki manatu'i kimu'i ni na'e talanoa 'a 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá kau ki he mālohí ni. 'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, na'á ne kamata feinga ke poupu'i e kakai ke 'ilo'i e tāpuaki 'o hono fakataha'í e ongo tafa'aki fakalangi 'o e temipalé mo e hisitōlia fakafāmilí.

Na'e pehē 'e 'Eletā Petinā: "Ko e hisitōlia fakafāmilí 'oku 'ikai ko ha polokalama—pea 'oku tau moihū foki 'i he temipalé. 'Oku fakataha'í kotoa ia pea taha 'ia Kalaisi. Pea 'oku 'i ai ha mālohi 'i hono kumi [ho] ngaahi kuí pea 'ave e ngaahi hingoa ho fāmilí ki he fale 'o e 'Eikí. Kuó u fakahoko ia. Kuó u ngāue pea talanoa mo ha kakai tokolahi kuo nau fakahoko e ngāue ko iá. Pea hangē ko 'ene lelei 'o 'etau 'i he temipalé, 'oku toe lelei ange ia he taimi kuo tau fai ai e ngāué ke lava 'o fakahoko e ngaahi ouau ko iá ma'a hotau kāinga kuo pekíá."⁵

'ESILĪ: Na'e tala'ofa mai foki 'e Palesitēni Lāsolo M. Nalesoni, ko e Palesitēni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, te tau lava 'o mamata ki he mālohi ko 'ení 'i he 'etau mo'uí. Na'á ne pehē, "Neongo 'oku ma'u 'e

he ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí 'a e mālohi ke faitāpuekina 'a kinautolu 'i he maama 'o e ngaahi lau-mālié, ka 'okú ne ma'u 'a e mālohi tatau pē ke faitāpuekina 'a e kakai mo'uí. 'Oku 'i ai hono ivi tākiekina ke fakama'a 'a kinautolu 'oku ngāue ki ai. 'Oku nau tokoni mo'oni ke hakeaki'i honau fāmilí."⁶

Ko ha Tala'ofa 'o e Malu'í

'ELETĀ RENLUND: 'Oku ou hounga'ia ke tānaki atu 'eku fakamo'oni ki te kinautolu—ke hoko ko ha le'o fakae'aposestolo 'e taha 'i he poupu ki he fakaafe ko 'eni ki he temipalé. 'Oku ou 'oatu e tala'ofa 'o e malu'í kuo fai kimu'á. Kāinga, 'oku ou tala'ofa atu e malu'í ma'a u mo ho fāmilí 'i homou fai e fakaafe ko 'ení ke kumi ke lahi tatau e ngaahi hingoa ke 'ave ki he temipalé mo e ngaahi ouau 'okú ke fai ai pea ke ako'i e ni'hi kehé ke fai e me'a tatau.

Kapau te ke tali e fakaafé ni, 'e tāpuekina koe mo ho fāmilí 'o hangē ko e mālohi 'o e vaitafé na'e lea ki ai 'a 'Isikielí. Pea 'e tupu 'a e vaitafé 'i ho'o hokohoko atu ke fakahoko e ngāué ni mo ako'i e ni'hi kehé ke fakahoko e me'a tatau. He 'ikai ngata pē 'i ho'o ma'u e malu'í mei he 'ahi'ahí mo e ngaahi ha'aha'a 'o māmaní, ka te ke ma'u foki e mālohi fakataautahá—mālohi ke liliú, mālohi ke fakatomalá, mālohi ke akó, mālohi ke fakamā'oni'oni'í, mo e mālohi ke feliliu'aki e loto 'a e kau mēmipa ho fāmilí pea fakamo'ui 'a ia 'oku fie ma'u ke fakamo'uí. ■

Mei ha fakamatala 'i he Konifelenisi RootsTech 2016 Family History 'i Sōleki Sītī, 'Utā, USA 'i he 'aho 6 'o Fēpuei, 2016. Ke mamata 'i ha vitió 'o e fakamatalá he lea faka-Pilitāniá, faka-Potukalí, pe faka-Sipeini, 'a'ahi ki he lds.org/go/217Renlund.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Neil L. Andersen "Ko Hoku Ngaahi 'Aho 'o e Temipalé mo e Tekinolosíá," *Liahona*, Fēpuei 2015, 31.
2. Neil L. Andersen, 'i he Ryan Morgenegg, "RootsTech 2015: Elder Andersen Adds to Temple Challenge," [lds.org/church/news/rootstech-2015-elder-andersen-adds-to-temple-challenge](https://www.lds.org/church/news/rootstech-2015-elder-andersen-adds-to-temple-challenge).
3. 'Oku 'iloa he taimi ni ko e Potungāue Hisitōlia Fakafāmilí.
4. Mats Åke Renlund, "Reflections," tohinoa fakatautaha, 119.
5. David A. Bednar, 'i he "The Turning of Our Hearts" (vitió), [lds.org/topics/family-history/turn-our-hearts](https://www.lds.org/topics/family-history/turn-our-hearts).
6. Russell M. Nelson, "Ngaahi To'u Tangata Fehokotaki 'i he 'Ofá," *Liahona*, Mē 2010, 93.

Ne u muimui ki he fale'i 'eku pīsopé 'o totongi 'a e mo'ua. Ne u 'ilo ko e me'a totonu ia ke fa'i, ka ne u holi mo'oni ke tĀnaki ha pa'anga ke u ngāue fakafaifekau.

TĀ FAKATĀTĀ 'E ALLEN GARRIS

KO HONO FOAKI 'E KU PA'ANGA FAIFEKAÚ

Ne u kau ki he Siasí kimu'a pea hoko hoku ta'u 21. Ne u ma'u ha ongo mālohi ke u ngāue fakafaifekau, ka na'á ku tofanga 'i he tūkunga faingata'a. Na'e li'aki kimautolu 'e he'emaui tama'i, pea ko au ne u tokoni fakapa'anga ki he'eku fa'eé mo hoku tehiná 'e toko tolú. Ne mei 'alu kotoa 'eku pa'angá ki hoku fāmilí. Taimi ko iá, na'e fie ma'u ha pa'anga 'oku 'ikai toe si'i hifo he pāuni 'e £500 (U.S. \$660) kimu'a ka te toki kole ke te ngāue fakafaifekau. Hili ha ta'u 'e ua 'eku fakahū sēnití, ne u ma'u pē ha £250.

Ne taulōfu'u mai e ngaahi faingata'a fakapa'angá. Na'e fai 'e hoku ki'i tehiná ha anga kovi na'e tautea ai ia ke ne totongi ha £240. Na'e kole mai 'e hoku fāmilí ke nau nō 'a e sēnití meimei ko e me'a kotoa ia ne u ma'ú. Hangē ia ha fili he vaha'a 'o e ngāue fakafaifekau, mo hoku tehiná, neongo na'á ne palōmesi te ne totongi fakafoki mai he taimi te ne lava a'i. Ne u fefauhi mo e fakakaukau ko iá pea u kumi fale'i mei he'eku pīsopé. Na'á ne fale'i au ke u tokoni ki hoku tehiná. Ne u muimui ki he'ene fale'i 'o totongi 'a e mo'ua. Ne u 'ilo ko e me'a totonu pē ia ke fa'i, ka ne u hoholi vale ke u lava 'o ngāue fakafaifekau.

Ne u fakakaukau 'e laui ta'u kimu'a pea u toe tĀnaki ha silini pehē, ka 'i he lotu fakatōkilalo, ne u ma'u ha ngaahi ongo fekau'aki mo e kaha'ú. Na'e talamai 'e he Laumālié ke 'oua te u fakatetu'a 'e totongi fakafoki mai 'e hoku tehiná e siliní, ka te u 'alu pē 'o ngāue fakafaifekau he ta'u hokó. Na'e fe'unga mo ha ta'u 'e ua 'eku tĀnaki e pa'anga na'e 'ave ki hoku tehiná, ka na'e talamai 'e he 'Eikí 'e liunga ua e lahi 'o e pa'anga ko iá he faka'osinga 'o e ta'ú.

Ne u veiveiua ka ne u hoko atu pē pea na'e hoko ha mana he uike kotoa pē 'i he uike 'e 10 ka hokó. Na'e fanongo ha tāutaha kei talavou he uōtí ki he'eku foaki 'eku pa'anga ngāue fakafaifekau ko ia na'á ne 'omi ha £100 ki he'eku ngāue fakafaifekau. 'I he uike hokó, na'e 'omai 'e ha tokotaha tāutaha ha £100 ki he 'uhinga tatau pē. Ne u ma'u ha lotu fakatōkilalo pea kamata ke u fakatomala mei he'eku ta'etuí.

Na'e kole mai kimui ange 'e hoku pule ngāué pe 'oku 'i ai ha taha 'e fie kau he fakatokosi'i 'o e ngāué (ko ha monū'ia fakapa'anga foki ia ki he kau ngāue totongi 'oku lotu fiemālie ke fakafisí). Ne u lotu fiemālie ke kau ai ka na'e 'ikai ke u 'amanaki te nau tali, he na'a nau fakamoleki ha pa'anga

lahi ke ako'i au. Na'e fehu'i mai 'e hoku pulé pe ko e hā 'oku ou fie nofo a'i, ko ia ne u fakamatala'i ange 'eku ngāue fakafaifekau. Na'á ne hiki 'eku vahé kae totongi fakafoki ke kamata lau mei ha ngaahi uike si'i kimu'a, pea nau tali 'eku kole ke u kau he fakatokosi'i. Na'á ne toe 'omi foki mo ha'aku pōnasi he'eku vahe faka'osí.

Ne u ma'u ha ki'i ngāue fakataimi, pea u ngāue taimi kakato hili ha uike pē 'e ua mei ai. Na'a nau toe talamai 'e totongi 'ovataimi au he'eku ngāue he faka'osinga 'o e uiké. Ne u tali ke u ngāue he Tokonaki kotoa pē. Ne 'ikai fuoloa mei ai kuó u fakahū 'eku pepa ngāue fakafaifekau pea ne ui au ke u ngāue ki he Misiona England London Bristol. Ne te'eki ai 'osi ha ta'u 'e taha kuó u tĀnaki ha pa'anga 'e £2,500. Ne u ma'u 'o liunga 10 e pa'anga ne u foaki. 'Oku pehē 'e he Luke 6:38: "Foaki, pea 'e foaki ia kiate kimoutolu; ko e fua lahi, kuo fa'o lolo hifo, 'o lulu fakataha, pea fonu mahuohua, 'e atu ki ho'omou fatafatá. He ko e fuofua ko ia te mou [ngāue 'akí] 'e toe fua 'aki ia kiate kimoutolu."

'Oku ou 'ilo na'e tāpuekina au ko 'eku talangofua mo tui 'o muimui ki he fale'i 'eku pīsopé. ■
Frederick John Holt, West Sussex, England

TĀ FAKATĀTĀ 'E JOSHUA DENNIS

KO E MA'U HA NONGA 'I HE SĀKALAMĒNITĪ

I he'eku hoko ko ha fa'ē kei tala-
vou, ne u feinga lahi ai ke ma'u ha
momeniti nonga lolotonga e ngaahi
'aho taulōfu'u 'o e mo'ui ne u toka-
nga'i ai ha fānau longomo'ui 'e toko
nima. Ka ma'u ha ki'i miniti 'e nima
pe 10, ko e me'a pē ia ne u lavá, ka
ne u fakamahu'inga'i e ki'i momeniti
longonoa kotoa pē.

Ne u fa'a tafoki ki he'eku Tamai
Hēvani he lotu 'o kolea ha ivi, kātaki
pea mo ha nonga. Na'e tautefito e
hoha'á he Sāpaté 'i hono tokanga'i ha

pēpē valevale, fakatui e vala 'o ha ki'i
pēpē lahilahi hake pea mo tokanga'i
e teuteu 'a e fānau lalahi angé ki he
lotú. Ka ko e me'a mālié, ko e tali ki
he'eku palopalemá ne ma'u ia 'i ha
'aho Sāpate femo'uekina.

'I he'eku fakafanongo ki he ongo
lotu sākalamēnitī he 'aho ko iá, na'e
toe mahu'inga makehe ange 'a hono
fakaleá: ". . . ke 'iate kinautolu ma'u ai
pē 'a hono Laumālié" (T&F 20:77).

Na'e 'i ai 'eku totonu ke u ma'u e
Laumālie 'o e 'Eikí. Na'e anga fēfē 'a e

te'eki ai ke u fakatokanga'i kimu'a 'a
hono mahu'inga 'o e tala'ofa ko iá?

Na'e hoko e sākalamēnitī ko
e momeniti fakalongolongo mo
fakatupu fakakaukau taha he'eku
mo'ui fonu longoa'á. Ne u ma'u 'i
he ouau sākalamēnitī 'a e nonga
ne u fekumi ki aí.

Neongo ne u hū kitu'a mei he
sākalamēnitī mo 'eku ki'i pēpē longo-
a'á hili pē hono ma'u e maá mo e
vaí, ka ne u fakapapau'i te u 'i ai he
momeniti makehe 'oku tau fakamana-
tua ko iá. Ne u hanganaki atu ki he
ngaahi momeniti pelepelengesi ko iá
'i he loto vékeveke kuo te'eki ai ke u
a'usia kimu'a.

Ko 'eni kuo lalahi 'eku fānau,
pea 'oku ou ma'u leva ha ngaahi
momeniti lōngonoa lahi fau. Ka 'oku
ou kei fakamahu'inga'i pē 'a e ngaahi
momeniti ko ia 'oku ou ma'u ai e
sākalamēnitī. ■

Jane McBride, Colorado, USA

Na'e anga fēfē 'a
te'eki ai ke u
fakatokanga'i kimu'a
'a hono mahu'inga
'o e tala'ofa ko iá?

KO E MĀLOHI FAKAFIEMĀLIE 'O KALAIŚ

I he ngaahi ta'u si'i kuohilí, na'e palani ai hoku kaungāme'a ko Siosefá ke faka'uli mei 'Iutā ki Uāsingatoni, D.C., USA. Na'á ne fakaafe'i au ke ma ō. 'I he'ema oó, ne ma 'a'ahi ai ki he ngaahi feitu'u fakahisitōlia kehekehe 'o e Siasí, pea 'i he'ema a'u ki he Matāfanga Fakahahaké, ne ma faka'uli ai ki Niu 'Ioke Siti.

Ko e uike pē ia 'e ua hili 'a e ngaahi me'a fakalilifu ne hoko 'i he 'aho 11 'o Sepitema 2001. Ne ma ongo'i mālohi na'e totonu ke ma 'a'ahi ki he feitu'u na'e faka'auha ai Ongō Taua Māhāngá.

Ne ma mamata ki ha sōtia na'á ne ta'alo ki ha kakai he nau lue pē 'i he'enau vakai ki he toenga 'o e ongo falé. Na'á ne tufa ha 'ū pepa holo-holo ke holoholo'i 'aki 'e he kakaí honau lo'imatá.

Na'e lava ke u ongo'i mo Siosefa 'a e loto mamahi e taha kotoa he me'a na'e hokó, pea ne ma fie fai ha me'a ki ai. Ne ma pehē ko e me'a lelei taha te ma lava 'o faí ko e talanoa ki he kakaí, fakafanongo ki he'enau ngaahi talanoá pea malava ke vahevahe ange ha pōpoaki 'o e 'amanaki lelei 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki maí.

Ne ma heka lēlue 'o foki ai ki homa

hōtelé. Na'e 'i ai ha fefine na'e tangutu 'o hanga mai mei he tafa'aki 'e tahá, na'e fai 'ene lautohi. Ne u fifili pe ko e hā ha me'a 'oku hoko he'ene mo'uí. Ne u fakafe'iloaki ange au mo tala-ange ko 'ema 'a'ahi mai ki Niu 'Ioke. Ne u talaange 'oku ou fie 'ilo pē ki he me'a na'á ne a'usia he ngaahi me'a ne toki hoko he 'aho 11 'o Sepitemá.

Ko hono hingoá ko Malia pea kuo laui ta'u 'e ne nofo 'i Niu 'Ioke Sifí. Na'á ne ngāuue 'i ha fale na'e ofi atu 'aupito ki he ongo tauá. Na'á ne talamai 'i ha ngaahi uike si'i kimu'a he 'aho 11 'o Sepitemá, na'á ne ma'u ai ha ongo mālohi ke ne lotu 'o fehu'i pe 'oku 'i

Na'e talamai e Malia 'i ha ngaahi uike si'i kimu'a he 'aho 11 'o Sepitemá, na'á ne ma'u ai ha ongo mālohi ke ne lotu 'o fehu'i pe 'oku 'i ai ko ā e 'Otuá.

AKO'I 'E HE 'EIKÍ: TU'UNGA KO E MĀTU'A TA'EMALI

ai ko ā e 'Otuá. Na'á ne pehē ne a'u ki he taimi ko iá he'ene mo'uí kuo te'eki ai ke ne fa'a lotu pea na'e 'ikai ke ne ongo'i 'e ia na'e fie ma'u ke ne lotu. Na'e 'ikai ke ne ongo'i ha tali ki he'ene lotú tálunga mo e hoko e 'ohofi fakakautau he pongipongi fakalilifu ko iá. Neongo na'e 'ákilotoa ia 'e he longoa'á mo e puputu'ú ka na'á ne ma'u pē ha ongo'i nonga. Na'e talamai 'e Malia na'á ne ma'u ha ongo'i nonga makehe pea neongo e faka'auha fakalilifu ne hoko he momeniti ko iá, ka na'á ne kei ongo'i pē na'e 'i ai e 'Otuá 'o tokanga'i ia.

Hili hono vahevahe mai 'e Malia e me'á ni, ne u talaange mo Siosefa ki ai kuó ne ongo'i e Laumālie 'o 'Ene Tamai Hēvaní 'i he ongo'i nonga mo fiamālie ko iá. Ne ma talaange te ne lava ke ongo'i ma'u pē 'a e nonga ko iá 'i he'ene kumi kiate Ia 'i he lotu mo fekumi 'i he Tohi 'a Molomoná. Ne ma 'oange ha'ane tatau 'o e Tohi 'a Molomoná mo talaange 'e 'omi 'e he tohí e nonga tu'uloa kuó ne fekumi ki aí Na'á ne fiefia ke ma'u ia peá ne fakamālō mai.

'Oku 'ikai ke u 'ilo pe ko e hā na'e hoko atu ki ai e talanoa 'o Malia he na'e pau ke u hifo mo Siosefa he feitu'u ne ma ō ki aí, ka 'oku ou 'ilo 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní ki Hono ngaahi fohá mo e 'ofefiné. 'Okú Ne 'afio'i e me'a kotoa oku hoko he'e-tau mo'uí, tautefito ki he taimi 'oku hangē pē 'oku 'ikai tonu e me'a kotoa 'oku hoko hotau 'ātakaí. Te ne lava ke 'omi 'a e nonga ta'emafakamatala'i 'oku ma'u mei Hono Laumālie, 'o fakafou i he mālohi 'o Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. 'E lava ke ulo ngingila e maama 'a Kalaisí 'i he uhouhonga 'o ha fa'ahinga 'ahí'ahi pe faingata'a he kuó Ne ikuna'i kotoa ia. ■

Chris Deaver, California, USA

Na'e te'eki ai ke u palani ke u hoko ko ha mātu'a ta'emali ki he'eku fānau 'e toko faá 'i hoku ta'u uofulu tupú, pea 'oku ou kei fakatumutumu ai. Na'e 'i ai haku 'api ke tokanga'i, fānau iiki 'e toko fā pea 'ikai mo ha'aku tu'unga fakaako hili e ako mā'olungá. Ne u fifili pe te u lava fēfē nai 'o tauhi hoku ki'i fāмили kei sí'i. Na'e 'ikai hoko mai e ngaahi talí 'i ha ngaahi 'aho pe māhina, ka 'i ha ngaahi ta'u lahi 'o e talangofua ki he ngaahi ue'i hokohoko ne u ma'ú.

Me'amālie ne u anga'aki e tafoki ki he 'Eikí he ngaahi taimi 'o e faingata'á. 'I he pō 'e taha na'e 'osi mahino pē 'a e talí ia: "Alu ki he akó." Ne u fifili pe 'e malava fēfē ke fai 'eni 'i he ngaahi tufakanga fakapa'anga ne u 'i aí, ko ia ne u talanoa mo 'eku ongo mātu'á pea mo 'eku pīsopé. Na'a nau loto ki ai 'o talamai ko e hala totonú ia ke u foki ki he akó, pea ne 'ikai fuoloa kuó u lesisita ke ako 'i ha 'univēsiti pē homau feitu'ú 'o ma'u ai haku mata'itohi he ako ki he to'u lautohi pule'angá pea mo e ako makehé.

'I he'eku hoko ko ha faiakó, na'e 'ikai pē ke u ma'u 'e au ha pa'anga fe'unga mei he ngāue ke feau 'aki e fie ma'u fakapa'anga 'eku fānau kuo tupu lalahí. Ne hokohoko atu pē 'eku tautapa ki he 'Eikí fekau'aki mo e 'ikai ha pa'anga fe'ungá. 'I he'eku talanoa mo 'eku pīsopé, na'á ne fokotu'u mai ke u foki ki he akó ke ma'u haku mata'itohi MA. Ne u foki ki 'api 'o lotua peá u toe lesisita leva he akó ki he semesitā hokó.

Hili ha ngaahi ta'u sí'i mei ai, ne u toe ma'u ha ongo ke u toe foki ki he akó. Ne u fakataimitēpile'i ke fai e ngaahi sivi na'e fie ma'ú, 'initaviu

ki he ngaahi polokalama he tafa'aki fakataki he akó pea ne u toe lesisita, ki ha polokalama ako MA 'i ha 'univēsiti kehe homau feitu'ú pē. Ko 'ene lavá pē, kuo fakaava mai ha ngaahi faingamālie ngāue fo'ou kiate au kuo fakatupulekina ai 'eku mo'uí 'aki ha ngaahi vā fetu'utaki fo'ou, tanumaki ai 'eku tupulaki fakatāu-tahá pea tokoni ia ke u ma'u ha ngaahi talēniti fo'ou.

'I he temipalé he pō 'e taha, ne u vahevahe ai ki he 'Eikí 'eku ta'efiemālie neongo 'eku ngaahi feingá ka na'e 'ikai pē ke u lava 'e au 'o feau e ngaahi fie ma'ú. Ne u ongo'i ha fetu'utaki fakalangi 'o fakamanatu mai ai kuo 'osi feau kotoa e ngaahi fie ma'u hoku fāmilí, 'o fakafou he'eku ngāue pe ko e anga'ofa mai 'a e ní'ihī kehé, pea kapau te u kei mo'uí talangofua ai pē, 'e kei tokanga'i pē au. 'Oku ou manatu ai ki he 'Alamā 20:4, "'Oku ou 'ilo 'oku [ou] lava 'o fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he māfi-mafi 'o e 'Eikí."

'Oku ou hounga'ia mo'oni ki he Tamai Hēvaní he ngaahi ue'i ke u fakakakato 'eku akó kae pehē ki he ngaahi faingamālie fakaengāue hili 'eku akó. 'Oku ou fakafeta'i foki koe'uhí ko e kakai he'eku mo'uí kuo nau faka'atu'i au he ngaahi ta'u kotoa ko iá. Kuó u ako ai te u lava 'o fai ha me'a lahi ange he me'a ne u fakakaukau 'e malavá, 'i he tokoni 'eku Tamai Hēvaní. Kuó u ako ke u tali fiefia ha 'ofa pea ke u foaki lahi foki 'i he 'ofa, he 'okú na mahu'inga tatau pē. ■

Susan Kagie, Utah, USA

Ko Hono Ma'u e Melinó 'i he NGAAHI FEHALĀKÍ

Fai 'e Elizabeth Lloyd Lund

Tokoni 'a e Siasí ki he Fāmilí

Ko e taha e ngaahi fakakaukau hala te tau ala fāinga mo ia lolotonga e mo'ui ko 'eni he māmaní ko e fakakaukau 'o e haohaoá. 'Oku ma'uhala e tokolahi 'o tui kuo pau ke tau a'usia e haohaoá 'i he mo'uí ni kae lava ke fakahaofi pe hakeaki'i.

'I he'eku hoko ko ha taha fai fale'í, na'e tu'o taha ha'aku fakataha mo ha fefine pea na'á ne tangi 'a lo'imata. Na'á ne pehē, "Ko e hā e founa te u hoko ai 'o lelei fe'ungá?" Na'á ne hoko atu ke talanoa kau ki he'ene ta'etāú. 'I he'ema talanoa ki he'ene ngaahi ongó, na'e 'ikai ha'ane angahala lahi he kuo hilí pe lolotonga. Na'á ne ongo'i pē na'e 'ikai ke ne taau. Na'á ne fakafehoanaki ia ki he kaungā'apí, kaungāme'á, mo e kāingá, mo e tokotaha kotoa pē na'á ne lava 'o manatu'i na'e "lelei ange," iate ia he'ene fakakaukau.

'Oku Hoko 'Etau Ngaahi Fakakaukau ko e Me'a 'Oku tau A'usiá

'Oku ou 'ilo 'oku 'i ai e tokolahi kuo nau ongo'i ta'efe'unga mo 'ikai malu, 'o tatau ai pē 'i ha uiui'i, pe

ko ha mātu'a, pe fakalukufua pē. 'E lava ke fakatupu 'e he ngaahi ongo ko 'eni ke tau fufuu'i hotau ngaahi talēnití mo fakapulipuli mei he ní'hi kehé pe ongo'i loto sí'i, hoha'a pe loto mafasia. 'Oku takiekina lahi 'e he'etau ngaahi fakakaukau fekau'aki mo kitautolú 'a hotau 'ulungāngá mo e ngaahi ongó. Ko e tokolahi 'o kitautolu 'oku tau lea 'aki ha ngaahi me'a 'iate kitautolu pē he 'ikai ke tau teitei lea 'aki ki ha taha kehe. 'I he'ene peheé, 'oku ta'ofi kitautolu 'e he me'á ni mei hotau mālohinga mo'oní mo holoki e me'a 'oku tau malavá mo e ngaahi talēnití. Na'e pehē 'e Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni (1899–1994), 'Oku feinga lahi ange 'a Sētane ke ikuna'i e Kāingalotú 'aki e loto fo'í, loto sí'í, loto mamahí, mo e loto mafasiá."¹

Me'amālié pē, na'e akonaki 'a 'Eletā J. Tevini Kōnisi 'o e Kau Fitungofulú "ko e lau pē 'oku mahu'inga kiate kitautolú, 'a e fakakaukau mai ko ia e Tamai Hēvaní kiate kitautolú. Kātaki 'o kolea fakamātoato 'a 'Ene fakakaukau kiate koé. Te Ne 'ofa mo fakatonutonu

**'E 'uhinga 'a
e 'amanaki pē
ki he haohaoá
ki hono ta'ofi
meiate kitautolu
e faingamālie ke
tupulakí.**

kitautolu ka he 'ikai ke ne fakatupu lotosí'i; ko e founa ia 'a Sētane."²

Ko ha Faingamālie 'a e Fehalākí

'Oku tau 'i he māmaní ke fiefia, pea ko e kongá 'o e fiefia ko iá ko e me'a 'oku tau fakatupú, tui ki aí, mo talí. Kapau 'oku tau tali ko e fānau ta'ehaohaoa kitautolu 'o e 'Otuá 'oku ako 'i he'etau fonongá, te tau lava 'o tali 'etau ngaahi fehalākí. 'E 'uhinga 'a e 'amanaki ki he haohaoá he vave tahá ki hono ta'ofi meiate kitautolu e

TĀ FAKATĀTĀ E ALISHA JOHNSON; TĀ O E LUPE © PHOTOMASTERSHUTTERSTOCK

faingamālie ke tupulakí. Te tau ta'ofi e me'āfoaki 'o e fakatomalá mo e mālohi 'o Sisū Kalaisí pea mo 'Ene Fakalelei 'i he'etau mo'uí. Na'e pehē 'e 'Eletā Pulusi R. Makongikī (1915–85) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Na'e 'i ai ha tokotaha haohaoa pē 'e taha, ko e 'Eiki ko Sisuú. Kapau na'e pau ke haohaoa e tangatá [mo e fefiné] pea muimui pau, kakato ki he fonó, 'e toko taha pē 'i he ta'engatá e tokotaha na'e fakahaofi. Na'e ako'í 'e he palōfita ko [Siosefa Sāmitá] 'oku 'i ai ha ngaahi me'a lahi ke fai, 'o ope atu he fa'itoká, 'i hono ngāue'i hotau fakamo'uí."³ Mahalo 'e hoko 'etau ngaahi fehalākí tonu ko ha founga 'oku teuteu'i ai kitautolu 'e he 'Otuá ke toe foki hake kiate Ia.

'E Lava ke Hoko e Ngaahi Vaivai ko e Ngaahi Mālohinga

'Oku fie ma'u e loto fakatōkilaló 'i he tafoki ki he'etau Tamai Hēvaní 'i he fehalākí. 'Oku fakamatala'i e founga ni 'ia 'Eta, "Kapau 'e ha'u kiate au 'a e tangatá te u fakahā kiate kinautolu 'a honau vaivai. 'Oku ou foaki ki he tangatá 'a e vaivai koe'uhi ke nau loto fakatōkilalo; pea 'oku fe'unga 'a 'eku 'ofá ki he tangata kotoa pē 'oku nau fakavaivai'i 'a kinautolu 'i hoku 'aó, he kapau te nau fakavaivai'i 'a kinautolu 'i hoku 'aó, pea tui kiate au, te u liliu 'a e ngaahi me'a vaivai ko e mālohi kiate kinautolu" ('Eta 12:27). 'I he'etau loto fakatōkilaló, 'e fakaava mai 'e he'etau Tamai Hēvaní Hono to'ukupú pea hiki hake kitautolu mei hotau ngaahi vaivai. 'Oku 'i he Fuakava Fo'ou ha sippinga 'o e me'á ni. 'I he fefa'uhi 'a Paula mo e "tolounua 'i [hono] kakanó," na'á ne ako na'e hoko e vaivai ko 'eni ke ne loto fakatōkilalo ai pea ofi ange ai ki he 'Otuá (vakai, 2 Kolinitō 12:7). Ko e

loto fakatōkilalo mo e loto fiemālie ko 'eni ke akó 'a e me'a tonu pē kuo pau ke tau faka'aonga'i ki he'etau ngaahi fehalākí. Kuo pau ke tau ako mei he ngaahi vaivai ko 'eni kae lava ke nau hoko ko e ngaahi mālohinga.

'Oku 'i ai foki ha faikehekehe 'i he loto fakatōkilaló mo hono ongo'i ha ki'i mahu'ingá. 'Oku 'omi kitautolu 'e he loto fakatōkilaló ke ofi ange ki he 'Eikí, ka tau ongo'i mama'o ange mei he 'Eikí 'i he fakamā'ia mo e halaiá. 'Oku 'ikai finangalo e 'Otuá ke tau tukuhifo kitautolu pe ongo'i 'oku s'isi'i hotau mahu'ingá 'i Hono fofongá. 'Oku fakamamahi 'eni kiate Ia pea kiate kitautolu. 'Oku mahu'inga ke 'ilo'i 'oku tau mahu'inga tatau mo e taimi mo e ngāue 'oku fie ma'u ke liliú. Ko e kongá 'o e 'uhinga 'o e mo'ui ko 'eni he māmaní ko hono kumi e ngaahi founga ke liliu hotau ngaahi vaivai. Mahalo 'e hoko e ngaahi vaivai 'e ni'ihí ko ha fefa'uhi he mo'uí kotoa, kae ikuna'i vave ange e ni'ihí kehe.

Na'á ku ngāue he ngaahi ta'u lahi he kuo hilí mo ha taha ko Lesieli (kuo liliu e hingoá), na'e 'i ai hano palopalema he inú. Na'e hoko ia ko e ma'u'anga tokoni mo e 'uhinga ke tukuange ai e mafasia 'o 'ene mo'ui faingata'á. Na'á ne fakapapau'i te ne ikuna'i hono ma'unimaá, pea 'i ha ki'i tokoni mo ha pou pou, na'e tuku 'ene inú. Kimu'a peá ne ikuna'i kakato 'ene palopalema he inú, na'e 'ikai ke ne tukuhifo ia 'i hono vaivai. Na'á ne 'ilo'i ia. Pea 'i he loto fakapapau mo e tokoni 'a ha pīsope lelei, 'Eikí, mo ha kakai mahu'inga tokosi'i, na'e fakapapau'i 'e Lesieli 'e ta'ofi 'ene inú. Ko e taimi fakamuimitaha na'á ma talanoa aí, na'e 'ikai ha'ane loto holi ke inu.

Kuo pau ke tau tafoki ki he 'Eikí 'i he tui, 'amanaki lelei, mo ha mahino

te Ne malu'i mo pou pou'i kitautolu, kae lava ke tupulaki mei hotau ngaahi vaivai. Kuo fale'i 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Ki he tokotaha fakafo'ituitui 'oku vaivai 'i he lotó, mo loto manavaheé, fa'a kātaki pē. 'Oku 'ikai ma'u e haohaoá ia 'i he mo'uí ni, ka 'i he mo'ui ka hokó. 'Oua 'e fie ma'u ha ngaahi me'a 'oku ta'e'uhinga. Kae fie ma'u ke fakalelei'i koe. Ka ke tuku ki he 'Eikí ke Ne tokoni'i koe ke fakahoko e faikehekehé."⁴

Fili e Fiefiá he Taimí ni

'I he lotolotonga 'o e feinga ke lelei angé, te tau lava 'o fili e melinó mo e fiefiá he taimí ni. Na'a mo e lotolotonga 'o e ngaahi tūkunga fakapo'uli tahá te tau lava 'o fili hotau 'ulungāngá. Na'e pehē 'e Vikitā Felengi, ko ha fai fale'i 'iloa mo e taha ne hao mei he Faka'auha 'o e Kau Siú, "E lava ke to'o e me'a kotoa mei ha tangata tukukehe ha me'a 'e taha: ko e faka'osinga 'o e tau'atāina e tangatá—ke fili e 'ulunganga 'o ha taha 'i ha fa'ahinga tūkunga pē, ke fili e founga ha taha."⁵

'Oku ako'i kitautolu, "Oku 'i ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhi ke nau ma'u 'a e fiefiá" (2 Nīfai 2:25). 'Oku 'ikai 'uhinga 'eni 'e fakafonu 'e he 'Otuá 'i he maná 'etau mo'uí 'aki e fiefiá. Ko e fiefiá ko ha fili ia ma'á e tokolahi taha 'o kitautolu. 'Oku fie ma'u ki ai 'a e ngāue mo hono fakangaanga e loto hounga'ia, falalá mo e tuí. 'E lava ke kāpui kotoa 'etau mo'uí 'e he fakakaukau fakatu'a-tamakí 'o kapau te tau faka'atā ia. Mahalo he 'ikai ke tau lava 'o liliu e ngaahi tūkunga 'i he'etau mo'uí, ka te tau lava 'o fili e founga ke tali 'aki kinautolú. Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, "He 'ikai ke tau

lava 'o mapule'i e māmaní, ka te tau lava 'o mapule'i 'a 'etau founa fengāue'aki mo e māmaní. Fakatauange ke tau *fili* ha tō'onga fakakaukau 'oku fakatupulakí ka tau ma'u ai e fiefia, nonga, mo e fiemālie taupotu tahá.”⁶

'I he'etau fili ke nofotaha 'i he leleí, falala ki he 'Eikí mo 'Ene Fakaleleí, mo tali pea ako mei he'etau ngaahi fehalākí, te tau lava 'o to'o atu e ngaahi 'amanaki taumama'o

kiate kitautolú pea fáifeinga ki he leleí mo e fiefiá 'i he'etau mo'uí. Te tau lava 'o ma'u ha nonga 'i he'etau ngaahi fehalākí mo ma'u ha fakafiemālie 'i he 'ofa huhu'i 'a e 'Otuá. Te tau ma'u e fiefia 'i hotau lotó 'i hono 'ilo'i 'e lava 'o tataki kitautolu 'e he palani 'a e fakamo'uí ki he'etau Tamai Hēvaní 'i he'etau fai 'etau leleí tahá, neongo 'ene ta'ehaohaoá, ke tauu ke toe nofo mo Ia. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ezra Taft Benson, “Do Not Despair,” *Ensign*, Oct. 1986, 4.
2. J. Devin Cornish, “Oku ou Lelei Fe'unga Nai? Te u Lava Nai?” *Liahona*, Nōvema 2016, 33.
3. Bruce R. McConkie, “The Seven Deadly Heresies” (Brigham Young University devotional, June 1, 1980), 6–7, speeches.byu.edu.
4. Russell M. Nelson, “Men's Hearts Shall Fail Them” (video), mormonchannel.org.
5. Viktor E. Frankl, *Man's Search for Meaning* (1959), 86.
6. Thomas S. Monson, “Ko e Mo'ui Mahutafeá,” *Liahona*, Sānuali 2012, 4.

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni fekau'aki mo hono fili e founa ke tali 'aki ki he ngaahi faingata'á, "He 'ikai ke tau lava 'o mapule'i e māmaní, ka te tau lava 'o mapule'i 'a 'etau founa fengāue'aki mo e māmaní."

Ko Hono Ngāue‘i ‘o e Ngaahi Vaivai, Faka‘aonga‘i mo e Tu‘i

Fai ‘e E. Trace Williams

Na‘e fe‘unga mo ha ta‘u ‘e fitu ‘eku feinga ka u toki fe‘unga ke ngāue fakafaifekau taimi kakató. ‘I he‘eku fuofua talanoa ki ai mo ‘eku pīsopé ko Pīsope Tapueluelú, na‘á ne ‘omi ha ngaahi fakahinohino ke u feinga ke u mo‘ui‘aki. Na‘á ne pehē ‘e tāpuekina au kapau te u muimui ki ai pea ako ke talangofua. Na‘e sai pē e ngaahi fakahinohino si‘i kimu‘á—‘a e ako faka‘aho e folofolá mo e ma‘ulotu fakauiké—he na‘e faingofua hono faí. Ne u fakakaukau, “Me‘a faingofua ‘eni ia.” Ka ne u ‘ita hono talamai ke u liliu ha ngaahi me‘a “fakaemāmani” ‘e ni‘ihi he‘eku mo‘uí, pea ne ma‘utangí au ‘e he‘eku loto hikisiá mo e loto fefeká.

‘I he‘eku faka‘amu ko ia ke ma‘u ha founga faingofua angé, ne u hikihiki holo ai ‘i ha uooti kehekehe ‘e fā pea u talanoa mo ha pīsope kehekehe ‘e fā. Ne u toe foki ki he akó ke ma‘u haku mata‘itohi fakafaito‘o. Ka na‘á ku ma‘u ha ue‘i ke tuku e me‘a kotoa ka u toe fai ha teuteu ke ngāue fakafaifekau. Na‘á ku fai leva ia. Na‘á ku toe foki kia Pīsope Tapueluelu ‘o kole loto fakatōkilalo ange ‘ene tokoní. Na‘e talamai foki ‘oku ‘i ai ha ngaahi fie

ma‘u tukupau ki he mamafa ‘o e sino e kau faifekau—pea ne u ‘ilo ‘oku ou fu‘u mamafa ange au he fakangata-ngata totonú. Ne u ongo‘i leva ha ongo‘i lotofo‘i mo fakamā‘ia ka na‘e fakalotolahi‘i au he‘eku pīsopé. Na‘á ne fakahaa‘i mai hono ‘ofá mo ‘ene falala kiate aú, ‘o ne pehē mai, “Oku ou ‘atā ma‘u pē ke tokoni. Te ta lava ‘o fakahoko fakataha ia! Fo‘i vaivai ‘e taha he uike.”

Ko ia ne u talanoa mo ‘eku pīsopé he uike takitaha, ‘o ngāue‘i ha fo‘i vaivai ‘e taha he taimi pē taha. Na‘e ‘ikai ke u ‘ilo te u tatali ‘i ha toe ta‘u ‘e fā, he‘eku feinga ke u lava ‘o ngāue fakafaifekau.

Ko e Fakafalala ki he Fakamo‘uí

‘I he ngaahi ta‘u ko iá, ne u feinga ai ke u toe ofi ange kia Kalaisi pea mo fakahoko ‘Ene ngaahi akonakí he‘eku mo‘uí. Ne u ongo‘i mo‘oni ‘Ene Fakalelei ‘i he hoko mai e ngaahi faingata‘á. Ne u fakafalala ki he mālohi, fiemālie, mo e ivi kuó Ne foaki mai ‘o fakafou He‘ene Fakalelei, he taimi na‘e mate ai hoku kaungāme‘a mamaé, taimi ne mole ai homau ‘apí pea mo e taimi ne u kau ai ‘i ha fakatu‘utāmakí.

Na‘e pau ke u ako ki he founga ke fakafalala ai ki he Fakamo‘uí ke ikuna‘i hoku ngaahi vaivai langaki hake hoku ngaahi mālohingá, pea fai lōua ia lolotonga ‘eku teuteú pea mo ‘eku ngāue fakafaifekau.

‘I he mole hoku ngaahi kaungāme‘á tupu mei ha ngaahi ‘uhinga kehekehe, ne u tō ai ki he loto mafasiá ka na‘e fakahaofi au ‘e he Fakamo‘uí. Na‘e fetongi leva ‘eku feohi mo hoku kaungāme‘á he pō Falaité, ‘aki ‘eku ‘alu ki he fale faifakamālohisinó mo ako ki he Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí.

Ne u lotua he pō kotoa pē ‘a e kakai te u tokoni ki ai ha ‘ahó kae pehē foki ki hoku ngaahi hoa he kaha‘ú!

Ne faifai pē pea u fe‘unga pea na‘e ui au ki he Misiona Nu‘u Sila ‘Okalaní, ‘i he lea faka-Tongá.

‘Ātí pea mo e Laumālié

‘I he ‘eku hū ki he senitā ako‘anga fakafaifeakāú, ne u ‘ilo‘i ai ‘oku lahi ange e me‘a ke ako fekau‘aki mo Sisū Kalaisi pea mo ‘Ene Fakalelei, kae pehē kiate aú. Neongo ko e Tonga au, ka kuo te‘eki ai ke u ‘alu ki he ‘Otu Motu he Pasifiki Tongá pea na‘e faingata‘a ke u lea faka-Tonga. ‘I he ‘eku a‘u ki Nu‘u Silá, na‘e hala ke mahino kiate au e lea faka-Tonga mai ‘a e kakaí. Na‘e lahi e me‘a ke u lea‘akí, ka koe‘uhí ko e ‘ikai ke u poto he lea faka-Tongá ko ia ne u lea ‘aki ha fanga ki‘i lea si‘isi‘i pē mo faingofua pea ‘ikai tonu foki. Ne u kamokamo pē he taimi na‘e fehu‘i mai ai e kakaí. Ne nau kata‘i

au pea ne mau kakata fakataha, ka ‘i he ‘eku tokotahá, ne mafuli e kakata ko iá ‘o hoko ko e lo‘imata ‘o e ta‘efi-emālié mo e lotofó‘i. Ne u pehē loto pē, “Ko e me‘a ‘eni ne u ngāue‘i he ta‘u ‘e fitú?”

Ko ia ne u lotu ki he Tamai Hēvaní. ‘I he ‘Eta 12:27 ‘oku tau ako ai ‘e lava ke hoko hotau ngaahi vaivaí ko ha mālohinga kapau te tau falala kiate Ia. Na‘á ku fakamatala kiate Ia hoku ngaahi vaivaí mo ‘eku falala kiate Iá, peá u . . . toutou . . . tu‘u hake leva ki ‘olunga. Na‘e kamata ke u fakafalala lahi ange kia Kalaisi pea mo hoku ngaahi mālohingá.

‘Oku ou ‘ofa he ongoongolelei ko ‘ení mo e ‘aati he halá, ko ia ne

u fakakaukau ke fakataha‘i kināua. Ne u fa‘o ‘eku folofolá, tohi tā fakatātā, ‘ū penivahevahe, ngaahi fo‘i peni tohi mata‘ā‘ā pea mo ha ‘ū kapa vali spray he ‘eku kató. Ne kata hoku ngaahi hoá mo ‘eke mai, “Ko e ‘ai ke hā e kapa vali spray?” Ne u tali ange, “Neongo ‘oku te‘eki ai ke u poto he lea faka-Tongá, ka te u fakahaa‘i ki he ni‘ihi kehé ‘eku fakamo‘oní.”

‘I he toenga ‘eku ngāue fakafai-feakāú, ne u faka‘aonga‘i e tā vali-vali—‘i he pepá, kae ‘ikai ko e ‘ū falé—pea mo e Laumālié ke ako‘i ‘aki e ni‘ihi kehé ‘o fekau‘aki mo Kalaisi. Pea neongo ‘ene ongo ngalikehé, ka na‘e ‘aonga. Na‘e ‘ikai fie fanongo ha toko lahi ki he ‘eku pōpoakí, ko ia ne u tā valivali‘i ange leva. Na‘e fakaava mai ha ngaahi matapā pea ofo mo ha ngaahi fofonga he ‘eku talaange ‘oku ou poto he tā valivali kohikohi he ‘ū falé. Na‘e ‘ikai ke nau tui mai kiate au. Na‘a nau taimi‘i au ‘i ha miniti ‘e tolu ka u taa‘i e fo‘i lea ko e *faith* lolotonga ‘eku ako‘i ange ia kiate kinautolú. Ne kau hanau tokolahi he ni‘ihi ne nau ongo‘i ne fakamaau‘i pea ‘ikai ‘ofa‘i kinautolu. Ne u lava ‘o fakamo‘oni ange te tau lava ‘i he‘etau tui kia Kalaisí, ‘o ongo‘i ‘Ene ‘ofá mo e fakamolemolé pea te Ne lava ‘o tokoni‘i kinautolu ke tau liliu ‘o toe lelei ange. Na‘á Ne fai ia ma‘aku.

Na‘e tokoni ‘eku teuteu he ta‘u ‘e fitu ke u ngāue fakafaifeakāú, ke u ‘ilo‘i mo‘oni ai au. Na‘e malava ‘i he taimi ko iá ke u ma‘u ha‘aku fakamo‘oni ki he Fakalelei ‘a Kalaisí pea mo Hono mālohi ke tokoni‘i au ke u ikuna‘i hoku ngaahi vaivaí mo faka‘aonga‘i hoku ngaahi mālohingá ke vahevahe ‘aki ‘eku ‘iló ki he ni‘ihi kehé. Na‘e tuha mo taau pē ia mo e ta‘u ‘e fitú. ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na‘á ne fa‘ú ‘i ‘Iutā, USA.

Fai'e
Stephen W. Owen
 Palesiteni Lahi'o e
 Kau Talavou

‘I hoku ta’u 14, na’a ku fai ai ha fili na’a ne liliu e me’a kotoa pe. Na’a ku lue atu he halá mo ha ngaahi kaungāme’a ‘i ha pō Falaite, pea na’a mau fiefa, ‘o hangē ko e angamahení. Ka na’e ‘i ai ha palopalema he pooni, pea na’a ku ‘ilo na’e pau ke u fai ha me’a. Na’e ‘ikai pē ke u fakapapau ‘i te u lava.

Na’e kamata ke ifi tapaka mo ma’u kava mālohi hoku ngaahi kaungāme’a, ‘i he ngaahi ta’u kuo maliu atú. Na’e ‘uluaki kamata māmalie pē, ‘o tu’o taha pe tu’o ua, ka ‘i he hokosia mai e Falaite ko ‘eni, na’a nau ifi mo inu ma’u pē he taimi na’a mau ‘alu aí.

Na’a ku fakakaukau, te u kei lava pē ‘o fiefa mo hoku ngaahi kaungāme’a, koloa pē ke u tauhi au ke ma’a. Ko e mo’oni, na’e lava pē ke tala ‘e he’eku ngaahi kaungāme’a. Pea na’e lava ke tala mo hoku ngaahi kaungāme’a. Pea na’e lava ke tala ‘e hoku ngaahi kaungāme’a na’e ‘ikai sa’ia ‘eku

ongomātu’á ‘iate kinautolu. Na’e tupu ai ha’aku ta’efemālie: na’a ku fakatokanga ‘i ‘eku toutou taukapo ‘i hoku kaungāme’a ki he’eku mātu’á mo hono taukapo ‘i ‘eku ongomātu’á ki hoku mātu’á.

Ko ia na’a mau lue atu he halá he pō Falaite ko iá. Na’e kamata ke inu mo ifi hoku ngaahi kaungāme’a, pea na’e faifai peá u fakatokanga ‘i ‘eku ta’efemālie ‘i honau ‘ulungāngá. Ko ia ai ne u fai ha fili. Na’a ku lue ki he tafa’aki ‘e taha ‘o e halá.

Na’e kata ‘i au ‘e hoku ngaahi kaungāme’a. Na’a nau ui au ko ha “taha fie failelei.” Pea nau pehe kapau te u nofo ai, he ‘ikai ke u toe hoko ko honau kaungāme’a.

Sai, na’a mau ‘a’u ki he ngata’anga ‘o e halá. Na’e afe hoku ngaahi kaungāme’a ki to’ohema pea na’a ku afe au ki to’omata’u. Na’a ku mama’o ‘aki mei ‘api ha maile ‘e ua (km ‘e 3), pea ko e maile ‘e ua lōloa taha ia ku’o u lue aí. Mahalo te ke fakakaukau na’a ku ongo ‘i femālie ‘i hono fai ha fili

‘I ha TU’UNGA FAKATU

'UTĀMAKI mo Hoku KAUNGĀME'Ā

Na'á ku fakatokanga'i 'eku toutou taukapōi hoku kaungāme'á ki he'eku mātu'á mo hono taukapōi 'eku ongomātu'á ki hoku kaungāme'á.

lototo'a pehe'e, ka na'á ku ongo'i ta'efiemālie he momeniti ko iá. Na'á ku 'á hake he pongi-pongi hono hokó mo e ilifia 'i he 'ilo'i na'e 'ikai ha'aku kaungāme'á pea na'á ku toko taha pē. Na'e fakamamahi ia ki ha taha ta'u 14.

Ko ha Kaungāme'á Fo'ou

Na'e 'ikai fuoloa mei ai, na'á ku ma'u ha telefoni mei ha mēmipa 'o e Siasí na'á ku 'ilo'i ko Teivi. Na'á ne fehu'i mai pe te u fie 'alu ange ki hono 'apí he pō Tokonaki. Na'á ne toe fakaafe'i foki au ke u ma'ume'atokoni efiafi mo hono fāmili he 'aho hono hokó. Na'e ia na'e 'ikai ha'aku kaungāme'á, ko ia na'á ku tali ia.

Na'á ma fiefa fakataha mo Teivi—pea mo'oni, na'e 'ikai ha sikaleti pe kava mālohi. 'I he'eku fakafanongo ki he lotu 'a e tamai 'a Teivi he ma'ume'atokoni efiafi, na'á ku ongo'i fiemālie 'aupito. Na'e kamata ke u fakakaukau—mahalo pē—na'e faka'au ke lelei ange. Na'á ku hoko mo Teivi ko ha kaungāme'á mamae. Na'á ma va'inga 'akapulu (american football) fakataha, 'alu fakataha ki he akó, fetokoni'aki ke ngāue fakafaifekau. 'I he'ema foki maí, na'á ma loki fakataha 'i he 'univēsítí. Na'á ma fetokoni'aki ke ma'u e fefine totonu

ke mali mo iá pea tokanga ke ma nofo ma'u he hala fāsi'i mo lausi'i 'o a'u ki he tempalé pea hoko atu ai. 'I he ngaahi ta'u lahi ko 'eni kimu angé, na'á ma kei kaungāme'á lelei pē. Pea na'e kamata kotoa ia 'aki ha telefoni fai-ngofua, 'i he taimi pē na'á ku fie ma'u ai.

Ko e Ivi Tākiekina 'o ha Fa'éé

Ko e founga ia na'á ku fakakaukau na'e kamata kotoa ai. Fakakaukau angé ki he'eku 'ohovalé, he taimi na'á ku 'ilo ai, he ngaahi ta'u kimu na'á ku 'eku fa'éé na'á ne foko-ange, ko 'eku fa'epulipuli homa vā tu utu'u fakapulipuli hōma vā fakakaungāme'á! Hili pē 'eku mavaha mei hoku ngaahi kaungāme'á motu'á, na'á ne fakatokanga'i na'e fehala-fakatokanga'i na'e fohala-aki ha me'a 'iate au, ko ia na'á ne fetu'utaki ai ki he fa'é 'a Teivi ke vakai pe te na lava 'o 'ilo ha founga ke tokoni ai. Na'e fakaloto'i leva 'e he fa'é 'a Teivi

‘Oku ‘i ai ha ni’ihi
kehe ‘i he halá
kuo fai ‘enau fili
faingata ‘a ke ‘i
he tafa ‘aki ‘o
‘Eiki. Te nau
‘a ‘eva mo koe.

ia ke fetu‘utaki mai mo fakaafe‘i aú. Ko e taimi
‘e ni’ihi ‘oku ma‘u e ngaahi ue‘i ke tokoni‘i ha
tahi faingata ‘a ‘ia mei he Laumálie Mā‘oni‘oni;
taimi ‘e ni’ihi ‘oku ma‘u ia mei ha ‘āngelo—
hangē ko ha fa‘ē—‘oku “lea ‘i he mālohi ‘o e
Laumálie Mā‘oni‘oni” (2 Nīfai 32:3).

Kuó u fa‘a fīfili pe na‘e mei kehe fēfē ‘a e
mo‘uí—kiate au mo Teivi—kapau na‘e ‘ikai
‘ilo‘i ‘e he‘eku fa‘eé ‘eku faingata ‘a ‘ia pe a e
ha me‘a. ‘Ikai ‘oku ne fakamanatu atu ai e
founga ‘oku tāpuekina ai kitautolu ‘e he Tamai
Hēvan? ‘Okú Ne ‘āfo‘i ‘etau fie ma‘u kotoa pē,
pea ‘oku Ne ‘omi “‘a e tāpuaki mei ‘olungá,
[‘o fakafou ‘i he] lea mo e ngāue [‘a kinautolu
‘oku] ‘ofá” (“Ko e Taki ki he Lelei,” *Ngaahi
Himi*, fika 186).

Tau ‘A‘eva Fakataha

Ko hono aofangaturukú, ‘oku tau ha‘isia kotoa
ki he‘etau ngaahi filí. Hangē ko ia kuo toutou
lea ‘aki ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, “‘Oku
hanga ‘e he ngaahi filí ‘oku tau fa‘i ‘o faka-
papau ‘i mai hotau iku‘angá,”¹ pea ko e lahi
taha ‘o e ngaahi filí ko ‘ia kuo pau ke fakahoko
fakataautaha, mo fakafō‘ituitui. ‘Oku fa‘a ‘ai ‘e

he‘etau ngaahi filí ke tau ongo‘i tuenoa, ‘o ‘a‘u
‘o li‘ekina. Ka na‘e ‘ikai ‘omi kitautolu ki heni
‘e he‘etau Tamai Hēvani ke tau toko taha.
Na‘e tāpuekina mo tatakí ‘oku mo‘uí
kotoa ‘e he ngaahi filí na‘á ku fai he ngaahi
momenti mahu‘ingá. Ka na‘e ue‘i fakalaumá-
lie mo fakaivia e ngaahi filí ko ‘ia ‘e he ngaahi
feinga ‘eku fa‘eé ‘i he fa‘a lotu pea mo e pou-
pou mo e fakakaungāme‘a ‘a Teivi.

‘Oku kehe e sivi ‘oku tau ui ko e mo‘uí
he māmani mei he ngaahi sivi ‘oku tau fa‘a
fakahoko he akó—‘a ia kuo pau ke ke sio
tāfataha pe ki ho sivi ‘a‘aú pea ‘ikai ngofua
ke ke tokoni ki ho kaungā‘api. ‘Ikai, te tau
lava pea kuo pau ke tau fetokoni ‘aki ‘i he
sivi ko ‘eni, ko hono mo‘oni ko e konga ia
‘e ho‘o ngaahi filí ki he tafa‘aki tuenoa ‘o e
halá, kātaki ‘o ‘ilo‘i ‘oku ‘i ai ha ni’ihi kehe ‘i
he hala ko ‘ia kuo fai ‘enau fili faingata ‘a ke
‘i he tafa‘aki ‘o e ‘Eiki. Te nau ‘a‘eva faka-
taha mo koe, pea ‘oku nau fie ma‘u ke ke
‘a‘eva mo kinautolu. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALA

1. Thomas S. Monson, “Ngaahi Filí,” *Liahona*,
Me 2016, 86.

TOKONI KI HE NI'IHI KEHE

“Oku ou kōlenga atu ke mou lototo'a ke . . .
fakapapau'i 'oku fakakau mai e taha kotoa pē pea
ke ne ongo'i 'oku 'ofeina mo fakamahu'inga'ia.”

Palestini Thomas S. Monson, “May You Have Courage,” Apr. 2009 general conference

KUMI, 'AVE, AKO'I:

Kau Mai ki
he Tukupā
Fakatemipalé

*Kuo tuku atu e tukupā ko 'eni-
kuó ke tali ia?*

Fai 'e Carlisa Cramer

Kuo fakaafe'i 'e 'Eletā Niila L. 'Enitasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu mā Uá, 'a e to'u tupū ke nau "teuteu e lahi taha 'o e ngaahi hingoá ki he tempalé ke nau fai e papitaisó he tempalé pea tokoni ki ha tokotaha kehe ke fai 'a e me'a tatau."¹ Na'e palōmesi foki 'a 'Eletā Teili G. Lanileni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'e lava ke hoko e kau atu ki he tukupā fakae-'Aposetolo ko 'enī ha malu'i mo ha fakamo'ui fakalaumālie ki he ngaahi fāmili.²

Fakakaukau ki ai—Kuo poupu'i mai 'e he kau 'Aposetolo 'a e 'Eikí e tokotaha kotoa pē ke kau mai ki he ngāue hisitōlia fakafāmili 'aki 'enau 'ave 'enau ngaahi hingoa fakafāmili ki he tempalé. 'Ikai ko ha me'a lelei ia kapau ko e ouau kotoa pē na'á ke fai he tempalé, na'e fai ia ki ho fāmili tonū? Kuo fakaafe'i 'e 'Eletā 'Enitasoni e to'u tupu he funga 'o e māmaní ke nau fai e me'a ko iá mo tokoni ki honau kaungāme'á mo e fāmili ke nau fai e me'a tatau pē.

'I ho'omou tali e tukupā ko 'enī, te mou lava 'o ongo'i ai e Laumālie, fakatupulaki ho'omou fakamo'oní pea mo e me'a te mou a'usia he tempalé. 'Ikai ke ke fakapapau'i e founga ke kamata ai? Tau fakaikiiki angé 'a e tukupaá:

KUMI

'Uluakí, kumi 'a e ngaahi hingoá ke 'ave ki he tempalé pea tākaki atu kinautolu 'i he **FamilySearch.org**. Kapau kuo laka hake he to'u tangata faá 'a e me'a kuo kakató, feinga ke ke sio ki he tafa'aki ki he Hakó, 'i he FamilySearch. Pe kapau 'oku 'ikai pē ha me'a ia 'e tohi 'i ho'o fu'u 'akau fakafāmili, te ke lava 'o kamata 'aki ha'o vakai'i 'a e **FamilySearch.org/findnames**.

'AVE

Hili hono talifaki mo paaki e ngaahi ouaú 'o fakafou 'i he FamilySearch.org, te ke 'alu leva mo ho'o lekomení 'o 'ave 'a e hingoá ki he tempalé ke papitaiso mo hili-fakinima! Fakaafe'i e fāmili pe kaungāme'á kuo ma'u 'enitaumení ke nau fakakakato e toenga 'o e ngaahi ouaú, pe fakahū kinautolu ki he tempalé 'o fakafou 'i he FamilySearch ke fai ki ai e ngāue.

AKO'I

Vahevahe 'a e fiefia 'o e hisitōlia fakafāmili ki he nīihi 'oku mou feohí! Fokotu'u ha pō hisitōlia fakafāmili mo ho ngaahi kaungāme'á pe te ke tangutu hifo mo ho'o ongo-mātu'á mo e ngaahi tokouá pe tuonga'ané pe tuofāfiné 'o fakafonu fakataha ho'omou fu'u 'akau fakafāmili. Te ke lava 'o vahevahe atu ho'o a'usiá 'i he mītia fakasōsialé 'aki ha'o faka'aonga'i e #TempleChallenge.

"Ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kimoutolu 'o e 'Otuá, ko e fānau 'o e fuakavá, mo e kau tufunga 'o e pule'angá. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke mou tatali ke toki ... fakahoko homou fatongia ke tokoni 'i he ngāue 'o e fakamo'ui ma'á e fa'ahinga 'o e tangatá."

'Eletā David A. Bednar 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "'E Liliu 'a e Loto 'o e Fānau," *Liahona*, Nōv. 2011, 26.

KO HONO FAKAKAKATO HA TUKUPÁ

"Kuo u onгона ha ngaahi tala'ofa mo ha ngaahi tāpuaki te u ma'u kapau te u tali e tukupā fakatempalé ko ia ne u pehē te u ahíahí'i ai pe 'oku móoni e ngaahi lea ko iá. Ne u ongo'i móoni e Laumālie pea ne u 'ilo'i na'e fiefia foki mo e ngaahi laumālie 'i he tafa'aki 'e taha 'o e veilí."

Wesley R., France

Kuó ke Maau?

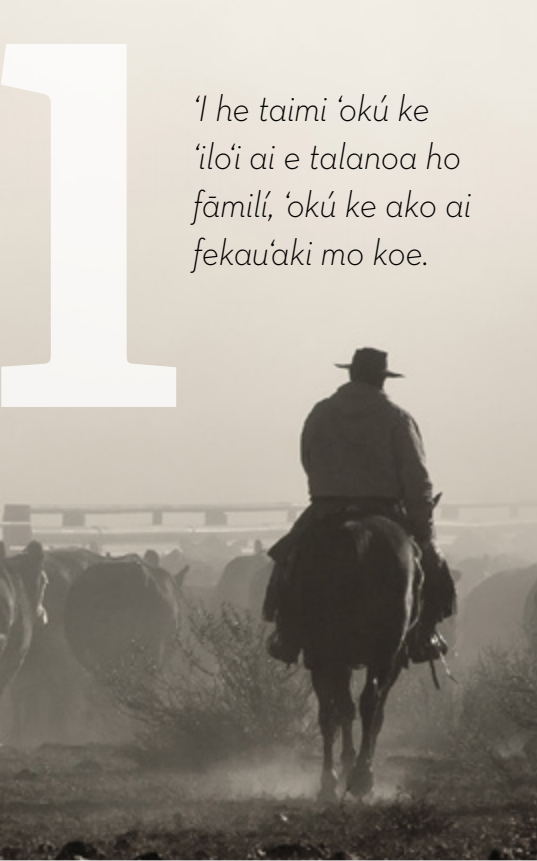
Tatau ai pē pe ko e hā e me'a kuó ke a'usia 'i he hisitōlia fakafāmili, 'oku lahi fau ha ngaahi founga te ke lava 'o kau ai hono fakahoko e tukupaá ni. Fakakaukau ki he founga te ke lava 'o tokoni ai ke 'unuaki'i kimu'a e ngāue 'a e 'Eikí. ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá 'i 'Iutā, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Neil L. Andersen, "Is Anything Too Hard for the Lord?" (address at RootsTech conference, Feb. 14, 2015), [lds.org/topics/family-history](https://www.lds.org/topics/family-history).
2. Vakai, Dale G. Renlund, in "Opening General Session" (address at RootsTech conference, Feb. 6, 2016), [lds.org/topics/family-history](https://www.lds.org/topics/family-history).

Tali, lavá'i pea vahevahe atu e tukupaá 'i he **templechallenge.lds.org**. Vahevahe ho'o a'usiá 'aki e #TempleChallenge.

‘I he taimi ‘okú ke ‘ilo‘i ai e talanoa ho fāmilí, ‘okú ke ako ai fekau‘aki mo koe.

NGAAHI FOUNGA

‘E TOLU KE KAU AI ‘I HE HISITŌLIA FAKAFĀMILÍ

Fai ‘e Sally Johnson Odekirk
Ngaahi Makasini ‘a e Siasi

‘I he taimi na’e pehē ai ‘e ‘Eletā Tēvita A. Petinā ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Kuo mou ako ke ‘ave (text) pōpoaki ‘i ho‘omou telefoni to‘oto‘o mo tweet ke toe vave mo fakalalakala ange e ngāue ‘a e ‘Eikí—kae ‘ikai ke fetu‘utaki vave ange mo homou ngaahi kaungāme‘á,” na‘á ne talanoa fekau‘aki mo koe! Na‘á ne pehē leva, “Oku ou pou pou atu ke mou ako, fekumi ki ho‘omou ngaahi kuí, pea teuteu‘i kimoutolu ke fai ‘a e papitaiso fakafofonga ‘i he fale ‘o e ‘Eikí ma‘a ho‘omou ngaahi kui kuo pekiá” (“E Liliu ‘a e Loto ‘o e Fānaú,” *Liahona*, Nōvema 2011, 26).

Kuo tali ‘e ha kau talavou mo e kau finemui ‘e lauiafe he funga māmaní ‘a e fakaafe ko ‘eni ke fekumi ki honau ngaahi kuí pea fakahoko e papitaiso fakafofonga ma‘anautolú. Na’e ‘ilo ‘e ha finemui ‘e taha ko Katileni D., ko e taimi ‘okú ne ‘ave ai e ngaahi hingoa ‘o e fāmilí ki he tempalé, ‘oku hoko ia ko ha a‘usia mahu‘ingamālie ange.

‘Okú ne pehe, “‘I he‘eku kamata fakahoko e ngaahi ouau fakatemipale ki he fāmilí, na‘á ku fakatokanga‘i ‘i he lotolotonga ‘o e māmani moveuveu ‘oku ou mo‘ui aí, ko e taimi pē na‘á ku lava ‘o tu‘u ma‘u ai pea ma‘u e nongá ‘i loto he potu mā‘oni‘oni ko iá. Na‘á ku kamata foki ke ongo‘i ofi ange ai ki he ni‘ihi ko ia he tafa‘aki ‘e taha ‘o e veilí. ‘I hono fakahoko e ngaahi papitaisó mo e hilifaki nimá, na‘á ku kamata fakakaukau ki he kakai kotoa ko ia kuo nau tatali fuoloa fau ke hoko ‘ení. Ko ha ongo ‘oku meimei ‘ikai fa‘a mafakamatala‘i—fonu ‘i he ‘ofa mo e ‘amanaki lelei—kuo fakatupulaki lahi ai ‘eku fakamo‘oní.”

‘Oku ‘i ai ha ngaahi founga kehekehe ke kau ai ‘i he hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé, ko ia te ke kamata ‘i fē? ‘Oku vahevahe ‘e ha to‘u tupu ‘e toko tolu ‘a ‘enua ngaahi a‘usia ‘i he ako ‘o kau ki he ngaahi talanoa fakafāmilí, faka‘eke‘eke e kau mēmipa ‘o e fāmilí, mo hono kumi e ngaahi hingoa fakafāmilí ke ‘ave ki he tempalé.

Ko ha Fa'ifa'itaki'anga Lelei 'Eku Ngaahi Kuí kiate Au

Fai 'e Kali S., Tekisisi, USA

Na'á ku fakafanongo mo 'eku mātu'á kia 'Eletā Petinā 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2011 'i he taimi na'a ne pehē ai 'e 'omi 'e he ngāue ki he hisitōlia fakafāmilí 'a e malu'i mei he filí. Na'a mau kamata ngāue leva ki he'emaui hisitōlia fakafāmilí. 'Oku ou kei ako pē mo tupulaki mei he hisitōlia fakafāmilí; 'oku fakalata 'aupito.

'Oku ou sai'ia hono 'ilo'i e feitu'u 'oku ou ha'u mei a'i pea mo 'eku ngaahi kuí. 'Oku ou ako mei he'enua ngaahi a'usíá pea faka'aonga'i ia 'i he'eku mo'uí ke tokoni ke u toe lelei ange. 'Oku faka'ofa ke 'ilo'i ko hai kinautolu, ko e hā 'enua ma'u'anga mo'uí, na'e fēfē anga e mo'uí, mo e founga na'e faingata'a ai kiate kinautolú.

Hangē ko 'ení, na'á ku fiefia 'i he ako kau ki ha taha 'o 'eku ngaahi kuí na'e hiki mo hono fāmilí mei Tenesí ki Tekisisi USA, 'i he 1870 tupú ke hoko ko ha taha faama pulu. Na'á ne fehangahangai mo ha ngaahi faingata'a lahi 'i he'ene mo'uí, pea na'á ku ako meiate ia 'e lava ke faingata'a e mo'uí, ko ia 'oku mahu'inga ke taukave'i e me'a 'okú ke tui ki a'i.

'I he taimi 'oku 'i ai ha ngaahi faingata'a he'eku mo'uí, 'oku tokoni e ngāue 'i he hisitōlia fakafāmilí ke u ongo'i hangē 'oku ou fe'ao ma'u pē mo 'eku ngaahi kuí pea 'oku nau tokoni'i au 'i he ngaahi 'ahí'ahi faingata'a, 'o hangē pē ko ia na'e tala'ofa mai 'e 'Eletā Petinā kiate kinautolú.

Founga ke Ma'u ai Ho Ngaahi Talanoa Fakafāmilí

Tānaki e ngaahi talanoa 'o e me'a na'e sai'ia ho ngaahi kuí ke fakahokó. Tokoni ke mahu'ingamālie ange ho ngaahi kuí pea kumi e ngaahi me'a 'oku mou faitatau a'i. Ko e ha e sipoti na'a nau va'inga a'i? Ko e ha e me'akai na'a nau kai? Na'e fēfē honau 'apiakó?

Talanoa ki ho'o mātu'á mo e ngaahi kuí kau ki he ngaahi talanoa mei he'enua mo'uí. Te ke lava 'o faka'aonga'i e ki'i tohi 'a e Siasí *Ko Hoku Fāmilí* ke kamata hono tānaki mo vahevahe e ngaahi talanoa fakafāmilí. Te ke lava 'o tānaki atu 'i he FamilySearch.org, ha ngaahi tā, ma'u'anga fakamatala, ngaahi lekooti hiki 'o e le'ó, mo e ngaahi tohi fakamatala ke tokoni ki he ni'ihi kehe 'i ho fāmilí ke 'ilo'i homou ngaahi kuí. 'A'ahi ki he FamilySearch.org pea lomi'i 'i he "Memories" ke kamata ai.

KO E FFOUNGA 'OKU LILIU AI KITAUTOLU 'E HE HISITŌLIA FAKAFĀMILÍ

"Ko e taimi 'oku tafoki ai hotau lotó ki he'etau ngaahi kuí, 'oku liluu ha me'a 'i hotau lotó. 'Oku tau ongo'i 'oku tau kau 'i ha me'a 'oku mahulu ange 'iate kinautolu. 'Oku fakahoko 'etau ngaahi faka'ānaua ki he fehokotaki fakafāmilí 'i hono fakafehokotaki kinautolu ki he'etau ngaahi kuí 'o fakafou 'i he ngaahi ouau toputapu 'o e tempalé."

Palesiteni Russell M. Nelson, Palesiteni 'o e Kōlomu 'a e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Generations Linked in Love," *Liahona*, May 2010, 92.

Ko hono Lekooti e Ngaahi Talanoa 'Eku Ngaahi Kuí

Fai 'e Mataiasi M., 'Iutā, USA

Oku nofo 'eku ongo kuí 'i 'Ulukuai. 'I he taimi na'e 'a'ahi mai ai 'eku ongo kui he tafa'aki 'eku fa'eé, na'á ku ma'u e faingamālie ke faka'eke'eke kinaua mo ako fekau'aki mo 'ena talanoa ki he founa na'á na hoko ai ko e mēmipa 'o e Siasí. Na'e te'eki ke u fanongo 'i he'ena talanoá kimu'a, ko ia na'e hoko e fanongo ki he talanoá mei he'eku ongo kuí ko ha a'usia fakaofu mo'oni.

Na'á ku hiki hifo ha ngaahi fakamatala lolotonga hono faka'eke'eke kinaua, pea lekooti foki kinaua 'o faka'aonga 'i 'eku telefoní ke u lava 'o fanongo ki ai he taimi pē te u toe fie fanongo ai ki aí. Na'á ku tñaki e faile hiki 'o e le'ó ki he FamilySearch ke lava 'o 'aonga ki he ní'hi kehé 'a e fanongo ki he'ena talanoá, he taimí ni mo e kaha'ú fakatou'osi.

'I ha ngaahi māhina sí'i mei ai na'á ku lava 'o hiki mo tñaki atu ha faka'eke'eke mo 'eku ongo kui he tafa'aki 'eku tamaí. Na'á ku ako ha me'a lahi fau na'e te'eki ke u 'ilo kimu'a, pea na'á na talanoa mai kiate au fekau'aki mo 'ena mo'uí 'o lahi ange he me'a na'á ku 'amanaki ki aí.

Na'e ma'ongo'onga fau ke fanongo ki hono fai 'e he'eku ngaahi kui 'enau talanoá mo fanongo ki ha'anau ngaahi fale 'i 'e ní'hi kiate au. 'Oku ou 'ilo 'e tokoni hono to'o ha ki'i miniti sí'i pē ke fakahoko e ngaahi faka'eke'eke ko 'ení ke u "fakaloto'i 'a [eku] fānaú . . . ke nau tui kia Kalaisi" (2 Nifai 25:23) 'o hangē ko ia na'e fai 'e he palōfita ko Nifai 'i he Tohi 'a Molomoná ma'a hono ngaahi hakó. 'Oku ou 'ilo ko e taimi 'e fanongo ai 'eku fānaú ki he ngaahi fakamo'oni 'a 'eku ngaahi kuí, 'e fakamālohia foki mo 'enau ngaahi fakamo'oni.

Founga ke Faka 'eke 'eke e Kau Mēmipa 'o e Fāmilí

Te ke lava 'o mo e to'u tupu kehé 'initaviu e kau mēmipa matu'otu'a ange 'o e fāmilí, ke hoko ko ha 'ekitivi'i fakauoti pe fakakolo. Fakakaukau ki ha fehu'i 'e taha pe ua te ke fie 'eke ki ho mātu'á pe ngaahi kuí pe kāinga kehé. Tangutu hifo leva mo kinautolu, fai ange ha fehu'i fekau'aki mo 'enau mo'uí, pea hiki vitiō pe lekooti ia 'i ho'o telefoní. 'I he'ene 'osí, te ke lava 'o fakahū ia ki he kongā ki he ngaahi manatú 'i he FamilySearch.org.

Ko 'Eku Taumu 'á: 'Ave e Ngaahi Hingoa Fakafāmilí 'e 10 ki he Temipalé

Fai 'e Laseini S., Samaika

Kuó u fakatumutumu ma'u pē 'i he ngāue tohi-hohokó, ko ia 'i he taimi ne 'omi ai 'e homau Kau Palesitenisí Faka'ēliá e taumu'a ki he to'u tupú ke tñaki ha hingoa 'e 10 'o e ngaahi kuí ke papitaiso mo hilifakinima 'i he temipalé, na'á ku fiefia lahi.

Na'e kamata 'eku fekumí 'o 'ikai ha tokoni, ka na'e taumu'a valea. Na'á ku ma'u ha ngaahi hingoa 'e tolu 'o 'ikai ha fakamatala, pea na'á ku ongo'i faingata'a'ia fakalau-mālie mo fakatu'asino fakatou'osi he taimi ko iá. Na'á ku fakakaukau ke kole tokoni ki he'eku fa'eé. Na'á ne fokotu'u mai ke u fetu'utaki telefoni ki he'ene fa'eé. 'I he'eku tā ki he'eku kui fefiné, na'á ne fiefia lahi ke tokoni. Na'á ne 'omai foki e ngofua ke u fakafofonga 'i e ngaahi hingoa na'á ma talanoa ki aí. Na'á ku fiefia lahi mo hounga'ia.

Na'e panaki mai e fononga ki he temipalé, pea na'e te'eki ke u ma'u ha ngaahi hingoa mei he tafa'aki 'o 'eku tamaí. 'I ha ngaahi houa sí'i kimu'a peá u mavahe mei 'apí, na'á ku ongo'i mālohi ke 'alu ki he fa'itoká pea kole ki he'eku tamaí ke fetu'utaki ki hono mehikitangá ke ha'u. Na'a mau ō ki he fa'itoká, pea 'i he'eku mamata ki he lue takai 'eku tamaí mo hono mehikitangá he fa'itoká, na'á ku ongo'i hono tataki au ki he maka fakamanatu 'o ha ní'hi 'o hoku ngaahi kuí. Na'á ku ongo'i 'enau loto fiemālie ke kau ki he ongoongolelé. Na'á ku a'usia 'eku taumu'á 'i he tokoni mei he Laumālie Mā'oni'oní pea mo e ngaahi mēmipa hoku fāmilí. Na'á ku ma'u ha ngaahi hingoa 'e 16 na'e mateuteu ke 'ave ki he temipalé!

'I he'eku 'alu ki he temipalé, na'á ku lava 'o ongo'i e vēveveke mo e fiefia 'a 'eku ngaahi kui na'e mateuteu mo tatalí. Lolotonga e papitaisó mo e hilifakinimá, na'á ku lava 'o ongo'i na'e fonu honau laumālié 'i he fiefiá mo e nongá. Na'á ku ongo'i fiefia 'aupito, pea ko e me'a pē na'á ku fie fakahokó ko e fakamālo kiate kinautolu 'i hono 'omi e faingamālie ke u kau ai 'i ha me'a matu'aki mahu'inga.

Founga ke Ma 'u ai Ho Ngaahi Hingoa Fakafāmilí ki he Temipalé

'Ahi'ahi vakai 'i e Descendancy view 'i he FamilySearch.org ke tokoni atu ke ke kumi e ngaahi kui 'oku fie ma'u ke fakahoko 'enau ngāue fakatemipalé. Hili iá pea fakahoko e pole 'a e to'u tupú ki he temipalé: vakai peesi 54 he makasini ko 'ení. ■

1 Kolinitō 10:13

Na'e ako'i kitautolu 'e he 'Aposetolo ko Paulá ki he founa ke tau matu'uaki ai e 'ahi'ahi.

'AHI'AHÍ

“Oku 'ilo'i 'e he fili 'a e feitu'u, taimi pea mo e founa ke 'ahi'ahi'i ai kitautolú. Kapau 'oku tau talangofua ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'e lava ke tau 'ilo'i e ngaahi fakatauvele ko ia 'a e fili. . . .

“Oku 'ikai 'aupito fuatautau 'etau lavame'á mei he mālohi hono 'ahi'ahi'i kitautolú ka 'i he founa faivelenga 'oku tau tali 'aki iá. Kuo pau ke tau kole tokoni mei he 'etau Tamai Hēvani pea fekumi ki ha mālohi 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí.”

'Eletā Robert D. Hales 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, Konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2009.

'OKU ANGATONU 'A E 'OTUÁ

Angatonú—falala'anga, mateaki. Te tau lava 'o falala ki he ngaahi tala'ofa 'a e 'Otuá te Ne tokoni ke tau fuesia mo hao mei he 'ahi'ahi.

KO HA HAO'ANGA

'Oku 'i ai ma'u pē ha hao'anga—ha fili 'e taha, ha feitu'u 'e taha ke hao ki ai, pe ko ha me'a 'e taha ke fai. Ka hili hono fai e me'a kotoa pē, muimui ki he sipinga 'a Siosefa 'o 'Isipité, 'o hola mei ai (vakai, Sēnesi 39:7–12).

MAHULU HAKE HE ME'A TE MOU MALAVÁ

'Oku totonu ke tau feinga ke faka'ehi'ehi mei he 'ahi'ahi. Taimi 'e ni'ihiki 'oku tau faingata'a'ia pē ko e 'ikai ke tau fakafisinga'i e 'ahi'ahi he'ene a'u maí pē. Hangē ko ia ne ako'i maí 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele (1926–2004) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e mo'oni na'e 'afio'i 'e Sīsū e ngaahi 'ahi'ahi faingata'a na'á Ne a'usiá, ka na'e 'ikai ke Ne fakakaukau pe toe fakakaukau ki ai. Na'á ne fakafisinga'i leva pē kinautolu. Kapau 'oku tau talitali tu'u e ngaahi 'ahi'ahi, he 'ikai fuoloa kuo nau fakafiefia'i kitautolú!” (Konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 1987)

13 'Oku 'ikai ha 'ahi'ahi 'e tō kiate kimoutolu ka ko ia 'oku fa'a hoko ki he tangatá: ka 'oku mo'oni 'a e 'Otuá, pea 'e 'ikai te ne tuku ke lahi hono 'ahi'ahi 'a kimoutolú 'i he me'a te mou fa'a faí; ka 'i he 'ahi'ahi 'e tofa foki 'e ia 'a e hala ke hao ai koe'uhí ke mou fa'a kātaki'i ia.

ANGA'AKI 'E HE TANGATÁ

Neongo 'oku kehekehe kotoa hotau ngaahi 'ahi'ahi, ka 'oku 'ahi'ahi'i kotoa pē kitautolu. 'Oku fie ma'u ke 'i ai ha 'ahi'ahi he kuo pau ke “ahi'ahi'i 'e he tēvoló 'a e fānau 'a e tangatá, pe 'e 'ikai lava ke nau hoko ko e ni'ihiki ke fili ma'anautolu pē” (T&F 29:39).

LAVA KE FUESIA IA

'Oku 'omi 'e he folofolá ha ngaahi founa ke tokoni'i ai kitautolu 'i hotau fatongia ke faka'ehi'ehi mei he 'ahi'ahi ka tau lava 'o fuesia ia:

- Le'o mo lotu ma'u pē (vakai, Mātiu 26:41; 'Alamā 13:28; 31:10; 34:39; 3 Nifai 18:18; T&F 31:12).
- Fakafalala kia Sīsū Kalaisi (vakai, 'Alamā 37:33), he “ko e me'a 'i he'ene mamahi 'a'ana 'i hono 'ahi'ahi'i, 'okú ne fa'a fai ke tokoni'i 'a kinautolu 'oku 'ahi'ahi'i” (Hepelū 2:18; vakai foki, 'Alamā 7:11).
- “Ka ke mou fakavaivai'i 'a kimoutolu 'i he 'ao 'o e 'Eiki” ('Alamā 13:28) pea “vakai telia 'a e loto-híkisiá” (T&F 23:1).
- “Tokanga ki he folofola 'a e 'Otuá, mo . . . piki ma'u ki a'i” (1 Nifai 15:24).

Fakamatala 'a e 'ētítá: 'Oku 'ikai fakataumu'a 'a e pēsi ni ke fakamatala'i faka'āuililiki e potufofolola kuo fili, ka ko ha kamata'anga pē ki ho'o ako 'a'au.

Fai 'e 'Eletā
Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

FOUNGA KE LILIU AÍ

‘**I** he taimi kuó ke faiangahala ai peá ke ilo'i e mamafa ho'o ngaahi fehalākí, ko e faingata'a lahi kiate koé ko ho'o tui te ke lava 'o liliu, pea 'e lava ke kehe ange ho'o mo'uí. Ko e ta'etuí, ko ha founga mahino ia 'oku faka'aonga'i 'e Sētane ke fakatupu lotosí'i pea mo ikuna'i 'aki koe. Ko e *fakatomalā* 'oku 'ikai ko ha fo'i lea ia 'okú ne talamai 'e hoko ha me'a kovi. Ko e fo'i lea ia 'oku muimui atu he *tui*, pea ko e fo'i lea fakalotolahi taha ia 'i he ngaahi fo'i lea faka-Kalisitiané. **Te ke lava 'o liliu!** Te ke lava 'o a'usia ha fa'ahinga me'a pē 'okú ke fie a'usia 'i he angamā'oni'oni.

Kapau 'oku 'i ai ha fa'ahinga tangi-lāulau 'oku 'ikai ke u teitei tali, ko e tangi vaivai mo faka'ofa ko ia 'oku pehē, “Oku ou pehē pē au.” Kapau 'okú ke fie talanoa ki he ngaahi tō'onga fakakaukau fakatupu lotosí'i, 'oku fakatupu lotosí'i e lea ko iá kiate au. Kātaki 'oua te ke talamai 'e koe kiate au, “Oku ou pehē pē au.” Kuo tu'o lahi 'eku ongona ia mei ha kakai

tokolahi na'e fie faiangahala pē kinautolu pea nau ui ko ā ia ko e tu'unga faka'atamai. Pea 'oku ou faka'aonga'i e fo'i lea ko e *angahalā* ke fakakau ai ha ngaahi tō'onga mo'ui lahi 'okú ne 'omi ha fakalotosí'i mo ha veiveiua pea mo ha lotofo'i.

Te ke lava 'o liliu ha fa'ahinga me'a pē 'okú ke fie liliú pea te ke lava 'o fakahoko leva ia. 'Oku kau foki he loi 'a Sētané hono 'ai ke tau tui 'e laulau ta'u lahi ke fakatomala. 'Oku lōloa tatau pē taimi ke ke fakatomala aí, mo e taimi te ke lea 'aki ai “Te u liliú”—pea ke 'uhinga'i mo'oni iá. Ko e mo'oni 'e 'i ai ha ngaahi palopalema ke fakalelei'i pea mo ha ngaahi totongi huhu'i ke fai. Mahalo na'á ke **fakamoleki**—ko e mo'oni 'e lelei ange ke ke fakamoleki— **e toenga hō'o mo'ui ke ke fakamo'oni'i ai 'oku tu'uloa hō'o fakatomalá.** Ka 'e lava ke hoko mai kiate koe 'a e liliú, tupulakí, fakafo'ou pea mo e fakatomalá, 'o hangē tofu pē ko ia

na'e hoko kia 'Alamā mo e ngaahi foha 'o Mōsaiá.

'Oua na'á ke ma'uhala. **'Oku 'ikai faingofua, ta'e 'i ai ha mamahi pe faingamālie 'a e fakatomalá.** 'E lava ke hoko ia ko ha me'a fakamamahi mo'oni. Ka ko Sētane pē te ne 'ai ke ke fakakaukau 'oku ta'eifo 'a e mahu'inga mo e fie ma'u ko ia ke fakahaa'i 'oku 'i ai 'ete angahalá, ka te nofo tu'uloa pē aí. Ko ia toko taha pē te ne talaatu, “He 'ikai ke ke lava koe 'o liliu. He 'ikai ke ke liliu koe. 'Oku fu'u lōloa mo faingata'a fau ke liliu. Tuku 'e koe. Tukulolo ki ai. 'Oua te ke fakatomala. 'Okú ke pehena pē koe.” 'E hoku ngaahi kungāme'a, ko e fo'i loi ia ne tupu mei he holi valé. 'Oua na'á ke tō ai. ■

Mei ha lea 'i ha fakatahá'anga lotu na'e fai 'i he 'Univesiti Pilikihami 'ongi 'i he 'aho 18 'o Mā'asi 1980.

VAHEHONGOFULŪ MO HA TĀPUAKI TA'E'AMANEKINA

Ne māhina pē 'e taha 'eku kau mai ki he Siasí kuó u totongi 'eku fuofua vahehongofulu kakató. Ko au pē na'e mēmipa he siasí 'i hoku fāmilí, pea na'e faingata'a ke mahino e vahehongofulú ia ki hoku fāmilí. Na'e faka'ai'ai au he'eku fa'eé ke 'oua na'á ku totongi vahehongofulu ka ne loto ia ke u 'oange ki ai e pa'angá.

'I he 'aho 'e taha kimu'a pea kamata e ngāué, ne u fakatoka-nga'i na'e 'ikai ai ha me'akai he 'aisí pea 'e pau ke u fakatau mai ha me'a ke u kai. Na'e 'ikai ha'aku pa'anga, ko ia ne u kole ange ki he'eku fa'eé ke u nō ha sēniti mei ai ki ha'aku kai ho'atā. Na'e 'ikai ke ne tali peá ne talamai ne u hala he pa'angá ko 'eku totongi vahehongofulú.

Ne u 'alu ke 'omi 'eku Tohi 'a Molomoná peá u talaange 'e 'omi 'e he tohí ni kiate au ha me'akai he 'aho ko iá—ha me'akai fakalaumālie. Ne u fakaava hake ia 'i mu'a he'eku fa'eé 'o u ma'u ai e peso 'e 100 (fe'unga mo 'eku kai ho'ataá), na'e mono 'i loto. Ko ha mana ia—na'e 'ikai ke u fa'o e pa'anga ko iá he loto folofolá. Ne u ako ha lēsoni ma'ongō'onga ai: neongo e ngaahi faingata'á mo e 'ahi'ahí he potu kotoa pē, ka 'e tāpuekina ma'u pē au he'eku totongi vahehongofulu kakató mo tauhi e ngaahi fekaú. ■

Montserrat L., Federal District, Mexico

TAIMI KI HE TEMIPALÉ

Ihe hoko pē hoku ta'u 12, ne u ma'u ai 'eku fuofua lekomeni temipalé. He 'ikai teitei ngalo 'iate au 'eku fuofua a'usia ko ia he temipalé. Na'e makehe mo'oni e ongo'i nonga ne u ma'u. Neongo na'e houa 'e fā mei he temipalé hoku 'apí he fakatonga 'o Taiuaní, ka na'á ku fakapapau'i te u 'alu tu'o taha he māhina 'i homau 'aho temipale fakasiteikí. Na'á ku kei 'alu pē neongo na'e 'ikai fie 'alu ha taha mo au.

Ne 'ikai fuoloa kuó u kamata fakaafe'i hoku ngaahi kaungāme'a Siasí ke mau ō. Neongo na'e 'ikai ke

nau fu'u mahu'inga'ia ai he kamata-'angá, ka 'oku nau ō 'eni he māhina kotoa pē. Na'e kamata foki ke 'alu ki he temipalé mo ha kakai tokolahi he uōtí. Neongo pe ko e hā hono tu'o lahi he taimí ni e palani 'e homau uōtí ke ō ki he temipalé, 'oku kei tokolahi pē kakai 'oku omí—'o tokolahi ange ia he kakai kuo mamata ki ai e siteikí kimu'a.

Ne 'ikai fuoloa mei he'eku fili ke 'alu he māhina kotoa pē ki he temipalé, kuo kamata foki ke 'alu mo hoku fāmilí he māhina kotoa pē. Neongo kapau na'e fai ha sivi he

akó he 'aho hili homau 'aho temipalé, ne mau kei ō ma'u pē mo hoku fāmilí. Ko e ta'u 'eni 'e fitu 'eku hokohoko 'alu mo hoku fāmilí ki he temipalé. Ko e temipalé ko e fale ia 'o e 'Eikí pea 'oku tau 'ilo'i 'a e mahu'inga ke ō ki he temipalé. ■

Chi-Yun Liu, Tainan, Taiwan

Fakahū mai e potu folofola 'okú ke manako taha ai, pe ko ha a'usia 'okú ne langaki e tuí ki he liahona.lds.org pe 'imeili ki he liahona@ldschurch.org. Fakakau mai e hingoa homou uōtí mo e siteikí pea mo e fakangofua ho'ó mātu'á ke pulusi iá.

“E fēfē ha'aku tuku ha taimi ki he ngaahi 'ekitivitī 'a e Siasí, efiafi fakafāmili 'i 'apí, mo e ako folofola fakafāmili mo fakatāutahá 'i hono to'o 'e he ngāue fakaako mei 'apí ha kongā lahi hoku taimí?”

Fakakaukau angé ki he kai 'aisikilimi pē he 'aho kotoa 'o 'ikai ha toe me'a. 'Oku ngali faka'ofa'ofa ia—kae 'oua kuo ta'efiemālie ho sinó. Ka te ke lava nai 'o mo'ui lelei he kai broccoli pē? 'Ikai, 'oku fie ma'u ki he mo'ui lelei ha palanisi 'o e me'akai kehekehe.

Fakakaukau leva ki he ngaahi 'ekitivitī lahi 'i he'etau mo'uí. 'Oku mahu'inga *kotoa* hotau tu'unga fakalaumālié, ngaahi vā fetu'utakí, pea mo e akó ki he'etau tupulakí. Ko ia ai 'okú ke fakamu'omu'a fēfē leva e ngaahi me'a mahu'ingá?

Vakai ki he me'a 'oku mahu'inga taha kiate koe he taimi ní pea lotu ke 'ilo'i e me'a ke tokanga taha ki aí. 'Oku pou pou mai 'a 'Eletā M. Lāsolo Pālali 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Manatu'i ko e me'a mahu'inga tahá 'a e ngaahi fuakava toputapu na'á ke fai mo e 'Eikí 'i ho'o hiki ho'o ngaahi taimi-tēpile faka'ahó.”¹ 'Oku faingamālie e me'a kotoa pē he taimi 'okú ke fakamu'omu'a ai e 'Eikí.

Manatu'i "oku 'i ai ha ngaahi me'a 'e lelei ange pea ko e lelei tahá 'a e ni'ihí."² Fekumi ki he Laumālie Mā'oni'oni ke tokoni'i koe ke fili e me'a 'oku mahu'inga tahá. Mahalo te ke fakafiemālie'i ha tokoua pe tuonga'ane 'oku tangi kimu'a pea fai e ngāue fakaako mei 'apí, ka 'e mu'omu'a ange e 'alu ki he Mutualé 'i he sio faiva mo ho ngaahi kaungāme'á. Te ke lava foki 'o 'ilo'i e ngaahi me'a 'oku nau takihala'i koe 'i ho mo'uí. Fēfē ke faka'onga'i ha taimi ki he folofolá *kimu'a* 'i ho ngaahi kaungāme'a he Facebook?

Ko hono fakakātoá, 'oua na'a ngalo ke falala ki he 'Eikí ki ha ivi ke ke lava 'o “eve'eva kae 'ikai pongia” (vakai, 'Isaia 40:31).

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. M. Russell Ballard, “Keeping Life's Demands in Balance,” *Ensign*, May 1987, 14.
2. Dallin H. Oaks, “Lelei, Lelei Ange, Lelei Tahá,” *Liahona*, Nōvema 2007, 105.

Tuku ha Taimi ki he Ngaahi Me'a Mahu'ingá

Kapau he 'ikai ke tau tuku ha taimi ki he ongoongoleléi, 'oku 'uhinga ia 'oku fu'u tōtu'a 'etau ngāue pea 'oku fie ma'u ke tau ki'i māmālie hifo. 'Oku fie ma'u ke tau palani e ngaahi 'ekitivitī 'i he ongoongoleléi mo hotau ngaahi fatongiá. Te tau ma'u 'i he fongá ni ha taimi ki he ongoongoleléi mo e ngaahi me'a 'oku mahu'inga mo'oni.

Noa H., ta'u 13, 'Alesona, USA

Manatu'i 'a e Ngaahi Me'a 'oku Ta'engata

'Oku ou feinga ke manatu'i e ngaahi lea 'eku fa'éé: 'oku totonu ke tau fakamu'omu'a e ngaahi me'a 'oku ta'engata, 'a ia 'oku tu'uloá (kae 'ikai ko e ngaahi me'a fakaemāmaní, 'a ia 'oku fakataimi pē). Kuó u ako ko e taimi 'oku tau fakamu'omu'a ai e 'Otuá, 'oku hoko leva e ngaahi me'a kotoa pē ki he tu'unga 'oku totonu ke 'i aí. 'Oku ou tui ko e taimi 'oku tau fakahoko ai e ngāue 'a e 'Otuá, 'e tokoni'i kitautolu 'e he 'Otuá ke fai 'etau ngāue.

Vaisa K., ta'u 18, 'Anihala Palātesi, 'Initia

Fakahoko la

Kapau te ke pehē, “Io, te u fai ia he hokosia 'a e taimí,” 'e 'ahí'ahí'i koe 'e Sētane ke 'oua na'á ke teitei fai ia. Tuku ha taimi ke fai e ngaahi 'ekitivitī langaki fakalaumālie ko 'ení, 'o a'u ki he taimi kapau 'e fie ma'u ke tuku ai e ngaahi 'ekitivitī kehé.

'Elisoni R., ta'u 20, 'Iutá, USA

Ngāue Fakapotopoto

‘I he’eku foki ki ‘api mei he akó, ‘oku ou fai ‘eku ngaahi ngāue fakaako mei ‘apí ke ‘oua ‘e tōmui ‘eku ngāue pea lahi leva hoku taimi ki he ngaahi ‘ekitivití ‘a e Siasí. Ko e me’a ‘e taha ‘oku tokoni fokí ko e taimi ‘oku fa’u ai ‘e he’eku fa’eé ha taimi-tēpile mo ha taimi ki he me’a takitaha te u fai he ‘aho kotoá. ‘Oku faingofua ange ai ke u kau ki he ngaahi ‘ekitivití, fakahoko e ngāue fakaako mei ‘apí, mo lau e folofolá.

Lesieli O., ta’u 13, Sao Paulo, Palásila

Tomu’a Ako ‘a e Folofolá

‘Oku ou fakahoko e ako folofolá kimu’a pea fai e ngāue fakaako mei ‘apí. ‘I ho’o fakahoko e ako folofolá kimu’a ‘i ho ako faka’atamaí, te ke ‘ā’ā ange, pea te ke manatu’i ha fakamatala lahi ange. Ki he ngaahi ‘ekitivití fakauiké, ‘oku fie ma’u pē ke ke tomu’a palani’i ia ki ho uiké—pea toki fakahū mai leva e toengá ‘i mui ai.

‘Eletā Kalake, ta’u 20, Misiona Silei Konisepisiano Saute

Palani Ho Taimí

Kuo te’eki ai faingofua hono palani’i hoku taimí ‘i he’eku hoko ko ha tokotaha akó. Ka na’á ku tā ha taimi-tēpile ke palani’i ‘eku ngaahi ‘ekitivití fakauiké, ‘a ia ‘oku kau ai e ngaahi kalasí, fakataha lotu he pongipongí mo hoku kaungā lokí, ako folofola fakatāutahá, kalasí ‘inisititiutí, mo e ngaahi me’a kehe. ‘Oku ou toe vakai’i foki kinautolu ‘i he hokohoko honau mahu’ingá. Na’e tokoni hono palani ‘eku ngaahi ‘ekitivití ke u ikuna’i e fakatoloi.

Taniela A., ta’u 19, ‘Eto, Naisíla

Fa’u ha Taimi-tēpile

‘I ho’o fuofua ‘ā hake pē, te ke lava ‘o lau ho’o folofolá, neongo kapau ko ha ngaahi veesi si’i pē. Mahalo ‘e fie ma’u ia ke ke ‘ā pongipongia ange ‘i ha miniti ‘e 5 kimu’a ke lau ho folofolá. Fokotu’u ha taimi mo ho fāmílí ki he ako fakafāmílí ‘a ia te mou ki’i mālōlō kotoa ai mei ho’omou ngāué pea ako fakataha. Ki he ngaahi ‘ekitivití ‘a e to’u tupú, ‘oku ‘osi fokotu’u e taimí, ko ia ‘alu pē ‘o feohi mo e to’u tupu ‘i ho uōtí.

‘Elina F., ta’u 15, ‘Aitahō, USA

Ko Hono Fakamu’omu’a e ‘Eikí

‘Oku tokoni e ako ke fokotu’u e ngaahi me’a ke fakamu’omu’á, ke ‘i ai ha taimi ki he me’a kotoa pē ‘oku fie ma’u ke tau faí, tautautefito ki he ngaahi me’a ‘a e ‘Eikí. Ko e taha ‘o e ngaahi tefito’i me’a ‘oku ou fakamu’omu’á ke ‘alu ki he seminelí he ‘aho kotoa pē. Kapau te u ‘alu ki he seminelí he pongipongí pea toki ‘alu ki he akó, na’e hangē ia ‘oku lōloa ange e

KO E MA’U’ANGA ‘O E MĀLOHÍ

“‘Oku ‘ikai ma’u ‘a e mālohí mei he ngāue hoha’á ka mei he nofo ‘i ha fakava’e fefeka ‘o e mo’óni mo e māmá. ‘Oku ma’u ia mei hono tuku ‘etau tokangá mo ‘etau ngāué ki he ngaahi makatu’unga ‘o e ongo-ongo-lelei ‘o Sisū Kalaisí. ‘Oku ma’u ia mei he tokanga ki he ngaahi me’a fakalangí ‘oku mahu’inga tahá.”

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisí ‘Uluakí, “‘O e Me’a Mahu’inga Tahá,” Liahona, Nōv. 2010, 22.

‘ahó ia he houa ‘e 24. Na’e faingofua ange e ngāue fakaakó, pea na’e fakafiefia e lau folofola fakataautaha mo fakafāmílí. ‘Oku tokoni hono manatu’i ke fakamu’omu’a e ‘Eikí ke tau vakai ki he me’a kotoa pē ‘aki ha fakakaukau fō’ou pea tokoni ke tau fokotu’u e ngaahi me’a ‘oku tau fakamu’omu’á mo a’usia ‘etau ngaahi taumu’á.

Pianikā S., ta’u 19, Paisanitū, ‘Uluukai

FEHU’I KA HOKÓ

“Te u lava fēfē ‘o kole ki hoku ngaahi kaungāme’á ke ‘oua ‘e lea ta’éofa pe ta’etaau fekau’aki mo e ní’ihi kehé?”

‘Omai ho’o talí, pea kapau ‘e fie ma’u, mo ha lai’i tā ‘ata lelei kimu’a he ‘aho 15 ‘o Mā’asi 2017, ki he liahona.lds.org (lomi’i ‘i he “Submit an Article”) pe ‘imeili ki he liahona@ldschurch.org.

Kātaki ‘o fakakau mai ‘a e fakamatala ko ‘ení: (1) hingoa kakató, (2) ‘aho fā’ele’í, (3) uōtí pe koló, (4) siteikí pe vahefonua, (5) ho’o tohi fakangofuá, mo e tohi fakangofua ‘a ho’o mātu’á kapau ‘okú ke si’i hifo ‘i he ta’u 18, (‘e tali pē ‘a e ‘i-meilí) ke pulusi ho’o talí mo e taá.

‘E lava ke ‘ētita’i ‘a e ngaahi talí koe’uhí ke lōloa fē’unga pe mahino.

'I HE **HOKO MO'ONI** E PALANI

*Fakafokifā pē kuo mahulu hake e palani ia 'o e fakamo'u' i ha saati pē ne
tā fakaholoholo—ko e tupu'anga ia 'eku 'amanaki lelei mo e fiemālié.*

Fai 'e Alissa Holm

Na'e pehē mai 'a Sisitā Seniseni ki he'emaui kalasi Loumailé, "Hiki kotoa mai ho ngaahi talēniti peá ke fili ha talēniti 'e taha ke ke fakamatala'i mai kiate kimautolu." Ne u fakamatala'i loto vėkeveke ange ko hoku talēniti ma'ongo'onga tahá 'a e va'inga volipoló pea ko e to'u va'inga hokó—'a hoku ta'u faka'osi he volipoló—'e hoko ia ko e ta'u lelei taha kiate aú.

Na'e ako'i mai 'e Sisitā Seniseni, "Oku kehekehe 'aupito e ngaahi talēniti. 'Oku 'i ai mo ha ngaahi me'afoaki fakalau-mālie." "Oku ou tui kuo tāpuekina au 'e he Tamai Hėvaní ke u lava 'o 'ofa ki he taha kotoa pē 'oku mau feohí."

Na'e fakahaa'i 'e Sisitā Seniseni ha 'ofa he feitu'u kotoa pē na'á ne 'alu ki a'í pea na'á ne vahevahe 'ene fakamo'oni he'ene ngaahi talanoa he 'aho kotoa pē. Na'e mo'oni, angalelei mo faka-Kalaisi 'ene 'ofá. Kuó ne mahulu hake he hoko pē ko ha taki 'o e Kau Finemuí kiate au—na'e hangē ia ha'aku fa'ē fika uá, haku tokoua pe kaungāme'a mamae he ako mā'olungá. Ne mau ō fakataha ki he koni-setí, fai fakataha 'emaui fakataú pea mau ngaahi siamu situloapeuli fakataha. Na'á ne ha'u mo ha'aku puteni he taimi na'e ta'aki ai hoku nifo kaungaó (wisdom teeth) pea na'á ne sai'ia ke 'a'ahi mai ki he fale ne u ngāue a'í. Na'á ne ngāue 'i hoku 'apiakó, ko ia ne ma ō foki ki he'eku va'inga volipolo kotoa pē.

Hili ha ngaahi māhina si'i mei ai, 'i he faka'osinga 'o e mālōlō fa'ahita'u māfaná, ne u 'ā hake he taimi 3:00 a.m. ko e tatangi e telefoní. Na'e tali he'eku fa'e'e e telefoní pea hili iá na'á ne ha'u ki hoku loki mohé. Na'á ne pehē mai, "Na'e kau e fāmilī Seniseni 'i ha fakatu'utāmaki he'enu foki mai mei he'enu fakataha fakafāmilí. "Na'e tāfisi e kaá mei he hala lahí pea na'e si'i mālōlō ai 'a Sisitā Seniseni."

Ne tō hifo hoku lotó. "Ne u fakakaukau, "Oku 'ikai mo'oni 'eni ia. Na'á ne text mai pē kiate au he 'aho ko iá. Ka 'oku lava fēfē ke ne mālōlō he taimi ni?"

Ne u 'ohovale, puputu'u mo loto mamahi he taimi tatau pē. Hili ha ngaahi miniti si'i, na'e kamata ke u tangi pea pukepuke au he'eku fa'e'e lolotonga 'eku tangí. Na'e faingata'a ke u mohe, ko ia ne u tokoto pē 'o fakakaukau mo tangi he toenga 'o e pō ko iá.

'I he ngaahi uike hokó, ne a'u 'eku loto mamahi ki ha tu'unga kuo te'eki ai ke u ongo'i ki mu'a. Na'e 'ikai ke u toe fu'u mahu'inga'ia he volipoló pea 'ikai ke u toe hanga-naki fiefia atu au ki he kamata'anga 'o e ta'u fakaakó. Ko e me'a kotoa pē ne u vėkeveke fiefia ki a'í, kuo tonumia ia he taimi ni 'i he loto mamahi. Ne u tohi he'eku tohinoá 'i ha pō 'e taha 'o pehē, "Oku ou ongo'i lōmekina mo'oni 'i he

mamahí." "Oku 'ikai lava ke tuku 'eku tangi pea 'oku ou ongosia ma'u pē."

Ko e pō ko ia ki mu'a pea kamata e akó, ne u tokoto pē 'o tangi mo fakakaukau ki he mālōlō 'a Sisitā Seniseni. Ne u fo'i he ongo'i loto mamahi peá u fakatokanga'i na'á ku fie ma'u tokoni ke u ikuna'i 'a e mamahi. Na'e fie ma'u ke u lotu.

Ne u lotu 'o pehē, "Tokoni mai mu'a ke mahino kiate au e 'uhinga na'e mālōlō a'í pea mo e founga ke u matu'u-aki ai 'eni."

Ne u tū'ulutui fakalongolongo pē au, mo fifili pe te Ne tali mai. Hili ha ngaahi miniti si'i na'e kamata ke hanga 'e hoku 'atamaí 'o fakafehokotaki 'a e me'a kotoa pē kuo hokó. Na'e ongo'i māfana hoku lotó pea langaki hake hoku 'atamaí. Ne u fakatokanga'i na'e 'ikai ko ha'aku ngaahi fakakaukau pē 'eni; na'e ako'i au 'e he Laumālié.

Na'e hoko mo'oni e palani 'o e fakamo'u'í 'a e saati fakahokohoko ko ia ne ako'i mai kiate au talu mei he'eku Palaimelí. Na'e fā'ele'i 'a Sisitā Seniseni, na'á ne a'usia e fiefiá, na'á ne matu'uaki e ngaahi 'ahi'ahí, na'á ne vahevahe mai 'ene 'ofá pea 'okú ne 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié he taimi ni. 'Oku kei mo'ui pē hono laumālié pea te u toe sio pē ki ai. Ne u fakatokanga'i hake na'e fakataumu'a e palani 'o e fiefiá ke tokoni'i kitautolu ke tau toe foki ki he'etau Tamai Hėvaní, ki hotau ngaahi fāmilī mo e kaungāme'a. 'I he momeniti ko iá, ne toe fakalalahi ai 'eku faka'amu ke u mo'ui anga mā'onioní kae lava ke u toe fe'iloaki mo ia ha taimi.

'I he ngaahi uike si'i ko ia 'o e kamata'anga e akó, ne tukutaha 'eku tokangá he feinga ke fakatupulaki e talēniti 'o Sisitā Seniseni ko e 'ofa ki he taha kotoa peé. 'I he'eku tokanga ko ia ke 'ofa ki he kakai kehé, na'e kamata ke mole māmālie atu hoku mamahi peá u ongo'i fiefia ange. Ne u ako ai te tau lava 'o fakahaa'i 'etau 'ofá 'i he ngaahi founga kehekehe—'i he'etau fakafanongo kiate kinautolú, fai ange ha ki'i me'a lelei kiate kinautolú, pe fakahiki-hiki'i pē kinautolu. Ko e fanga ki'i me'a iiki 'eni na'e fai 'e Sisitā Seniseni ma'akú, ko ia ko e founga lelei taha ke pukepuke 'aki 'eku manatu ki a'í, ko 'eku fakamafola e fa'ahinga 'ofa na'á ne ma'ú.

Neongo na'e mālōlō 'a Sisitā Seniseni, ka te u ongo'i ma'u pē 'a 'ene 'ofá. 'I he'eku feinga he 'aho takitaha ke fakahaa'i ha 'ofa lahi ange ki he ni'ihī kehé, 'oku ou mo'ui-aki ai e fa'ahinga mo'ui na'á ne ma'ú—pea 'oku ou toe ofi ange ai ki ha 'aho te u toe fetaulaki ai mo iá. ■

'Oku nofo 'a e toko taha na'á ne fa'ú 'i 'Iutá, USA.

Fai 'e Merillee Booren

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

"Kae feangalelei'aki 'a kimoutolu kiate kimoutolu"
(Efesō 4:32).

Ko ha 'aho lelei 'eni he akó. Na'e va'inga talākoni 'a Sefa mo hono kaungāme'a lelei taha ko Peni lolotonga e taimi mālōlōó. Hili e ta'u 'e ua e ako 'a Sefa he 'apiako fo'ou ni, kuo faifai 'eni pea 'i ai hano kaume'a mamae. Na'e sai'ia 'a Peni he ngaahi me'a tatau pē na'e sai'ia ai 'a Sefá, pea ne lahi ma'u pē me'a ke na talanoa ki aí.

'I he a'u 'a Sefa ki 'apí, na'á ne sio atu 'oku tali mai ki ai 'ene fa'eé. Na'e 'ikai ke fofonga fiefia mai. Na'e 'ikai malimali mo Sefa. Na'e pehē ange 'ene Fa'eé, "E Sefa, na'e tā mai e puleakó he 'ahó ni. Na'á ne talamai 'okú ke fakamamahi'i ha tamasi'i 'i ho'omou kalasí."

"Kuo te'eki ai ke u fai pehē!" Ko Sefa ange ia. Na'á ne 'ilo'i 'oku hala e me'a ko e houtamaki. Na'e hanga 'e he houtamakí 'o fakamamahi'i mo fakailifia 'i e kakaí. Kuo te'eki ai ke fai pehē 'a Sefa ia.

"Ko ho'o mo'oni?" Ko e 'eke ange ia 'e he'ene fine'eikí. Na'á ne faka'atā ha konga 'o e seá ke tangutu hifo ai 'a Sefa. "Na'e talamai 'e he puleakó na'á mo tuli mo Peni 'a Samu ke 'alu, 'oku 'ikai ke ne kau ho'omou kalapú pea he 'ikai ke ne kau kapau he 'ikai ke ne puna mei he tumu'aki 'o e heké."

Na'e sio pē 'a Sefa ki he falikí. 'Oku kole ange 'a Samu ke nau va'inga he 'aho kotoa pē. Ka ko *Peni* hono kaungāme'a lelei tahá pea na'á na sai'ia pē kinaua ia he va'inga toko uá. Na'e 'ikai ui ia ko e houtamaki, 'ikai ko ia?

"Oku hala nai ke u va'inga toko ua pē mo Peni?" ko e fehu'i ange ia 'a Sefá. Na'e 'ikai ngali totonu ke ui ia 'e ha taha ko e houtamaki he'ene va'inga pē mo hono kaungāme'a lelei tahá.

"Te mo lava pē 'o feohi 'i ha taimi lahi. Ka ko e taimi 'oku 'alu atu ai 'a Samú, 'oku hala ia ke ke 'ai ke ne ongo'i faka'ofa pe tuēnoa. Na'e talamai 'e he puleakó na'á ke lau kia Samu he 'ikai ke ne puna he heké."

"Na'e 'ikai ke u fai pehē!" ko Sefa ange ia. Ka na'e fai pehē 'a Peni. Pea na'e kau *mo ia* he katá.

"Manatu'i e ongo na'á ke ma'u he'etau fuofua hiki?" ko e fehu'i ange ia 'a e fine'eikí.

Na'e kamokamo pē 'a Sefa.

'A Au? Houtamaki?

Na'e fakata'eoli e akó he kamata'angá. Kuó ne lotu lahi ke ma'u hano kaungāme'a lelei.

Ko e hā mo ha toe me'a na'á ke faka'amu na'e fai 'e he kakaí?" ko e fehui ange ia 'ene fa'eé.

"Na'á ku faka'amu te nau fakaafe'i au ke mau va'inga he taimi mālōlōó. Pe tangutu mo kinautolu he taimi kai ho'ataá."

"Ikai 'oku faka'ofa ko e 'i ai hao kaungāme'a lelei he taimi ni?" Ko e tali ange ia 'ene Fa'eé. "Te ke lava 'o tokoni ki ha kakaí 'oku ta'elata, hangē ko ia na'e hoko kiate koé. Te u fai atu ha tukupā. 'Oku ou faka'amu ke ke feinga ke 'ilo ha me'a lelei 'e tolu fekau'aki mo Samu. Peá ke talamai kiate au he tuku 'a e akó."

Na'e siofi pē 'e Sefa hono suú mo ne pehē ange, "Mahalo te u lava 'o fai ia." Na'e 'ikai fakataumu'a ia ke houtamaki. Na'á ne fie angalelei 'o hangē ko Sisuú. Te ne kole fakamolemole 'apongipongi kia Samu. Pea te ne lava 'o tala kia Peni 'okú ne fie va'inga foki mo Samu.

Na'e pehē ange 'a e Fine'eikí, "Masi'i". Na'á ne ala atu ki he kumukumu 'o Sefá 'o ue'i hake hono matá. "Ko ha

ki'i tamasi'i lelei mo anga'ofa koe. 'E monū'ia 'a Samu ke kaungāme'a mo koe. Mate'i mai ha me'a? Kuó u tui pē te ke monū'ia ke kaungāme'a foki mo Samu."

Na'e ki'i malimali pē 'a Sefa. 'E lava ke kei hoko pē 'a Peni ko hono kaungāme'a lelei tahá. He 'ikai kovi ke toe 'i ai foki mo hano kaungāme'a. ■

'Oku nofo e tokotaha 'okú ne fai e talanoá 'i Tutā, USA.

TUKUPĀ ANGA'OFÁ

- Feinga ke 'ilo'i ha me'a lelei 'e tolu fekau'aki mo ha taha 'oku 'ikai ke ke 'ilo'i lelei.
- Fakakaukau ki he me'a ne mei fai 'e Sisuú. Ngūnguui ha fo'i hiva Palaimeli hangē ko e "If the Savior Stood Beside Me."
- 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ke kaungāme'a mamae mo e taha kotoa pē, ka te ke lava pē 'o fili ke ke anga'ofa. Fai ha me'a lelei ki ha taha 'oku 'ikai ke ke vālelei mo ia.

Ko e Vahevahe 'o e 'Ofá ki he Kaungāme'á

Fai 'e Devan Jensen, Utah, USA

Mālō e lelei! Ko hoku hingoá ko Lenitalini.

'Oku ou nofo 'i he kī'i motu ko Ueno 'i he Tahī Pasifikí.
Ko e taha ia e fanga kī'i motu 'i he Fanga'uta ko Sukí.
'Oku ou fakahaa 'i 'eku 'ofa hoku kaungāme'á he'eku
tau'olunga mo kinautolú, hiva fakataha mo kinautolu
pea mo fakaafe'i kinautolu ki he lotú.

NGAAHI HIVA 'O E 'OFĀ

'Oku ou manako ke hiva fakataha mo hoku ngaahi kaungāme'á. Ko e fanga kī'i hiva 'oku ou manako taha aí, ko e "Kamata 'late au e Anga'ofá," "Fānau Au 'a e 'Otua," pea mo e "Fie Siofia ha Temipalé." 'Oku ou 'ofa hoku fāmilí pea 'oku ou fie 'alu ki he temipalé 'o sila mo kinautolu.

**KO HONO FAKAAFE'I HOKU
NGAAHI KAUNGĀME'Ā**

'Oku ou fakaafe'i hoku kaungāme'a ko Tamina mo Siná ki he lotú pea 'oku mau fa'a ô he taimi 'e ni'ihí. 'Oku ou 'amanaki pē te nau papitaiso ha 'aho.

**NGAAHI ME'A 'A
LENITALINI KI HONO
FAKAHAA'I E 'OFÁ**

- Fakaafe'i e kaungāme'ā ki he lotú.
- Fiefia he hiva mo tau'olunga fakatahá.
- Ofi ma'u pē ki ho fāmilí.
- Kaungāme'a mo e kau faifekaú.

**KO HA TAU'OLUNGA
KI HE KAUNGĀME'Ā**

'Oku ou ako mo hoku kaungāme'ā ha tau'olunga pēlei meia Sisitā Haati, ko e taha 'o e kau faifekaú. 'Oku mau ako'i ha pēlei fekau'aki mo ha kíi ta'ahine ko Lili na'e hē 'i ha motu pea na'á ne fie ma'u ke fakahaa'i ange 'e hono kaungāme'ā e halá.

**KO E 'A'AHÍ KI HOKU
NGAAHI TOKOIÁ**

'Oku ou 'ofa hoku ngaahi tokoua! 'Oku ou folau vaka ke 'a'ahi kiate kinautolu 'i he motu ko Lomēinamú. 'Oku faka'uli vaka 'eku fa'ētangatá mo 'ene fānaú. 'Oku nau 'ave holo foki e kau faifekaú he 'otu motú.

**TOKONI KE FAKAFONU
E MĀMANÍ 'AKI E 'OFÁ!**

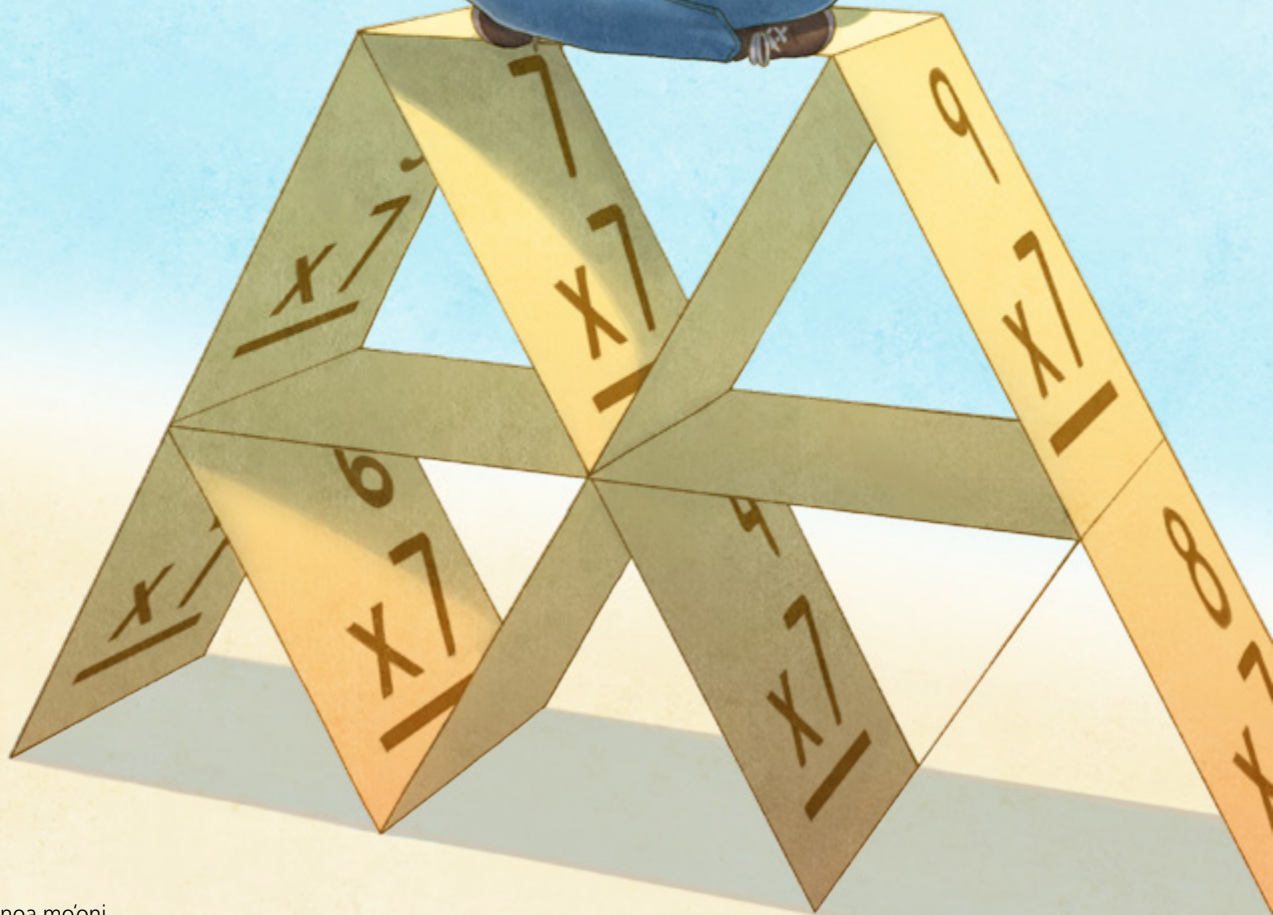
'E founga fēfē ha'ó muimui kia Sīsū 'o fakahaa'i ha 'ofá? 'Omai kiate kinautolu ha fo'i haati fakataha mo ho'o talanoá mo hao la'itā, fakataha mo e fakangofua ho'o mātu'á. 'Omi ia 'i he liahona.lds.org (lomi e "Submit an Article" ['Ave ha'ó Talanoa]) pe 'imeili ki he liahona@ldschurch.org.

U' TA'A DEVAN JENSEN I MO RACHEL MARTEL

Pule Liungá

*Na'e teu ke fai ha sivi.
Ka na'e 'i ai ha palani
'a Luka.*

Fai 'e Jessica Larsen

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

"[Ofa ki he 'Eiki pea fai ho fatongiá]"
(Children's Songbook, 9).

Ko e hiva liunga fitú 'oku 63. Ko e ono liunga valú
'oku . . . 42? 'Ikai oku hala ia!

Na'e lapa 'i 'ita 'e Luka 'ene talí.

"Osi e Taimí!" ko e ui atu ia e faiako 'a Luká.

"Takitaha tånaki mai 'ene sivi."

"Oiaue!" ko e fakakaukau ia 'a Luká. "Ka 'oku
te'eki ai ke u 'osi!"

Na'e mapuhoi pē a Luka mo tånaki 'ene sivi. Pau ke
ne ma'u ha peseti 'e 90 he sivi ko 'eni ne taimi'i kae
lava 'ene liungá pea ne hoko leva ko ha Pule Liunga he
kalasí, ka ko 'eni 'oku ta'epau'ia ia pe 'e hoko ia!

“Ne u feinga he taimi ‘e taha ke u palāleli he ukameá ka náá ku tō. Ko ia ne u toutou feinga pē mo tō. Ko e pā fika tolu pē ne u lava ‘o áu ki aí. Ne u lotua ke tokoni‘i au ‘e he Tamai Hēvaní ke u to‘a. Hili ‘eku lotú, ne u ongo‘i mateuteu ke toe feinga pē. Ne u áu he taimi ko ‘ení ki he pā fika faá! Mo e fika nimá! Ne u toe lelei ange! Ne u ‘ilo‘i ‘e tokoni‘i au ‘e he Tamai Hēvaní ke u to‘a fe‘unga ke u toutou feinga pē ke u lelei ange.”

Lily S., ta‘u 7, Arkansas, USA

I he pō ko iá lolotonga e ako folofola ‘a e fāmilí, ná‘e lau ai ‘e he Tangata‘eikí e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá: “Ko ia, kapau te mo kole meiate au, te mo ma‘u; kapau te mo tukituki, ‘e to‘o kiate kimoua.” (T&CF 6:5).

Na‘e sio ‘ohovale hake ‘a Luka. Ko e talí ia! Lotu!

Na‘e kamata ke lotu ‘a Luka he ‘aho kotoa pē ke ola lelei ‘ene sivi liungá. ‘E tokoni ‘eni. *Pau* ke tokoni ia. Faifai pea te ne hoko ko ha Pule Liunga!

Na‘e há‘u ‘a Luka mei he akó he ‘aho Tūsité ‘o to‘o mai ‘ene fo‘i pulu pasiketipoló.

“Okú ke fie ma‘u tokoni ‘i ho‘o akó?” ko e ‘eke ange ia ‘e he‘ene fine‘eikí.

“Ikai! ‘Osi lava ia!” ko e ui atu ia ‘a Luka he‘ene lele ki tu‘a he matapaá. Ná‘á ne tui lahi ki he lotú ko ia ná‘e ‘ikai pē ke ne to‘o hake ‘ene fanga ki‘i kaati akó ke akoako ‘ene fiká.

Na‘e ‘ilo ‘e Luka te ne lava he sivi he Falaité. Ka ‘i he‘ene nofo hifo ke sivi, ná‘e ‘ikai pē ke ne ma‘u ‘e ia e talí, pea ná‘e toe kovi ange ‘a e olá ia!

Na‘e lue punopunou atu pē ‘a Luka ki ‘api. Ná‘á ne lotua lahi ke ne hoko ko ha Pule Liunga. Ko e há ná‘e ‘ikai tali ai ‘e he Tamai Hēvaní ‘ene lotú?

I he‘ene áu ki ‘apí, ná‘á ne va‘inga fakahū pē fo‘i pulú ‘o áu ki he foki atu e Tangata‘eikí mei he ngāué. Na‘e fakapiipi atu ‘e he Tangata‘eikí e kaá he‘ene áu ki ‘apí.

“Na‘e fēfē akó?” ko e ‘eke atu ia ‘e he Tangata‘eikí.

Na‘e sio pē ‘a Luka ki lalo mo pehē ange, “Ikai fu‘u sai.” “Oku ‘ikai pē ke u lava au he sivi liungá.”

Na‘e pehē ange Tangata‘eikí, “Me‘apango ia.” Ná‘á ne hiki hake hono nimá ke paasi atu ki ai e fo‘i pulú.

“Na‘e totonu pē ke u lava!” ko Luka ange ia. “Ne u lotua mo fai e me‘a kotoa. Ná‘á ke talamai Teti ‘oku tali ‘e he Tamai Hēvaní e ngaahi lotú. Na‘e ‘ikai ke ne teitei tali mai ‘eku lotú he ‘ahó ni!”

“Ná‘á ke ako fika ‘aki ho‘o fanga ki‘i kaati liungá?” ko e fehu‘i ange ia e Tangata‘eikí.

“Ikai.”

“Ka ná‘á ke ako ha me‘a?”

“Ikai,” ko e tali ange ia ‘a Luká. “Ka ná‘á ku lotu pē he uiké kotoa!”

Na‘e tāta‘i ‘e he tangata‘eikí e fo‘i pulú peá ne sio atu kia Luka. “Sai, ‘oku hangē pē liungá ko e pasiketipoló. Na‘e sai fēfē ho‘o pasiketipoló?”

Na‘e talaange ‘e Luka, “Ná‘á ku toutou ako va‘inga.”

“Io, ‘oku pehē pē taimi ‘oku tau lotu ai ki he Tamai Hēvaní ‘o kole tokoni kimu‘a ho‘omou ngaahi va‘ingá, he ‘oku ‘ikai ko ‘etau lotú ke ‘ohovale pē ne ‘ai koe ko ha taha va‘inga pasiketipolo lelei. Ko e há ‘oku tau lotuá?”

Na‘e pehē ‘e Luka, “Ke u manatu‘i e me‘a ná‘á ku akó.”

“Ko e mo‘oni ia. ‘Oku ngāue lelei taha ‘a e lotú he taimi ‘oku tau fai ai ‘etau tafa‘akí mo kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni maí,” ko e Tangata‘eikí ange ia.

“Ko ‘eku tafa‘akí leva ke u kamata ako ‘eku kaati fiká?” ko e fehu‘i ange ia ‘a Luká.

“Ko ia,” ko e tali ange ia e Tangata‘eikí mo ne paasi fakafoki e fo‘i pulú kia Luká.

Na‘e mapuhoi ‘a Luka peá ne fakahuu‘i e fo‘i pulú. Na‘e ‘ikai ke hū e fo‘i pulú. “OK. ‘E fie ma‘u ki ai ha ngāue lahi. Ka ‘oku ou tui te u lava ‘o ako mālohi mo kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni mai kiate au.”

“Ko ia hono kotoa!” ko e tali ange ia e Tangata‘eikí. “Okú ke mateuteu ke ta ki‘i ako fakatāutaha?”

Na‘e malimali pē ‘a Luka mo ne kaiha‘asi e fo‘i pulú mei he Tangata‘eikí. “Io! Koloa pē ke ke tokoni ke u ako he taimi tatau pē.”

“Sai ia,” ko e tangata‘eikí ange ia. “Ono liunga valú ‘oku?”

“Fā-valu!” ko Luka ange ia he‘ene toe fakahuu‘i e fo‘i pulú. Na‘e hū e fo‘i pulú he koló.

I he‘ene ako fika mo lotú, te ne iku hoko pē ko ha Pule Liunga. ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha ná‘á ne fá‘ú ‘i Tekisisi, USA.

Fai 'e 'Eletā Gary E. Stevenson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e hā 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí?

Ko e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku 'ikai ko ha ngaahi kī ia 'okú ke lava 'o ala ki ai pe puke-puke, 'o hangē ko e kī 'o e me'alelé. Ko e kī 'o e lakanga fakataula'eikí ko e mafai pe ngofua ia ke ngāue 'i he huafa 'o e Tamai Hēvaní. Na'e hanga 'e he ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí 'o tataki e founa hono faka'aonga'i 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he māmani.

'Oku ma'u 'e Sisū Kalaisi e ngaahi kī kotoa 'o e lakanga fakataula'eikí. 'I he taimi na'e toe fakafoki mai ai 'a e Siasí, na'á Ne foaki e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí kia Siosefa Sāmita ke ne ngāue ko 'Ene palōfita. 'Oku ma'u 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e ngaahi kī ko 'eni he 'ahó ni.

'Oku tataki 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e founa 'oku faka'aonga'i ai e lakanga fakataula'eikí ke tāpuekina e fānau 'a e Tamai Hēvaní. 'Oku nau vahevahe atu, pe foaki, ha nīihi 'o e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí ki he kau pīsopé mo e palesiteni fakakoló.

Koe'uhí 'oku 'i māmani 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí, 'e lava ke papitaiso mo hilifakinima kitautolu, ma'u ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí he taimi 'oku tau puke aí, pea siláí kitautolu 'i he tempalé.

Loka'i 'i Tu'a!

Na'e moko'i'i 'a tu'a, pea na'e fa'aki mai e 'ea momokó ki he kou'ahē mo e ihu 'o e fāmilī Sitīvenisoni. Hili ha 'aho fakafiefia 'o e siki'i, ne nau a'a atu he sinoú ki he'enu kaá. Ne nau hanganaki atu ke hū ki he loto kaá 'o māfana 'i he hitá.

Ka 'i he taimi na'e ala hifo ai 'a 'Eletā Sitīvenisoni ki hono kató, kuo pulia e ki'i ia! Na'á ne fakakaukau, "Ko fe'ia e ki'i?" Na'e tatali loto vēveveke 'a e tokotaha kotoa ke ne fakaava e kaá. Ka koe'uhí na'e 'ikai ke 'i ai e ki'i, ne loka'i ai kinautolu 'i tu'a! He 'ikai lava ke nau fakaava pe fakamo'ui e kaá. He 'ikai lava ke fakamo'ui e me'a fakamāfaná.

Ko e fuofua me'a pē na'e fai 'e 'Eletā Sitīvenisoni, ko 'ene fai ha ki'i lotu. Na'á ne kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni ange ke ma'u e ki 'o e kaá. Hokó, na'á ne fakakaukau lahi ki he feitu'u 'e ala tō a'i. Na'á ne manatu'i leva 'ene fo'i puna pongipongia he siki'i. Na'á ne fakakaukau, "Mahalo 'oku tanumia e ki'i ai he sinoú."

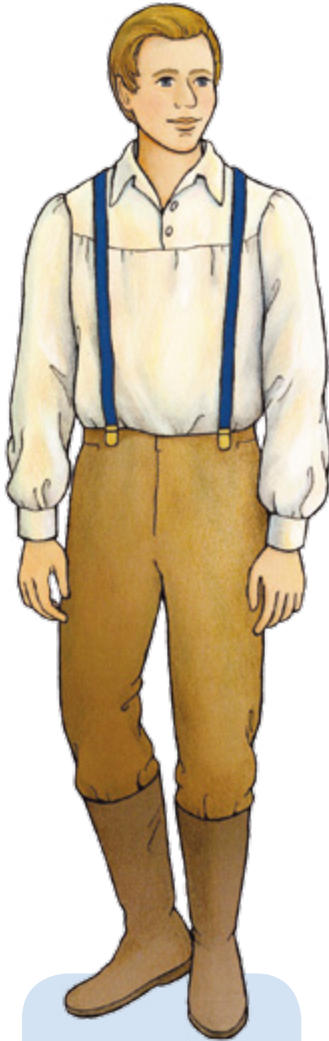
Na'e toe foki ha ni'ihī 'o e fāmilī mo 'Eletā Sitīvenisoni ki he 'āfaki ki 'olunga 'o e siki'i 'o nau sikī hifo mei ai ki lalo. 'I he'enu a'u ki he kongā ki lalo ne nau puna sikī a'i, kuo kamata ke tō e la'aá ia. Ne nau fekumi holo ki he ki'i 'i he faka'au ke fakapo'uli angé. Na'a nau ofo he'enu ma'u e ki'i kimu'a pea fu'u fakapo'ulí!

Na'e hanga 'e he lotú mo hono ma'u e ki 'o 'enu kaá 'o fakamanatu kia 'Eletā Sitīvenisoni he 'ikai tuku 'e he Tamai Hēvaní ke tau tu'u tokotaha he momokó. 'Okú ne 'omi e ngaahi kī mo e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ki he kau taki 'o e Siasí ke tokoni 'i hono tataki kitautolu ke tau hao ki 'api kiate Iá. ■

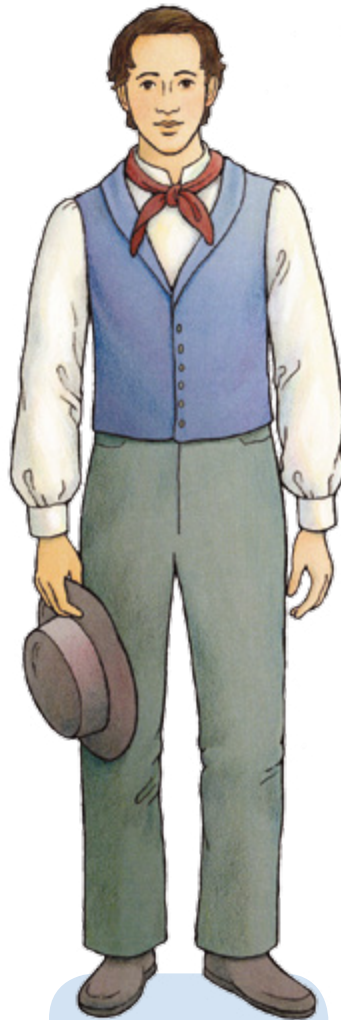

Papitaisó mo Hono Toe Fakafoki Mai 'o e Lakanga Fakataula'eikí

*Faka'aonga'i e fanga ki'i tā fakatātā ko 'ení mei he folofolá ke vahevahe
'aki e ngaahi talanoa ki he hisitōlia 'o e Siasí!*

Siosefa Sāmīta

'Ōliva Kautele

Na'e tokoni 'a 'Ōliva Kautele kia Siosefa Sāmīta ke liliu e Tohi 'a Molomoná. Lolotonga e lau le'olahi 'e Siosefa Sāmīta 'ene liliu 'o e folofolá, na'e tohi 'e 'Ōliva e ngaahi potu folofola ko iá. 'I he'ena lau 'o fekau'aki mo e papitaisó, na'á na fehu'i ai ki he 'Otuá pe 'oku founa fēfē hono fakahoko 'o e papitaisó. Na'e ha'u 'a Sione Papitaiso ko e tali ki he'ena lotú, 'o ne foaki ange 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné mo ako'i kinaua. Na'e papitaiso 'e Siosefa 'a 'Ōliva pea toki papitaiso 'e 'Ōliva 'a Siosefa. Na'e foaki ki mui ange 'e Pita, Sēmisi mo Sione 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki kia Siosefa mo 'Ōliva.

NGAAHI KAATI KUPU'I LEA 'O E KONIFELENISÍ

Ko e nīihi 'eni 'o 'etau ngaahi kupu'i leva manakoa taha mei he konifelenisi lahi 'o 'Okatopá.

**“Oku 'afio'i mo 'ofeina
'e he Tamai Hēvaní
kimoutolu kotoa, pea
'okú Ne mateuteu ma'u
pē ke tokoni.”**

‘Eletā Ronald A. Rasband

**“E fakatonu-
tonu 'a e me'a
kotoa. “E lelei 'a
e me'a kotoa.”**

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

**“Ko e lotú
ko ha me'a-
foaki ia mei
he 'Otuá.
'Oku 'ikai
fie ma'u ke
tau ongo'i
l'iekina pe
tuēnoa.”**

Sisitā Carol F. McConkie

**“Ko e lau pē
'oku mahu'inga
kiate
kitautolú, 'a
e fakakaukau
mai ko ia
e Tamai
Hēvaní kiate
kitautolú.”**

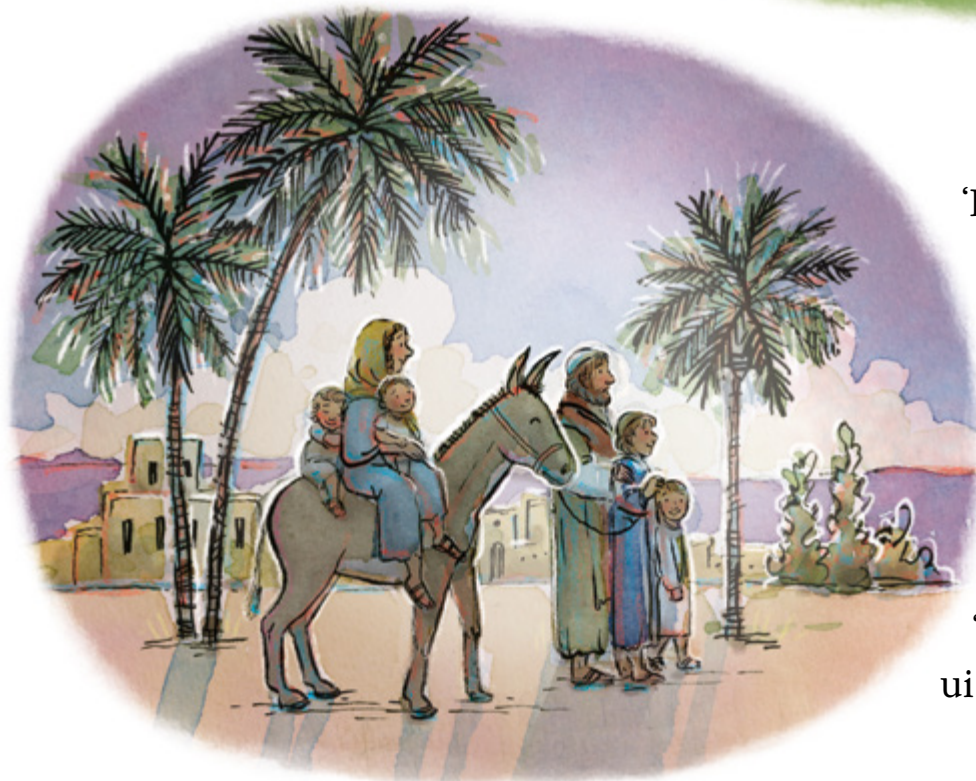
‘Eletā J. Devn Cornish

'I he Kei Si'i 'a Sīsuú

Fai 'e Kim Webb Reid

'I he kei si'i 'a Sīsuú, na'á
Ne nofo mo Mele mo
Siosefa mo Hono ngaahi
tokouá mo e tuofāfiné.
Na'á Ne ako mei hono
fāmilí mo 'Ene Tamai
Hēvaní ke Ne poto mo
mālohi.

'I he ta'u kotoa
pē, na'e fai ai
'e Sīsū mo
Hono fāmilí ha
fononga lōloa
ki Selusalema.
Ne nau ō ki ai
ke katoanga'i e
'aho mālōlō na'e
ui ko e Lakaatú.

‘I he ta‘u ‘e taha, ‘i he taimi na‘e totonu ke nau foki ai ki ‘apí, ne fakakaukau ‘a Mele ia mo Siosefa kuo ‘osi ‘alu ‘a Sīsū mo hano ngaahi kaungāme‘a. Hili ha ‘aho ‘e taha, ne na fakatokanga‘i ‘oku pulia. Na‘e ‘i fē nai ‘a Sīsū?

Na‘e toe foki fakatovave atu ‘a Mele mo Siosefa ki he koló ke kumi ‘a Sīsū. Ne na ma‘u atu Ia ki he temipalé. Na‘á Ne ako‘i ha kakai tangata ki he folofolá mo tali ‘enau ngaahi fehu‘í. Na‘e ofo e kau tangatá He‘ene potó.

Na'e pehē 'e Sīsū na'á ne nofo 'i he temipalé ke fai e ngāue 'Ene Tamai Hēvaní. Te tau lava 'o ako fekau'aki mo e folofolá pea fakamatala ki he ní'ihī kehé 'o fekau'aki mo Sīsū. Te tau tokoni foki ai ki he Tamai Hēvaní! ■

Mei he Luke 2:41–52

Te u Lava 'o Fakahaa'i ha 'Ofa ki he Ni'ihiki Kehé

TĀ FAKATĀAANI'E ARRYL STOTT

Fai 'e Eletā
James E. Talmage
(1862–1933)

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

KO E TALANOA FAKATĀTĀ 'O E KI'I HONE TA'EPOTÓ

*Ko e toko fiha 'o kitautolu 'oku poto ange
he ki'i hone ta'epotó?*

'O ku 'i ai ha ngaahi taimi 'oku fa'a
fie ma'u ki he'eku ngāue ke u
ngāue 'i ha feitu'u 'oku lōngonoa mo
mavahe mei he kakaí. . . . Ko e feitu'u
ne u manako taha ke u mālōlō ki ai
ko ha loki 'i 'olunga 'i he taua 'o ha
fu'u fale lahi. . . . 'Oku faingata'a ke fai
ha hū ki he lokí pea tātātaha ke 'alu
ha taha ia ki ai. . . .

Ka 'oku 'ikai hala ke ta'e 'ahia ia
'e ha ni'ihi, tautefito ki he fa'ahita'u
māfaná; he ko e taimi ia 'oku ou
tangutu ai kuo fakaava e 'ū matapā
sio'atá, pea fa'a puna ange 'a e fanga
ki'i 'inisēkité 'o mau nofo ai. . . .

Na'e 'i ai ha ki'i hone mei he 'otu
mo'unga he kaungā'apí na'e puna
ange ki he lokí, pea ne a'u ki ha houa
'e taha pe lahi ange ai 'eku fanongo ki
he 'u'ulu 'o 'ene fepuna'aki holó. Na'e
'ilo 'e he ki'i honé 'oku ma'u pōpula
ia 'i loto, ka na'e 'ikai ke ola lelei 'ene
feinga ke kumi e matapā ne u fakaava
vaeuá ke hū ai ki tu'a. 'I he 'amanaki ke
u tātāpuni ka u 'alú, ne u fakaava lahi
'a e matapā sio'atá peá u 'uluaki feinga
ke tataki 'a e ki'i honé ke 'alu 'o tau'atā-
ina mo hao, he na'á ku 'ilo kapau te u

'alu, 'e mate ia 'o tatau mo e fanga ki'i
'inisēkite kuo fihia he lokí 'o mate ai ko
e tupu mei he mōmoa e 'eá he lokí. Ko
e lahi ange 'eku feinga ke tuli ia ki tu'á,
ko e lahi ange ia 'ene fakafepaki'i 'eku
feingá. Na'e mafuli leva e 'u'ulu 'ene
fepuna'aki 'o hangē ia 'oku ngungulu
'ita mai kiate aú; na'e toe puna 'ita ia
mo fakamanamana'i au.

Pea 'ikai ke u fakatokanga'i ka ne
u'u 'e ia hoku nimá—'a e nima na'á ne
feinga ke tataki ia ke 'alu 'o tau'atāina.
Faifai pea 'alu ia 'o nofo 'i ha ki'i feitu'u
he 'ató na'e 'ikai ke u toe lava au 'o
a'u ki ai ke tokoni'i. Na'e hanga 'e he
mamahi 'ene u'ú 'o fakatupu 'iate au
ha ongo'i faka'ofa'ia kae 'ikai ke u 'ita.
Ne u 'ilo'i e tautea mahino te ne foua
he'ene fakafepaki mo angatu'u maí,
pea na'e pau ai ke u 'alu kae tuku pē
ke a'u ki hono iku'angá. Hili mei ai ha
'aho 'e tolu, ne u toe foki ki he lokí 'o
ma'u e sino 'o e ki'i honé kuo pakaka

ange he funga tēpilé. Kuó ne utu pē
'ene loto fefeka 'i he'ene mo'uí.

Na'e 'ikai sio lōloa e ki'i honé ka
na'á ne ma'uhala ko e filí au, ko 'eku
feingá ke tāmata'i, ko hano fili au he
mo'uí ne u feinga ke faka'auha ia; ka
ko hono mo'oní ko hono kaume'á au,
ne u feinga ke foaki ange 'a e mo'uí
na'e 'ikai ke ne tali he'ene fehalāki, 'i
he'eku feinga ke si'i fakahaofi mei he
fale 'o e maté pea 'oatu ia kitu'a ki he
'ea 'o e tau'atāina.

'Oku tau poto nai ange he ki'i honé
pea 'oku 'ikai ke tatau nai hono halá
mo 'etau mo'uí? 'Oku tau hehema ke
'ita, taimi 'e ni'ihi 'i he loto 'ita, 'o faka-
fepaki'i 'a e filí, kae tā ko ā ko hono
fakahaa'i ia 'o ha poto mā'olunga
ange mo ha 'ofa lahi ange, koe'uhí
pē ko 'ene fakataumu'a mai ke to'o
'etau fiemālie fakataimí 'o fetongi 'aki
'a e tāpuaki 'oku tu'uloá. 'I he ngaahi
'ahí'ahí mo e mamahi 'o e mo'ui faka-
matelié, 'oku 'i ai ha ngāue fakalangi
'a ia ko e mo'ui ta'e faka'otuá pē he
'ikai ke ne lava 'o 'ilo'i. Ki ha tokolahi,
'oku hoko e mole 'o e tu'umālié ia ko
ha me'a lelei, ko ha founga fakapoto-
poto ke tataki ai kinautolu mei he
ngaahi fakahōhōloto siokita 'o e mo'uí
ki he huelo 'o e la'aá, 'a ia 'oku tatali
mai ha ngaahi faingamālie lahi mei
ai ke tau ngāue'i. Mahalo ko e loto
mamahí, mamahí mo e faingata'á, ko
hano fakahaa'i ia 'o e anga'ofa 'a ha
Tamai potó.

Fakakaukau ki he lēsoni 'o e ki'i
hone ta'epotó! ■

*Mei he Improvement Era, Sept. 1914, 1008–9;
toe fakalele'i e faka'ilonga leá mo e sipelá.*

往前是人多許有必

我们登主的
 殿 敬 拜 神
 的 道 敬 拜
 我们 我们 是
 行 的 律 法
 因 为 律 法 必
 出 於 锡 安
 三 年 九 月
 于 北 京

'E TOKOLAHĪ HA KAKAI 'E 'ALU (KO E FAKATĀTĀ 'O
 E TEMIPALE TAIPEI TAIWAN), TĀ VALIVALI
 'E TAI CHENG

"Pea 'e 'alu 'a e kakai tokolahi mo nau pehē, Mou hau, pea tau ō hake ki he mo'unga 'o e 'Eiki, ki he fale 'o e
 'Otua 'o Sēkopē; pea te ne akonaki 'a kitautolu 'i hono ngaahi halá, pea te tau 'áeva 'i hono ngaahi halá; he 'e
 'alu atu mei Saione 'a e fonó pea mo e folofola 'a e 'Eiki mei Selūsalema" (2 Nifai 12:3).

‘Oku ‘i he Makasini Foki Ko ‘Eni

MA’Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVOÚ

Ko hono Ma’u e Melinó ‘i he
NGAAHI FEHALĀKÍ

‘Oku tau fa’a ongo’i ‘i he mo’uí, hangē ‘oku ‘ikai ke tau lelei fe’unga. Ka ‘e lava ke faka’atā kitautolu ‘e hotau ngaahi vaivaí ke fili e fiefiá ‘o fakafou ‘i he tupulakí, fakalakalaká, mo hono ma’u e mālohí ‘i he vaivaí.

p.44

MA’Á E TO’U TUPÚ

p.54

KUMI, ‘AVE, AKO’I: KO HONO FAKAHOKO E POLE ‘O E TEMPALÉ

Kuó ke fakakaukau ki ai. Kuó ke ako fekau’aki mo ia. Ko e taimi ‘eni ke faka’utumauku ai ‘i he hitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé. Ko ha ngaahi fakakaukau ‘eni ‘e ni’ihi ke ke kamata ‘aki.

MA’Á E FĀNAÚ

Ko e hā ‘a e ngaahi
kī ‘o e lakanga
fakataula’eikí?

Ko e ngaahi kī ‘o e lakanga fakataula’eikí ‘oku ‘ikai ko ha ngaahi kī mo’oni. Ka ‘oku nau fakaava ha ngaahi tāpuaki lahi—hangē ko e papitaisó—ma’atautolu! Lau ‘a e fougá.

p.72

